

Telman Orucov

Çeşidli tarixi hadisələr

Yaponiya lövhələri

TARİXİN FACİƏLİ VƏ İBRƏTAMİZ ƏHVALATLARI

Lasfenin dostları şikayətlənir və hiddətlənirdilər ki, Filippin (Makedoniya çarı) dostlarından kimsə onları satqın adlandırır. Filipp dedi: “Makedoniyalılar çahil və kobud adamlardır, onlar təknəni elə təknə də adlandırırlar”.

Plutarx. “Çarların və sərkərdələrin kəlamları”

Tarix faciəli və qeyri-adi əhvalatlarla doludur, onlardan birincisi adamları dəhşətə gətirir, ikincisi isə təsadüflərin də çox vaxt insan həyatında böyük rol oynadığına dəlalət edir. Tarixi şəxsiyyətlərin həyatı belə hadisələr üçün örnək ola bilər. Onlar bir qayda olaraq, ən ağlagəlməz dəhşətli hadisələrin və gözlənilməz təsadüflərin əsas qəhrəmanlarına çevrilirlər.

Hökmdarlar arasında müdrik olanlar da az olmamışdır. Yəhudilərin üç min il əvvəl olan çarı Solomonun müdrikliyi əfsanələrə səbəb olmuşdu. O, çətin məsələləri mühakimə etdikdə, hamını heyretləndirən sadə və düzgün cavab tapır, bu yolla onları həll edirdi. Onun dərin ağılna Şeba çarıçası da heyran qalmışdı. Əfsanəyə görə o, quşların və heyvanların da dilini bilirdi. Bir dəfə iki fahişə qadın onun yanına şikayətə gəlir. Birincisi deyir ki, onlar ikisi də bir yerdə yaşamağa başladılar və mən oğlan doğdum. Digər qadın da üç gün sonra doğmaqla, dünyaya həmçinin körpə oğlan uşağı gətirdi. Bizdən başqa evdə heç kəs yox idi, biz tək idik. Bir dəfə gecəyarısı bu qadının uşağı öldü, görünür o, uşağı yanının altında qoymuşdu. Beləliklə, gecənin yarısı durub, mən yatarkən yanımdan uşağımı götürmüş, öz ölü uşağını isə mənim qucağıma qoymuşdur. Səhəri mən qalxıb uşağımı əmizdirmək istəyəndə gördüm ki, o ölüdür. Səhərin işığında ona yaxından baxdıqda gördüm ki, bu mənim doğduğum uşaq deyil. Digər qadın isə: “Yox, sağ qalan uşaq mənimkidir, ölən isə səninkidir” – deyirdi. Lakin birinci şikayət edən qadın təkid etməyə başladı: “Yox! Ölən uşaq səninkidir, sağ uşaq mənimkidir”. Beləliklə, onlar çarın qarşısında mübahisə etməyə başladılar. Çar dedi: “Bunun biri deyir, mənim oğlum sağdır, səninki ölüdür. Bu vaxt digəri deyir, yox, sən uşağın ölüdür, mənimki sağdır”. Sonra çar dedi: “Mənə qılinc gətirin”. Beləliklə, çara qılinc gətirdilər. Sonra o, əmr etdi: “Sağ uşağı iki yerə bölün və yarısını birinə, digər yarısını isə o birinə verin”. Uşağı sağ qalan qadın oğluna ürəyi yandığından çara dedi: “Bağışlayın, mənim sahibim, sağ uşağı ona verin. Uşağı öldürməyin”. Digər qadın isə: “Nə mən, nə də sən onu əldə etməyəcəyik. Onu iki yerə bölün!” – dedi.

Sonra çar öz hökmünü çıxardı: “Sağ qalan uşağı birinci qadına verin. Onu öldürməyin, bu qadındır onun anası”. Bütün İsrail çarın bu qərarını eşitdikdə ona

alqış etməyə başladı və gördülər ki, mülki məhkəmələrdə onun müdrikliyi Allahdandır. Axı Solomon Allahdan da var-dövlət yox, müdriklik xahiş etmişdi. Çar yuxusunda görür ki, Allah ona deyir: “Sənə vermək üçün məndən nə istəyirsənsə, xahiş et”. O isə cavabında Allaha ona böyük etimad göstərdiyinə görə minnətdarlıq edərək bildirir ki, öz nökrinə sənin xalqını idarə etmək üçün və düzü əyridən fərqləndirmək üçün bəsirətli ürək ver. Çünki sənin xalqını idarə etmək üçün kimin qabiliyyəti var? Allaha Solomonun bu cavabı xoş gəldi. Çünki o, nə özü üçün uzun ömür və ya var-dövlət, nə öz düşmənləri üçün ölüm xahiş etmədi, ancaq mülki məhkəmədə hakimlik etmək üçün iti ağıl xahiş etdi. Allah onun xahişini yerinə yetirdi və dedi: “Mən sənə müdriklik və bəsirətli ürək verəcəyəm, eləsin ki, səndən başqa heç kəs heç vaxt ona nail olmamışdır, bundan sonra da heç kəs nail olmayacaqdır”. Allahın sözlərinə görə, çarların arasında Solomona həqiqətən bərabəri olmayacaqdı.

Lakin böyük müdrikliyinə baxmayaraq, Solomon öz ehtirasına əsir olaraq, çoxlu arvad aldı və onların hər birinə öz istədikləri allahlarına sitayiş etməyə imkan verdi və bu, Allahın qəzəbinə gəldi.

Onun atası David də günahsız adamı ölümə göndərmiş, onun arvadına yiyələndiyinə görə Allah tərəfindən cəzalandırılmışdı. Bir dəfə isti yay gecəsi vaxtı o, yatağından durub, öz sarayının damında gəzinirdi. Damdan o, aşağıda evində çimən çılpaq bədənli qadını gördü. Bu qadın olduqca gözəl idi. Onun haqqında məlumat almaq üçün adam göndərdi. Ona dedilər ki, Virsaviya hett mənşəli Uriyanın arvadıdır. Sonra onu yanına gətirməyə adam göndərdi və onunla intim yaxınlıq etdi. Bundan qadın hamilə oldu. David sevdiyi qadının əri Uriyanı cəbhəyə göndərdi və elə təşkil etdi ki, onu vurub öldürsünlər və bu, belə də oldu. Bundan sonra onun arvadı Virsaviyanı David evinə gətirdi və o, çara oğlan doğdu. Allah bu vaxt Nafanı məzəmmət üçün onun yanına göndərdi. Nafan çara dedi: “Bir şəhərdə iki – varlı və kasıb adam var idi. Varlının çoxlu qoyunu və malı var idi, kasıbın isə bir kiçik qoyunundan başqa heç nəyi yox idi. Onu da o, satın almışdı və uşaqları ilə birlikdə böyüdüdü. Quzu onun yeməyinə şərik idi. Onun fincanından su içirdi və çox vaxt onun qucağında yatırdı. Bu qoyun ona öz qızı kimi idi. Bir dəfə bir müsafir varlı adamın evinə gəldi, o, isə qonağına öz qoyunundan və ya malından birini kəsib, yemək hazırlamaq əvəzinə, kasıb kişiyyə məxsus olan quzunu götürüb kəsdi və ondan yemək hazırlatdı. David bu adama qarşı edilənlərə görə hirsindən yanaraq, Nafana dedi: “Allah durduqca, o adam öldürülməyə layiqdir. O, quzu üçün dörd dəfə çox haqq ödəməlidir, çünki belə bir şey etmiş və heç bir rəhmdillik göstərməmişdir”. Nafan Davidə dedi: “Həmin adam sənə! Sən Allahın gözündə çox şər bir iş görmüsən. Uriyanı qılıncla öldürtdürüb, onun arvadına yiyələnmisən”.

Sonra Davidin cəzasız qalacağını Nafan ona çatdırdı. Allah ona ünvanlanan bu sözləri dedi: “Çıx öz adamlarının içindən, mən sənə bədbəxtlik gətirəcəyəm. Sənin gözlərinin qarşısında arvadlarını sənə yaxın olan birinə verəcəyəm və o da günün günorta çağı sən arvadlarınla bir yataqda yatacaq. Sən elədiyini gizli etmişən, mən isə gündüz vaxtı bütün israililərin gözü önündə bunu

edəcəyəm". David Nafana dedi ki, mən Allahın qarşısında günah işlətməmişəm, o, isə cavabında eşitdirdi ki, Allah sənin üzərindən günahını götürəcək, ancaq doğulan uşağını öldürəcək və belə də oldu. Bu hadisə başqalarının ibrət götürməsi üçün Bibliyada təsvir edilmişdir.

Dünyada demokratiyanın beşiyi sayılan Afinada isə bu inqilabi dəyişiklik heç də birdən-birə meydana gəlməmişdi, ardıcıl həyata keirilən islahatlar onlara yol açmışdı. Öz şəhər-dövlətində bu islahatların ən böyük yaradıcılarından biri arxont Solon idi. Müdrik Solon yaratdığı qanunları möhkəmləndirmək və onları dəyişdirməyə imkan verməmək üçün onillik səyahətə çıxır və Kiçik Asiyadakı Lidiya dövlətinin (indiki Türkiyənin qərb hissəsi) paytaxtı Sardı şəhərinə gəlib çıxır. Lidiya çarı, öz var-dövləti ilə o vaxtkı dünyada şöhrət qazanmış və hətta bu gün də dəbdəbə, varlılıq rəmzi olan Krez onunla görüşür. O, öz var-dövləti ilə öyündüyünə görə, qeyri-adi adam olmasını bir daha təsdiqləmək istəyir və bu məqsədlə Solondan dünyada kimin daha xoşbəxt adam olmasını soruşur. Solon cavabında deyir ki, mən belə bir adamı tanıyırdım, o, olduqca sakit həyat keçirirdi, lazım gələndə vətəninə müdafiə etdi və sakitcə də öldü. Mən onu ən xoşbəxt adam hesab edirəm. Krez olduqca təəccüblənir və daha hansı xoşbəxt adamı tanıdığını soruşur. Bu müdrik adam cavab verir ki, iki qardaşı tanıyırdım, onları bəxtəvər adam hesab edirəm. Onlar analarını ibadət etmək üçün uzaqdakı məbədə, qaydaya görə, arabada aparmalı idilər. Lakin öküzlər tarladan gəlib çıxmadığına görə qardaşlar arabanın boyunduruğuna qoşulur və analarını ibadətə çatdırırlar. Ana məbəddə dua oxuyan vaxt bayırda dincələn hər iki oğlunun qəflətən ölməsi barədə ona xəbər gəlir. Müdrik deyir ki, mən onları xoşbəxt hesab edirəm, çünki onlar olduqca adi həyat keçirdilər və hətta ölümlərindən bir az əvvəl də öz valideynləri qarşısında övlad borcunu yerinə yetirdilər.

Krez hiddətlənir və soruşur ki, yaxşı o, çarı xoşbəxt hesab edirmi? Solon cavabında bildirir ki, axı döyüş qurtarmamışdırsa, hansı tərəfin əvvəlcədən qalib gələcəyini necə müəyyən etmək olar. Axı ömür başa çatmamışdan necə təsdiq etmək olar ki, kim xoşbəxtidir. Doğrudan da, taleyin görünməmiş faniliyi, istehzası meydana gəlir ki, bunlar hər şeyi dəyişə bilir, xoşbəxti bədbəxt, bədbəxti isə bəxtəvər edə bilir, hökmranı hakimiyyətdən məhrum edir, heç kəsin tanımadığı adamlar böyük ixtiyar sahiblərinə çevrilirlər.

Bu müdrik Yunanın söylədikləri də elə çox vaxt keçməmiş təsdiq olundu. Persiya çarı Böyük Kir b.e.ə. VI əsrdə Lidiyanı zəbt etdi, ölkənin paytaxtı Sardını darmadağın etdi və çar Krezi əsir götürdü. Persiya çarının əmri ilə tonqal yandırıldı və Lidiya çarı diri-diri yandırılmaq üçün onun üstünə çıxarıldı. Bir azdan Kir öz qərarını dəyişib, Krezin həyatına aman vermək istədi və tonqalı söndürmək əmrini verdi. Lakin tonqalı söndürmək mümkün deyildi. Bu vaxt hər şeydən əli üzülən Krez allahlara yalvarırdı. Leysan yağış yağmağa başladı, tonqalı söndürərək, bir qədər əvvəl dünyanın ən varlı adamının, indi isə ölümün astanasında olan çarın həyatını xilas etdi. Bu vaxt çar Yunanıstandan gələn böyük alimin sözlərini yada saldı və belə qənaətə gəldi ki, bu adam öz müdrik sözləri ilə onun gələcək bədbəxtliklərini qabaqcadan görə bilmişdi. Beləliklə, Krez qarşıda özünə daha

böyük səadət gözlədiyi halda, bədəxt olmaqla yanaşı, öz ölkəsinin də məhvinə səbəb oldu, Lidiya Persiyanın bir əyalətinə çevrildi. De Qoll demişlən, “qələbə qanadlarını yığmışdı, lakin uçuş üçün açmağa macal tapmadı”.

Hökmdarların öz qəddarlıqlarına görə aöir cəza kimi qətlə yetirilməsi faktlarına biz qədim yazılı mənbələrdə də tez-tez rast gəlirik. Babilistan çarı Baltasar min nəfərlik ziyafət təşkil etmişdi və öz zadəganları ilə burada eyş-işrət keçirirdi. Bu vaxt şərab içərkən Baltasar göstəriş verdi ki, atası Nabuhodonossorun İsraili zəbt edərkən Yerusəlimdəki məbəddən götürdüyü qızıl və gümüş badələri gətirsinlər ki, çar və onun zadəganları, onların arvadları və kənziləri şərabı onlarda içsinlər. Onlar üçün Yerusəlimdəki Allah məbəbindən götürülmüş qızıl qədəhlər süfrəyə düzüldü, çar şərabı onda içməyə başladı. Bu vaxt çar sarayında divarın ağı suvağında yazı yazılmağa başlandı. Çar yazan əli müşahidə edirdi. Onun üzü ağardı, qorxmağa başladı. Hökmdar münəccimləri, kahinləri yığıb, Babilistanın bu müdrik adamlarına dedi: “Kim bu yazını oxuyub, mənasını mənə desə, ona ən böyük ənamlar veriləcək və o, karyera yüksəkliyinə görə ölkədə üçüncü hökmdar olacaqdır.” Lakin onlar yazını oxuya bilmədilər, bu, çarı daha da qorxutdu.

Çarın arvadı ziyafət otağına gəldi, ona həyəcanlanmamağı tövsiyyə etdi və dedi ki, sənin ölkəndə elə adam vardır ki, onu sənin atan bütün maqların, münəccimlərin başçısı təyin etmişdi. Onun adı Daniyeldir. O, hər şeyi bacarır, onu çağır və o, sənə yazının mənasını bildirəcək. İudeyadan olan Daniyel saraya gətirildi. Çar ondan bu çətin problemi həll etməyi tələb etdi və bildirdi ki, bunu bacarsa, başqalarına etdiyi təklif onun üçün də qüvvədə qalır. Daniyel isə cavabında dedi ki, sən hədiyyəni özün üçün saxla və mükafatını başqalarına ver. Sənin atan öldürmək istəyəndə öldürürdü, aman vermək istəyəndə aman verirdi, kimi istəsə yüksəldirdi, kimləri istəsə özünə tabe etdirirdi. Lakin onun ürəyi xudpəsəndliklə dolmuşda və məğrurluqdan bərkidikdə, o, çar taxtından salındı və onun şərfi parça-parça oldu. O, adamlardan qaçdı və heyvan ağına yiyələndi, vəhşi eşşəklər içərisində yaşamağa başladı, qaramal kimi ot yedi, onun bədəni göydən düşən şəhlə islandı, o vaxta qədər ki, o, ən ali Allahı bütün çarlıqların və adamların üstündə hakim kimi qəbul etməyə başladı.

Lakin onun oğlu olan sən bütün bunları bildiyin halda, özünü Allaha tabe etdirə bilmədin, əksinə, özünü göylərin sahibinə qarşı aparmağa başladın. Sən məbəddən götürülmüş qədəhlərdə şərab içməyə başladın. Sən Allaha hörmət etmədin, O, isə sənin həyatını və bütün sənin üsullarını əlində saxlayır. Ona görə həmin yazını yazan əli göndərmişdir. Yazı isə belədir: “mene, mene, tekel, uparsin.” Bu sözlərin isə mənası budur: mene – Allah sənin hökmdarlıq etdiyən günləri saymışdır və onları axıra gətirib çıxarmışdır, tekel – sən tərəzidə çəkilmisən və istədiyini tapmısan, peres (uparsin) – sənin çarlığın yarı bölünərək, Midiyaya və Persiyaya veriləcək.

Bundan sonra Baltasar Daniyeli qumaş paltara geyindirdi, boynuna qızıl zəncir doladı və çarlığın üçüncü ən yüksək hökmdarı elan etdi. Elə həmin gecə babilistanlıların çarı Baltasar öldürüldü və persiyalı Dara çarlığı öz hakimiyyətinə

aldı. Allah elədiyi zümlərə görə nəinki onu cəzalandırdı, həm də onun ölkəsinə bəla gətirdi. Bu, Bibliyanın Daniyel kitabında təsvir olunmuşdur..

Yaxud, qədim dünyadakı başqa ibrətamiz hadisələrə müraciət edək. Məğrur Tarkvini Romada taxt-tacı ədalətli yollarla deyil, cinayət yolu ilə əldə etmişdi. Ona görə də xalq bir məğrur çar kimi ona nifrət edirdi, onun hakimiyyətindən cana gəlmişdi. Onun oğlu ərli qadın Lukretsiyaya təcavüz etdikdən sonra xalq üsyan qaldırdı və onu b.e.ə. 510-cu ildə taxt-tacdən qovdu. Lakin kasıblar tiraniya üçün darıxırdılar və hesab edirdilər ki, müharibə tiraniyadan da ağırdır. Tarkvini çarlıqdan tam imtina etdiyini və ona, onun dost və yaxınlarına əmlakın və pulların qaytarılmasını xahiş etdi ki, bu vəsaitlə sürgündə yaşaya bilsinlər. Bu vaxt vətəndaşlar yığınaqda dövlətin idarə olunmasında iştirak etməmiş Qay Minutsi birinci söz aldı və hamını dilə tutmağa başladı ki, ona cəhd etmək lazımdır ki, qullar tiranlara qarşı mübarizədə taxt-tac sahibinə kömək etsin, nəinki tiranlar xalqa qarşı mübarizə aparsın. Tarkvini isə bundan xəyanət üçün istifadə etmək istəyirdi.

Yeganə adam Brut idi ki, hamını Tarkvinin hiylələrinə uymamaq barədə xəbərdarlıq edirdi. Bu vaxt çarın adamları ilə əlaqəyə girmiş bir çoxlarının xəyanəti aşkara çıxdıqda, Brut xəyanətdə iştirak edən iki oğlunun da cəzalandırılmasını tələb etdi. Onun gözləri qarşısında əvvəlcə oğlanlarını qamçı ilə döydülər, sonra isə başlarını kəsdilər. Plutarxın yazdığı kimi, o. elə bir hərəkət etdi ki, onu layiq olduğu kimi tərifləmək də, məhkum etməyə layiq olduğu kimi pisləmək də olmaz. İki şeydən biridir: ya onun əxlaqi keyfiyyətlərinin böyüklüyü onun ruhunu hər şeyə biganə etmişdi, ya da ehtiras gücü onda hər cür mərhəmət hissini boğmuşdu. Bunlara diqqət verməmək də olmur, biri Allaha, digəri isə vəhşi heyvana məxsus xüsusiyyətlərin təzahürüdür. Bütün camaatın başqalarını əfv etmək tələblərinə cavab verdi ki, o, qanuni hakim kimi özü bu adamların hökmünü elan edir, digər ittiham olunanları isə azad xalqın məhkəməsinə verir. Bundan təsirlənən xalq öz tələbini geri götürdü və bütün satqınların boynu vuruldu. Bundan sonra çarın bütün əmlakı xalqın qarətinə verildi. Onun sarayı və malikanəsi tamamilə dağıdıldı. Onun bağındakı ağacları da kəsdilər.

Lakin çarlıq ləğv edildikdən sonra Roma respublikasında artıq hakimiyyətə konsul kimi gələn Valeri də özünü çar Takvini kimi aparmağa başladı. Ətrafındakı bir çox əyanları onun özünə çar kimi baxmağa məcbur edirdi. Hakimiyyətdə olanın bir bədbəxtliyi də odur ki, onun qulaqları cəsarətli həqiqətə deyil, yaltaqlığa, tərifli sözə açıq olur. Dostları Valeriyə deyəndə ki, onun davranışı, varlanması xalqa xoş gəlmir, o, onlardan incimədi, əksinə əvvəlki xarakterindən uzaqlaşdı, özünü sadə, idarə etdiyi xalq kimi aparmağa başladı. Bir gecə ərzində şəhərin üstündə uçalıb yeni tikilmiş əzəmətli evini uçurdu və yerlə bərabərləşdirdi. Bunu görən xalq ağıllı hərəkətlərinə görə onu “Poplikola”, yəni “xalqın dostu” adlandırdı. Böyük Fransa inqilabının (1789-cu il) görkəmli xadimi Marat da özünü “Xalqın dostu” adlandırmışdı.

Konsul Poplikola həm də öz qanunları ilə xalqa məhəbbətini və özünün yumşaq xarakterini sübut etdi, lakin bəzi hallarda bu yumşaqlığına baxmayaraq,

cəzaları daha sərt etdi. Belə ki, o, çar hakimiyyətinə cəhd edən hər kəsi istənilən adam tərəfindən hansısa bir məhkəməsiz öldürməyə icazə verən qanun dərc etdirdi. Poplikola namuslu və gözəl nə varsa, başqa sözlə, bütün insan arzularına uyğun gələn hər şeyə öz həyatında nail oldu. Qadınlar onun xatirəsinə hörmət əlaməti kimi könüllü olaraq bir il matəm libasında gəzdilər. O, sağlığında özünün mənəvi keyfiyyətləri hesabına hələ sağ ikən romalılar arasında heç kəsin malik olmadığı nüfuz və şöhrətə malik idi. Onun ölümü təkcə dostlarını və qohumlarını deyil, minlərlə adamı, bütün şəhəri göz yaşına, kədərə və qəmə batırdı. Romalı qadınlar ona görə elə ağlayırdılar ki, elə bil oğullarını, qardaşlarını və ya ümumi atalarını itirmişlər. Poplikola məhz buna görə çox xoşbəxt adam idi. Müasir dövrdə isə bəzi Şərq ölkələrində demokratiya pərdəsi altında hakimiyyətdə olanlar çarlıq edir və heç nədən çəkinmirlər.

Hökmdarların çoxu həqiqətin gözünə dik baxa bilmədiyi kimi, doğru sözə də inanmır, özləri də çox vaxt bunu söyləməkdən yayınırlar. Qədim Afina hökmdarı Femistokl müəyyən mənada bu sahədə müstəsna təşkil edirdi. O, oğlunun öz şıltaqlığı ilə anasına və onun vasitəsilə atasına bütün arzularını icra etməyə məcbur etməsinə istehza edərək, deyirdi ki, mənim oğlum Elladada ən güclü adamdır, çünki ellinləri afinalılar idarə edir, afinalıları o, onun özünü oğlunun anası, anasını isə oğlu idarə edir. Qızını istəyənlər arasında o, varlı adama görə yaxşı adama üstünlük verirdi, çünki o, elə adam axtarırdı ki, ona pul lazım olsun, elə pul axtarmır ki, ona adam lazım olsun. Herodotun sözlərinə görə, biri alaçıq sakinlərindən pul istədikdə demişdi ki, özü ilə iki Allah gətirmişdir: inandırma və məcbur etmə, əvəzində isə bu cavabı eşitmişdi ki, onların da iki ilahəsi var. Yoxsulluq və ehtiyac, onların da hər ikisi onlara pul verməyə mane olur.

Qədim Romada dəfələrlə hərbi diktator təyin edilən Mark Furi Kamillin özünün başına gələn qeyri-adi macəralardan da söhbət açmağa dəyər. Uzun müddət romalılar Etruriyanın ən varlı və ən gözəl şəhəri olan Veyini zəbt etmək üçün onu mühasirəyə almışdılar. Müharibənin on ilinin nəticəsiz olduğunu görən romalılar bütün vəzifəli şəxsləri dəyişib, Mark Kamilli diktator təyin etdilər. Dövlətdəki bütün mülki və hərbi hakimiyyət ona tabe edildi. Müdafiəsi möhkəmləndirilmiş şəhəri hücumla almaq mümkün olmadığını görən Kamill, Veyiyə kömək edən digər etrusk şəhərlərini zəbt etməyə başladı və beləliklə, öz arxasını möhkəmləndirdi. Sonra Kamill şəhər divarlarının altından lağım qazmağa başladı, dərin və geniş yeraltı giriş düzəltdi. Onun sonu şəhərin içərisində qurtarırdı, Kamillin başçılıq etdiyi döyüşçülərin bir hissəsi şəhərə tərəf yaxınlaşdı ki, guya ona hücum etməyə hazırlaşır. Veyinin müdafiəçiləri divarların və qüllələrin üstündə dayanıb, hücumu dəf etmək niyyətində idilər. Romalılar yeraltı girişlə gəlib, şəhərdəki döşəməni sındıraraq heyrətlənmiş etrusklara qabağına çıxdılar. Bu vaxt şəhərə ümumi hücum da başlandı. Veyi məğlub oldu. Romalılar böyük qənimət götürdülər, ən başlıcası isə olduqca güclü və təhlükəli rəqib darmadağın edilmişdi. Kamillə böyük zəfər bayramı quruldu, lakin bu, onun paxıllarının qəzəbinə səbəb oldu.

Sonra Roma sərkərdəsi öz qoşunlarını Faleri şəhərinin üzərinə apardı. Öz şəhərini hər tərəfdən əhatə edən divarlarının möhkəmliyinə əmin olan falerililər düşməndən qorxmurdular. Qüllələrdə və divarlarda yalnız gözətçilər var idi, əhali isə öz işləri ilə məşğul idi. Hətta məktəblilər gəzinti üçün müəllimləri ilə birlikdə şəhər qapısından kənara çıxırdılar. Lakin həmin müəllim satqın çıxdı. Həmişə olduğu kimi bir dəfə şəhərdən çıxdıqdan sonra uşaqları düşmən düşərgəsinə gətirdi və onları qarovulçulara təhvil verdikdən sonra, onu Roma sərkərdəsinin yanına aparmağı xahiş etdi. Əsgərlər onu və uşaqları Kamillin yanına apardılar. Müəllim baş əyib, uşaqları göstərərək dedi: “Bu uşaqları mən tərbiyə etmişəm. Mənim vəzifəm onları öyrətmək və qorumaqdır. Lakin, Kamill, sənə qulluq göstərmək mənə öz borcumu yerinə yetirməkdən daha vacibdir. Məhz buna görə mən sənənin yanına gəldim və uşaqları gətirdim. Onları götür və falerililər özləri sənənin ayağına döşənəcəklər”.

Kamill müəllimin hərəkətindən dəhşətə gəldi, çünki o, müdafiəsiz uşaqları düşmənlərə satırdı. Sərkərdə ondan üzünü döndərdi və onu əhatə edənlərə bərkdən dedi: “Kviritlər! Sizin hamınız bilirsiniz ki, münaribə qəddar və çox vaxt ədalətsiz bir işdir. Lakin vicdanlı adamlar üçün hətta müharibədə də bəzi qanunlar mövcuddur. Biz hamımız qələbə arzu edirik. Lakin biz qələbəni cinayət yolu ilə satın ala bilmərik. Sərkərdə və onun döyüşçüləri başqasının əclafılığına deyil, öz fərsətlərinə və igidliklərinə bel bağlamalıdır”. O, əmr etdi ki, müəllimin əl-qolunu bağlasınlar, “çubuq və qamçı gətirin, onları uşaqlara paylayın. Uşaqlar, siz isə geri, öz ata-analarınızın yanına dönün və bu satqını qabağınızda qovun. Qoy hər biriniz onu çubuq və qamçı ilə qovsun” – deyən Kamill xəyanətə qarşı belə alicənablıq nümayiş etdirdi.

Şəhər sakinləri bunu bildikdə sarsıldılar və nə baş verdiyini anladıqda falerililər Kamilli tərif etməyə başladılar. Onu doğma ata, uşaqların xilaskarı adlandırdılar. Şəhərin xalq yığıncağı müqaviməti dayandırmağı qərara aldı və bunu sərkərdəyə xəbər verdi. Qalib isə təslim olan falerililərə ürəyi yumşaq, rəhmətlik göstərdi. Lakin döyüşçülərin çoxu belə nəticə ilə razı deyildi, çünki sərkərdə şəhəri qarət etməyə və qənimət götürməyə onlara icazə verməmişdi. Onun üzərinə cürbəcür ittihamlar yağmağa başladı. O isə bunları dinləyir, onu məzəmmət edənlərə, ona böhtan atanlara cavab vermirdi. “Kamill xalqın əleyhinə gedir və öz həmvətənlərini sevmir” sözləri deyildikdə, o, dözə bilmədi və doğma şəhəri Romanı tərk etmək qərarına gəldi.

Şəhərdən çıxarkən o, geri dönüb bu sözləri söylədi: “Eh, romalılar! Siz mənə biabır edib qovdunuz. Tezliklə siz peşman olacaqsınız və sizə Kamill hələ lazım olacaqdır. Əgər mənim vətənimin üstünü təhlükə alsın, mən inciməyimi unudacaq və köməyə gələcəyəm”.

Heç bir il keçmədi və Roma qalları hücumuna məruz qaldı. Şəhər viran qoyulanda, təkcə Kapitolidən başqa, ətraf bütünlüklə zəbt ediləndə Kamill öz vətəninin düşmənlərinə qarşı vuruşmağı qərara aldı və digər İtaliya şəhərlərini buna qoşulmağa çağırırdı və ilk dəfə Ardey yaxınlığında qalları məğlub etdi.

Sonra Kamill, b.e.ə. IV əsrdə (387-ci ildə) Kapitoli müdafiəçiləri qallarla biabırçı sülh bağlayıb, böyük miqdarda qızılı onlara təhvil verəndə şəhərə hücum etdi və öz həmvətənlərinin dadına çatdı. O, qızılı tərəzidən götürməyi əmr etdi və dedi: “Romalılar vətəni qızılla deyil, dəmirlə xilas etməyə adət etmişlər” və göstərdi ki, bu müqavilənin heç bir hüquqi əsası yoxdur, çünki Senatın qərarı ilə diktator seçildiyinə görə bütün hakimiyyət ona verilmişdir və belə müqavilələri yalnız o, bağlaya bilər. “Mən isə onu bağlamamışam və bağlamayacağam da!” – dedi. Vuruşun özləri üçün uğursuz olduğunu görən qallar şəhəri tərk etdilər və onlara çatan Kamill bir gün davam edən vuruşda qalları tar-mar etdi. Hamı Kamilli “Romanın ikinci banisi” adlandırdı. Sonra bir il ərzində şəhər bərpa edildi. Bir neçə döyüşdə də qocalmış Kamill yeni şöhrət qazandı. Kamillin sərkərdəlik qabiliyyəti ilə alicənablığı, onun igidliyi ilə vətənpərvərliyi hər cür tərifə layiq idi. O həm quduz düşmənlə vuruşmağı və ona qalib gəlməyi bacarır, həm də xəyanətkarın, satqının xidmətlərindən nəinki istifadə etmir, bu rəzalətə özünün nifrətini bildirirdi. O, həqiqi sərkərdə olduğuna görə müdafiəsiz uşaqları girov götürməyi nəinki rədd edir, hətta xəyanətkarı cəzalandırmağı da onlara həvalə edir. Böyük Kamill bu hərəkətləri ilə hamıya alicənablıq dərsi keçir və göstərir ki, ən iyrenc iş olan müharibələrdə də ləyaqət və vicdanlılıq üçün yer qalır, qan tökmək peşəsinə yiyələnmiş vicdanlı adamlara müharibə belə, rəzalət, alçaqlıq, şərəfsizlik yolu ilə addımlamağa imkan vermir.

Kamill həyatın bütün sınaqlarında öz ləyaqətini nümayiş etdirir, şərəf və ləyaqət allahına sadıq qalır. Hətta ona böhtan atanları cəzalandırmaq yolunu tutmur, ona verilmiş səlahiyyətlərdən öz həmvətənlərinin qüsurlu və pis hərəkətlərini cəzalandırmaq yoluna düşmür, əksinə, özü hakimiyyətdən uzaqlaşır, doğma şəhərini tərk edir və özü üçün qəti bir qərar verir: Vətən təhlükəyə düşdükdə heç bir incikliyə baxmayaraq, o, yenidən öz vətəni uğrunda vuruşacaq, onu müdafiə edənlərin cərgəsində olacaq. Bu qərarına da sadıq qalır və Romalı alçaldıcı sülhdən bütünlüklə xilas edir. Bütün bu qəhrəmanlıqlarına baxmayaraq, o özünü heç xilaskar da adlandırmırdı, ona xüsusi təzim edilməsinə yol vermirdi. O, uzun sürən bütün həyatını ləyaqətlə yaşamış və ona ləyaqətlə də yekun vurmuşdu. Taleyin bütün döngələrində o, ən yüksək insani hisslərə bir an da olsun biganə qalmamışdır. Ona görə də Mark Kamill tarixdə məhz ləyaqət rəmzi, vətənpərvərlik simvolu kimi yaşayır.

Taleyin istehzası isə Mark Manlinin əksliklərlə dolu həyatında özünü biruzə verdi. Manli Kapitolinin müdafiəsində igidlik göstərdi, sonra isə qaragüruha başçılıq edib, dövləti anarxiya qurbanına çevirmək istədi.

. Qallar yeganə bir yolla, böyük çətinliklə işğal etmək istədikləri Kapitoli təpəsinə dırmaşdıqda, bu qalada sakitlik idi, onun müdafiəçiləri yatmışdı, gözətçilər də yuxulamışdılar. Hətta hər bir səsə həssas olan itlər belə heç nə hiss etmirdilər. Təkcə Yunona ilahəsinin məbəbində saxlanılan müqəddəs qazlar gecə sakitliyində qəfildən qaqqıldamağa və qanadlarını çırpmağa başladılar. Ac quşlar olduqca narahat idilər və qışqırtı qaldırıb, Roma gözətçilərini oyatdılar. Qallar

görəndə ki, onlar aşkar edilə bilər, hücumə keçdilər. O vaxtdan “qazlar Romanı xilas etdi” zərb-məsəli qalmışdır.

Düşməne tərəf ilk olaraq igid döyüşçü olan Mark Manli cumdu. Qalxanının zərbəsi ilə ən yuxarıya çıxma bilmiş qallı dikdirdən itələyib saldı. İkincisinə o, qılıncı ilə üstün gəldi. Divardan uçan bu qall özü ilə yuxarı dırmaşan bir neçəsini də uçuruma apardı. Sonra romalılar köməyə gəldilər və qızğın əlbəyaxa döyüş başladı. Tezliklə qayaya dırmaşmış bütün qallar qırıldı, digərləri isə geri çəkildilər və Kapitolu xilas edildi. Cəsarətli Manli mühasirəyə alınmış qaladakı ən yüksək mükafatı aldı – hər bir döyüşçü ona bir günlük çörək və şərab payını verdi. Qarovulun rəisi isə, az qala, düşməni qalaya buraxdığına görə ölüm hökmü ilə cəzalandırıldı və qayadan atıldı.

Manli isə sonralar Mark Kamillin ən məşhur əleyhdarına və paxılına çevrildi. Vaxtilə keltləri qayadan atdığına görə Kapitolili ləqəbi almış Manli öz həmvətənləri içərisində birinci yerə iddia edirdi, lakin nəcib vasitələrlə Kamillin şöhrətinə üstün gələ bilmədiyinə görə tiraniyaya aparan adi və hamar yolla getməyə, yığnağın hörmətini qazanmağa başladı, bunun üçün o, məhkəmədə müdafiə yolu ilə borcluların tərəfini saxladı, digərlərini zorla hakimiyətin əlindən almaqla və qanuni hökmlərin yerinə yetirilməsinə mane olmaqla öz tərəfinə çəkdi. Beləliklə, onun ətrafında çoxlu özünü dikbaş aparan və iğtişaş toxumu səpən kasıblar yığılmağa başladı. Onlar yaxşı vətəndaşlara da az qorxu tələq etmədilər.

Bunlardan qurtarmaq üçün Manli həbs edildi, sonralar isə xalq böyük bədbəxtlik əlaməti adəti kimi paltarını dəyişdikdə, Senat qiyamdan qorxaraq Manlini azad etməyi əmr etdi. Azadlığa buraxıldıktan sonra o, nəinki düzəlmədi, əksinə, özünü kütlə qarşısında daha həyasızcasına aparmağa və şəhəri hiddətə gətirməyə başladı. Bu vaxt Kamill yenidən hərbi tribun seçildi. Manli məhkəməyə verildi, lakin ittihamçılar üçün dəf edilməyən maneə Forumdan açılan Kapitolinin görünüşü idi. Bu yer isə Manlinin qəhrəmanlıq məskəni idi və bütün məhkəmə iştirakçılarında mərhəmət hissləri oyadırdı. Müttəhim də hər dəfə əlini o tərəfə uzadıb gecə döyüşündə öz igidliyindən danışırdı. Hakimlər çətin vəziyyətdə qalmışdılar – həm əsasən, sübut edilmiş cinayətə bəraət vermək istəmədilər, həm də qanunu tətbiq edə bilmirdilər, çünki onların qarşısında müttəhimin igidliyi dayanmışdı. Bunu anlayan Kamill məhkəməni Peteli meşəliyinə keçirdi, buradan həm Kapitolu görünürdü, bir də ki, hakimlərdə keçmişin təəssüratı son dövrlərin iğtişaşlarına qarşı ədalətli qəzəb qarşısında geri çəkilirdi. Manliyə ölüm cəzası hökmü verildi və Kapitoliyə gətirilib orada qayadan atıldı. Eyni yer həm onun ən xoşbəxt uğurunun, həm də ən böyük uğursuzluğunun abidəsinə çevrildi. Romalılar sonra onun evini də uçurdular, “Çiçəkləyən albalıya mədh” şerində deyildiyi kimi, çiçək tam açıldıktan sonra yoxa çıxır. Deməli, heç bir qəhrəmanlıq və ya əvvəlki böyük xidmət heç bir cinayətə nəinki haqq qazandıra bilməz, hətta ona haqq qazandıran səbəb ola bilməz.

Böyük Aleksandrın (b.e.ə. 356-323 –cü illər) da həyatı təzadlar və möcüzəli hadisələrlə doludur. Hələ gənc ikən vəhşi və ram olmayan Butsefal adlı atı ipə-sapa yatırıb, çapdıqdan sonra heyrətə gələn atası Filipp onu öpərək demişdi: “Özünə

başqa məmləkət axtar, başqa çarlıq axtar, Makedoniya sənin üçün olduqca kiçikdir”. O, böyük filosof olan müəllimini atasından az sevmirdi və deyirdi ki, Filippə yaşadığına görə, Aristotələ isə ləyaqətlə yaşadığına görə borcludur. Aleksandrın ordu saxlamaq üçün əvvəllər imkanı olduqca məhdud idi və ona görə də borc almışdı. Buna baxmayaraq, öz dostlarının əmlak vəziyyətini öyrəndikdən sonra gəmiyə oturub, Asiyaya yola düşməmişdən əvvəl onların hərəsinə bir şey bağışladı. Çar bütün var-dövlətini paylayıb qurtardıqdan sonra, Perdikka ondan soruşdu: “Çar, özünə nə saxlayırsan?”. “Ümidi!” – deyərək Aleksandr cavab verdi. Bunun əvəzində dostu dedi: “Belə olduqda biz, səninlə səfərə çıxanlar da onda payımız olmağımızı istəyirik” və ona düşən əmlak payından imtina etdi. Frikiyada Qordion şəhərini zəbt etdikdə (bura qədim çar Midasın vətəni sayılırdı) məşhur arabanı gördü, onun dişləsi boyunduruğa zoğal qabığı ilə möhkəm bağlanmışdı və belə bir əfsanə yaranmışdı: “Kim bu ilgəyi açsa, bütün Asiyanın hökmranı olacaqdır”. Bu ilgək o qədər dolaşmış idi və sonları elə ustalıqla gizlədilmişdi ki, Aleksandr onu aca bilmədi və qılınıc ilə kəsdi. Aleksandra məsələni çox asanlıqla həll etmək nəsbət oldu və o, boyunduruğu azad etdi. Elə o vaxtdan hər bir çətin iş üçün “Qordi düyünü” zərb-məsələ çevrilmişdir.

Aleksandra bir dəfə xəbər verdilər ki, İran şahı III Daranın əsir götürülmüş anası, arvadı və iki ərə getməmiş qızı onun arabasını və oxunu gördükdə hönkür çəkib, sinələrinə döyməyə başlamışlar. Güman edirdilər ki, şah həlak olmuşdur. Aleksandr uzun müddət susdu, bu vaxt onu Daranın ailəsinin bədbəxtliyi öz taleyindən daha çox həyəcanlandırırdı. Nəhayət, o, adam göndərdi qadınlara xəbər versin ki, Dara sağdır və onlar Aleksandrdan qorxmamalıdırlar, çünki hökmranlıq üstündə o, yalnız Dara ilə müharibə aparır, əvvəllər qadınlar hansı imtiyazlardan istifadə etmişlərsə, onlara yenə də sahib olacaqlar. Aleksandrın əməllərini qadınlar görməyə bilməzdi, elə bil ki, onlar düşmən düşərgəsində deyil, müqəddəs və təmiz qız otaqlarında idilər. Deyilənlərə görə, Daranın arvadı olduqca gözəl idi, özü isə kişilər arasında ən ucaboylu və gözəl idi. Qızlar da gözəllikdə valideynlərinə oxşayırdılar. Aleksandr hesab edirdi ki, özünü ələ almaq çar üçün düşmənlərə qalib gəlməkdən daha vacibdir, ona görə də əsir qadınlara toxunmadı. Digər boylu-buxunlu əsir qızlara baxan böyük sərkərdə zarafatla deyirdi ki, Persiya qızlarına baxmaq gözlər üçün olduqca iztirablıdır. Onların cazibədar gözəlliyini, özünün soyuqqanlılığına qarşı qoyan çar onlara heç də diqqət vermirdi, elə bil ki, onlar canlı qadınlar deyil, həyat işığı olmayan heykəllərdir. Aleksandr deyirdi ki, yuxu və qadınlara yaxınlıq hər şeydən çox həyatın fani olduğunu bildirir, çünki yorğunluq və qadınlardan həzz almaq insan təbiətinin zəifliyindən irəli gəlir.

Aleksandr yemək məsələsində də nəfsini saxlamaqla seçilirdi. O, ləzzətli yeməklərə biganə idi. Ona gətirilən ən seçmə meyvə və balıqları özünə heç bir şey saxlamadan, dostlarına paylayırdı.

Bir dəfə Aleksandra bir mücrü gətirdilər. Bu, qaliblərin əlinə düşmüş Dara əmlakından ən qiymətli idi. Çar dostlarından soruşdu ki, bu mücrüyə nə qoysun. Biri bir şey, digəri başqa şey təklif etdikdə çar dedi ki, onun içində ancaq “İliada”-nı saxlayacaq. Homer Aleksandr üçün bütün səfərlərində ən lazımlı və

faydalı yol yoldaşı idi. O, Homerin şeirlərini əsas götürərək Faros adasını tapdı və onu torpaq örtüklə materikə birləşdirərək, bu olduqca əlverişli yerdə öz şərəfinə Aleksandriya şəhərini saldı.

Hərb tarixində Karfagen sərkərdəsi Hannibal (b.e.ə. III əsr) 37 döyüş fili ilə Alpı keçib, İtaliya şəhərlərini bir-birinin ardınca məğlubiyyətə uğradırdı. Roma sərkərdəsi Fabi heç bir iri döyüşə girmədən Hannibalı əldən saldı və o, Romaya hücum etmədi, əvvəlki qələbələrini də əldən verməyə məcbur oldu. Kutuzov rus ordusunu qoruyub saxlamaq naminə Moskvanı döyüşsüz təhvil verdi və qaçan Napoleon ordusu ilə bir dəfə də olsun ciddi döyüşə girmədi və əslində, Napoleonun süqutunu xeyli sürətləndirdi.

Tarix belə faktlarla doludur, bəzən bir bədbəxtlik, bir nəslin acı taleyi başqalarının xoşbəxtliyi üçün əsas rolunu oynayır. Amma yəqin, hamı arzu edir ki, onun xoşbəxtliyi başqasının bədbəxtliyi üzərində qurulmasın. Qədim Misir faraonlarının dediyi kimi, heç vaxt başqasının piramidasının xarabalığı üstündə öz piramidanı tikmə, başqasının piramidalarının qırığından özünə piramida tikmə, başqasının yarımçıq piramidasını tikib qurtarmadan öz piramidanı tikmə. Doğrudan da, müdrik və xeyirxah vəsiyyət və məsləhətdir. Təəssüf ki, belə vəsiyyətlər dillərdən, yaddaşlardan əməllərə keçmir. Bəzi adamlar ancaq öz əsri haqqında fikirləşir, bircə dəfə qızınmaq üçün başqalarının hər şeyini, hətta arzusunu yandıran tonqal qalamaqdan da çəkinmir. Bir məmnuniyyət, bir ağılsız qələbə, bir tez sönən şöhrət naminə neçə-neçə ailələri dərdə-qəmə batırmaq, anaları oğulsuz, bacıları qardaşsız, uşaqları atasız, cavan gəlinləri ərsiz qoymaqdan usanmırlar.

Ermənilər təəssüf ki, bu həqiqəti anlamırlar, qonşu Azərbaycan xalqını məhv etmək məqsədindən yayınmırlar, ölkənin geniş ərazisini 30 il ərzində işğal altında saxlamış, şəhərləri və kəndləri xaraba qoymuşdular. Öz bədbəxt millətinin acı taleyi fonunda özünü xoşbəxt edən qatı erməni millətçiləri ar, namus, insanlıq nə olduğunu bilmirlər. Çünki onlar heç bir şeyə məsuliyyət daşımırlar, nə onlarla Allah söhbət edir, nə də insanlar onları mühakiməyə çəkirlər. cəzasızlıq olan yerdə cinayətləri saymaq, onların iriliyinə, ya kiçikliyinə diqqət yetirmək ağılsızlıqdır. Öz xalqını bədbəxt günə salan adamlar ən böyük cinayətkar hesab olunmalıdır. Əksinə, onlar, zor gücünə, şovinst təbliğatı hesabına hamını susdurmaqla bu cinayət haqqında danışmağa belə, imkan vermir, nəinki buna görə bir müttəhim kimi insanlıq məhkəməsi qarşısında cavab versin. Bu vaxt bütün müsəlmanlara məxsus olan bir təskinlik qalır, hər şey İsrafilin sur düdüyü çalınanda həll olunacaq, ona görə də hər şeylə barış və o müəmmalı günü gözlə, bəlkə də, gələcək. Özü də nə eybi var ki, o, gəlməmişdən çox-çox əvvəl sən bu dünyadan gedəcəksən. Lakin Azərbaycan prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalqının alçaldılmasına dözməyib, Ermənistan ordusu ilə ölüm-dirim savaşına girmək barədə öz ordusuna 2020- ci ilin sentyabrında hücum əmri verdi və 44 gün davam edən muharibədə düşmən ordusu darmadağın edildi və işğalçılar bütünlüklə Azərbaycan torpaqlarından qovuldu. Azərbaycan xalqı düşmənin vəhşiliklərinə

cavab vermək üçün heç də Qiyamət Gününü gözləmədi, öz taleyini igidliklə özü də həll etdi.

Allah naşükürləri sevmir, ona görə də gözlə, həm də səbirlə gözlə məsləhətini verir. Güman et ki, bu da sənin taleyindir. Ancaq bu şərəfli həyata az bənzəyir. Sparta hökmdarı, tarixə yenilməzlik və igidlik rəmzi kimi daxil olmuş Fermopil qəhrəmanı Leoniddən soruşduqda ki, niyə insanlar şərəfli ölümü şərəfsiz həyatdan üstün tuturlar, o cavab vermişdi: “Onlar hesab edirlər ki, həyat və ölüm təbiətin işidir, şərəf və şərəfsizlik isə bizim”. Azərbaycan ordusu 44 günlük müharibədə öz şərəfini bütünlüklə təsdiq etdi və bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Bəzən istəyin hüdudu olmadıqda o, faciə ilə nəticələnir. Qay Yuli Sezarın çar hakimiyyətinə can atması onun əleyhinə açıq nifrət və onu öldürmək arzusunu yaratdı. Xalq üçün Sezarın ən böyük təqsiri bu idi, onu istəməyənlər isə ümidlərini Mark Bruta bağlayırdı. Çünki o, Sezarın böyük etibarını qazanmışdı. Hətta sui-qəsd dövründə Brut barədə çuğulçuluq ediləndə, Sezar buna heç cür fikir vermədi. Ancaq tale öz işini görürdü, onun qarşısını almaq mümkün deyildi. Çox adam bunu yozmağa çalışırdı. O, özünün ölüm günü Senata yollanarkən, gələcəyi xəbər verən bir adamın dəqiq vaxtı təyin etdiyinə görə ona dedi ki, axı mart ayının idləri (ayın 15-i günü belə adlanırdı) başladı. Həmin adam isə ona cavab verdi ki, bəli başlayıb, amma keçməyibdir.

Sezar həmin günü Senata getmək istəmirdi və adam göndərdi ki, iclas təxirə salınsın. Lakin sui-qəsdçilərin biri onun yanına gələrək Senata getməyin vacib olduğunu müxtəlif səbəblər və arqumentlər gətirməklə sübut etdi və onu Senata apardı. Yolda ona müxtəlif adamlar sui-qəsd haqqında məlumat vermək istədi, lakin o, bunlara əhəmiyyət vermədi və Senata girdi, bu vaxt hörmət əlaməti olaraq hamı ayağa qalxdı. Sui-qəsdçilər iki qrupa bölünüb, bir qrup onun kreslosunun arxasında durdu, digərləri isə onu qarşılamağa çıxdı. Sui-qəsdçilərdən biri ona öz qardaşı barədə xahiş edəndə o, bunu rədd etdi və bu vaxt sui-qəsdçilərin hər biri təkidlə öz məsələləri barədə ona xahiş etməyə başladı. İlk xahiş edən iki əli ilə Sezarın toqasından yapışdı, onu boynundan çıxarmaq istədi. Bu, hücum üçün signal idi. Kaska onun peysərinə qılıncı ilə ilk zərbəni vurdu, lakin bu yara dərin və ölümcül deyildi. Sezar dönüb qılıncı tutdu və saxladı. Bu vaxt ikisi də qışqırmağa başladı: “Əclaf Kaska, sən nə edirsən?” Kaska isə yunanca qardaşına müraciət etdi: “Qardaş, kömək et!” Sui-qəsdçilərdən xəbəri olmayanlar yerlərində donub-qalmışdılar. Bütün sui-qəsdçilər yalın qılıncı ilə Sezarı mühasirəyə aldılar və hər tərəfdən ona qılınc zərbələri vurdular, Brut isə Sezarın qasığına vurdu. Deyilənlərə görə, Sezar 23 yara almışdı. Onun axırıncı sözü oğlu kimi sevdiyi və ona zərbə vuran Bruta müraciət idi: “Et tu Brut?” “Səndəmi, Brut?” Öz dühası və sərkərdəlik məharəti ilə böyük şöhrət qazanmış Sezar çarlıq eşqinə düşdükdə tale ondan üz döndərdi və ona ağır zərbə vurdu – həyatını əlindən aldı. Taleyin hökmünü digər tam yaddan çıxaranları da verilmiş hökmün mütləq icra ediləcəyi gözləyir.

Sezar Aleksandriyada olarkən Misir çarı Ptolomeyin tərəfdarları onun ordusuna hücum etdilər və oxların, nizələrin ucuna alov taxıb onlara atəş açdılar. Belə təhlükəni görən sərkərdə tez “tısbağa” qaydasında düzlənmək əmri verdi.

Belə düzləndikdə döyüşçüləri həm irəlidən, həm yanlardan, həm də yuxarıdan qalxanlar müdafiə edirdi və odlu oxlar bu qalxanlara dəyir, odu söndür və orduya heç bir ziyan vura bilmirdi. Romalılar olduqca zəif qüvvəyə malik olmasına baxmayaraq, misirliləri məğlub etdi.

İsus Xristin Matfey tərəfindən təsvir edilən bir əxlaqi hekayəsi də çox maraqlıdır. Burada deyilir ki, yalançı peyğəmbərləri izlə. Onlar qoyun dərisində gəzirlər, amma daxilən quduz canavardırlar. Onların əməllərinin bəhrəsi ilə onları tanıyacaqsan. İnsanlar məgər, tikan kolundan üzüm, qanqaldan əncir yığırlar? Eləcə də hər bir yaxşı ağac yaxşı meyvə gətirir, pis ağac isə pis meyvə gətirir. Yaxşı ağac pis meyvə, pis ağac yaxşı meyvə gətirə bilməz. Hansısa bir ağac yaxşı meyvə gətirmirsə, o kəsilməli və oda atılmalıdır. Beləliklə, meyvəsinə görə siz onları tanıyacaqsınız. Hər kəs “sahib, sahib” deyirsə, o, göylərin səltənətinə girməyəcək. Lakin kim ki, mənim atamın iradəsini icra edəcək, o, göylərdə olacaq. Çox təəssüf ki, Allahın oğlunun bu sözlərindən Orta əsrlərdə olduqca eybəcərliklə istifadə edilmiş və bu, dövlətin dinlə birləşdiyi ölkələrdə inkvizisiya vasitəsilə görünməmiş cinayətlər işlətməyə, dövlətin öz məqsədlərinə çatması, öz əleyhdarlarını məhv etməsi üçün dini ehkamlardan geniş istifadə etməsinə şərait yaratmışdır.

Hakimiyyət sahibləri çoxlu qan axıda da bilərlər, qeyri-məhdud hakimiyyətə və ölçüyə gəlməyən var-dövlətə də sahib ola bilərlər, lakin bunların heç biri onlara cəzadan qurtaran indulgensiya verə bilməz. Taleyin verdiyi hökm nə təxirə salınır, nə ondan kimsə amnistiya yolu ilə uzaqlaşa bilər. Ona görə də əldə edilmiş imkanlardan öz xalqına qarşı istifadə etmək, adamları sürgündə yaşamağa, qorxu içində nəfəs almağa məcbur etmək, onların başının üzərində malik olduğun zorun hesabına Damokl qılıncı asmaq, heç də hökmrana xoşbəxtlik gətirmir, onu və övladlarını bəxtəvər yox, əslində, bədbəxt edir. Hətta ölüm belə, onu xalqın nifrəti kimi ən ağır və silinməz cəzadan xilas edə bilmir. Qədim hun tayfalarının döyüşkən və müharibələrdə çoxlu, həm də bəzən günahsız qan axıtmış başçısı Attila öləndən sonra Dunay çayının kənarında elə yerdə basdırıldı ki, sular onun qəbrini gizlətsin, onun cəsədini də tapa bilməsinlər. Qəbir tapılmasa da, tarix onun etdiyi ədalətsizlikləri, axıtdığı qanları tarixdən, ən azı avropalıların yaddaşından silə bilməmişdir.

Bütün ləkələr təmizlənsə də, qan ləkəsi təmizlənmir, o, bir qatilin əlinə, bir də ədalətsizliyə nifrət edən insanların şüuruna, yaddaşına hopur, silinməz izlər buraxır və onlar qan yaddaşı kimi, genetik kod kimi bir nəsildən, əziyyət çəkmiş nəsildən sonrakı bütün nəsilərə verilir. Ona görə də bu gün hər qurbanın üstündə vəhşi qətlərin ritual rəqslərini andıran hay-küy, zəfər təbilinin səsi eşidilirsə, xırda tülkü və çaqqallar canavarın iti dişlərini və möhkəm çənəsini tərif edirsə, bu “qəhrəmanlıq”lardan daha çox göstərməyi tələb edirsə, heç kəs güman etməsin ki, belə zənglərdən biri bir gün də onun üçün çalınmayacaq, cinayətlər haqqında məlumatlar qurbanların özü ilə torpağa gömüləcək və heç vaxt yada düşməyəcəkdir. Yox, təbiətin ümumi qanununda olduğu kimi heç nə izsiz itmir, adamların həyatı qeybə çəkilə bilər, onları məhv edən cinayətkar isə cəzasını alana

qədər yaşayacaq. Təkcə axırıncı cəza təbili çalınanda insanlarda qaniçiciliyə aid olmayan, qanı təmizləməyə xidmət edən bir təsəlli qığılıcımı yaranır.

Qəddarlıq, haqsızlıq, qonşu millətə düşmənçilik hissi bəsləmək lənət ünvanına səbəb olduğu kimi, rəhmdillik, alicənablıq təkcə ömrü boyu yox, o, dünyanı tərk etdikdən sonra da hər bir insana, xüsusən, hökmdara ən gözəl şöhrət çələnginə çevrilir, adamlar onu həmişə böyük ehtiramla yad edirlər. Afina strateqi Perikl ölərkən öz tərifiyə aid bircə söz demişdir ki, heç bir afinalıya şəxsən ona görə matəm paltarını geyinmək nəşib olmamışdı.

Məni sadələvhlükdə ittiham edə bilərlər ki, Perikllərə nadir rast gəlmək olur, çoxları isə qanlı əməlləri ilə xalqını matəm paltarından çıxmağa imkan vermir. Bütün bunlardan daha qorxulusu odur ki, bəzi hökmdarlar həm də xüsusi məkr qabiliyyətinə malik olurlar.

L.N.Tolstoy bir dəfə gündəliyində yazmışdı ki, insan axır, yəni, dəyişir və onda hər cür imkanlar var. Burada zəngin mənəviyyata malik olan insanlardan söhbət gedir, onlarda yaxşılığa doğru hərəkət qeyri-məhdudur, davam edəndir, dəyişəndir, axandır. Ruhən kasıb və bəzən mənəviyyatdan məhrum olan qəddarların yaratdıqları bataqlıq isə təkcə ona ayaq basanları batırır məhv etmir, həm də ətrafa bataqlıq qazı buraxmaqla bütün ətrafı zəhərləyir. Bir Şərqlə ölkəsindən olan yol yoldaşım xalqının faciəsi barədə maraqlı və ibrətəməş şeylər danışırdı. Onun fikrincə, qəddarlığın hakim kəsildiyi cəmiyyət bütövlükdə dəyişməyən, hər şeyi çürüməyə məhv edən məhz belə bataqlığa bənzəyir. Onun səbəbini məhv etmədən nəticəsinə – buraxdığı üfunətə qarşı mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür.

Qəddarın hökmdarlıq etdiyi ölkə özünün saysız-hesabsız polisi və xəfiyyəsi ilə təkcə hərbi düşərgə olaraq qalmır, onun hakimiyyətinin daha yaxşı fəaliyyət imkanından ötrü ölkənin özünü polisin nəzarət etdiyi məhbəsə çevirmək lüzumu ortaya çıxır. Axı ölkəni Göylər altındakı nəhəng məhbəsə çevirmək olmaz. Belə ölkələrdə ən böyük uğursuzluğu belə, uğur adına, qələbə adına xalqa tələq etmək olur, çünki məhbəsdə təkcə dəhşətli qaydalar qoyulmur, həm də bu qaydalara nəzarəti valideyn və ya adi insan deyil, vəhşilik təlimi keçmiş gözətçilər həyata keçirir. Şah dövründə İranda siyasi dustaqlar üçün olan Evin xüsusi həbsxanası ora düşənlərin həyatla vidalaşmalarını yaxınlaşdırırdı. Cəmiyyətin hər bir üzvünün istənilən fəaliyyətinə əxlaq adı altında polis nəzarəti mövcuddursa, polis və xəfiyyə sistemi istənilən vaxt ailə və yaxın adamlarla olan münasibətə də telefona qulaq asmaqla, digər texniki vasitələrlə müdaxilə etmək imkanına malikdirsə, bu ölkə sərhədçilərin keşikçi kimi qoruduğu həqiqi məhbəsdir, buradan qaçmaq qurtarmaq belə ağılsızlıqdır. İranda hicab geyinməməyə görə qızların dustaq edilməsi adi hal hesab olunur. Burada yeganə çıxış və xilas yolu kimi fəaliyyət deyil, ancaq düşünmək qalır. Axı hələlik siyasi polisin insanların beynində gedən biokimyəvi reaksiyaları kənardan müşahidə etmək və ona nəzarət imkanı yoxdur. Düşünülənin mində biri hərəkətə, fəaliyyətə, gerçəkliyə çevrilsə, bu, nəinki bir adamın, hətta onun bütün nəslinin Yer üzündən silinməsinə gətirib çıxara bilər.

Yaxşı ki, düşünmək hələlik hər bir adamın öz muxtar hakimiyyətindədir, onun öz səlahiyyətindədir, ona müdaxilə oluna bilinmir. Əgər bu əraziyə də mənsub olduğu bütün məkanı və varlıqları idarə edən dövlət hakimiyyəti müdaxilə etsəydi, onda Kaliquanın arzusuna yaxın bir hadisə baş verərdi, bütün xalqın bir boynu olmasa da, bir cür düşünən və əslində, vahidə çevrilən başı olardı və onu məhv etmək o qədər çətin olmazdı. Cəmiyyətin bütün ciddi-cəhdlərinə baxmayaraq, hələlik təbiət adamları bu dəhşətli “taledən” – dövlət adlanan Leviafana tam mənsub olmaqdan qoruyur. Ancaq düşünməklə adam bir balaca öz vəziyyətini yüngülləşdirirsə, nisbi rahatlıq tapırsa, mühit və mütləq vəziyyət isə ya dəyişilməmiş qalır, ya da daha artıq pisləşməyə başlayır. Əcnəbi yol yoldaşım israr edirdi ki, qəddarlığa qarşı mübarizə zəruridir. Qəddarlıq böyük gücə malik olduğuna görə ona məhz güc tətbiq etməklə dəf etmək olar, onun zəncirindən xilas olmaq olar. Böyük Höte yaxşı demişdir: “Fikirləşmək asandır, hərəkət etmək isə çətin. Fikirləşdiyini kimi hərəkət etmək isə dünyada ən çətin şeydir”. Fikirləşəndə buxovları qırıb atdığı kimi, fəaliyyətində də nə qədər çətin olsa da, buna cəhd etməlisən, amma bu fəaliyyət siyasi Don Kixotluqdan uzaq olmalıdır. Cəmiyyətin bədənini sarımış çibanları sadəcə seyr etmək yalnız onu infeksiya yuvasına, doğulan hər bir canlıyı zəhərləyən mühitə çevirməyə imkan yaradır. Qəddar hakimiyyət müqavimətə rast gəlmədikdə, bütöv bir xalq üçün xərcənk xəstəliyinin yayılması kimi qarşısının alınması mümkün olmayan amansız cəzaya çevrilir: Xərcəng metastaza verməyə nə qədər onu kəsb atmaq lazımdır. Qəddar hakimiyyət davam etdikcə ictimai və sosial xəstəlik cəmiyyətin bütün hüceyrələrinə sirayət edir və onun bədəninin qorunması və ya qısa müddətə sağlması olduqca müşkül məsələyə çevrilir. Blez Paskalin yazdığı kimi: “Hər bir oyunda risk şübhəsizdir, uduş isə şübhəlidir”. Ona görə də uduşun şübhəli göründüyü şəraitdə riskdən yayınmaq qeyri-mümkündür. Böyük filosofun dediyi kimi “oyuna nəhayətsizlik qatılmışdır, uduşmaq imkanı isə sona çatandır, heç bir tərəddüdə yer olmamalıdır, hər şey riskə qoyulmalıdır”. Əgər söhbət əbədi insanlıq və mənəviyyat anlayışlarından gedirsə, ötəri, müvəqqəti olan hər şey, bu oyunda yüksək amallara qurban verilməlidir. Bir Roma imperatorunun dediyi kimi, yaxşı çoban qoyunları qırxır, ancaq onun dərisini soymur. Qəddar hökmdar isə dərinə soymaqla güman edir ki, Prometeyin ciyəri kimi o, yenə bərpa olunacaq.

Abort ediləndə qadınların bətnindən dünyaya gələcək yeni insanın rüşeymi qaşınıb məhv edildiyi kimi qəddarlığın baş alıb getdiyi cəmiyyətdə mənəviyyatın zorla sıradan çıxarılması və belə atmosferdə mənəviyyatın kütləvi aşınması, eroziyası gedir. Belə cəmiyyət fiziki cəhətdən öz üzvlərinin hamısını itirməsə də, onlar tərəfindən mənəviyyatın bütünlüklə itirilməsinə cəhd edir və buna nail olur. Mənəviyyatın ayaqlar altına atıldığı bu Sodom və Qomorranın cəzasını, bəlkə, Bibliyada olduğu kimi Allah özü verməlidir. Biz qonşuluğumuzda və digər ölkələrdə baş verən kütləvi haqsızlıqların şahidi oluruq.

O, bir məsələni də yada saldı ki, axı öz xalqını qula döndərən hökmdar hiss etmədən özünə də qəzəb buxovu döyür. Belə hökmdar başa düşür ki, ona öldürmək, qırdırmaq xalqı yedirtməkdən daha asandır. Ona görə də cəlladlıq roluna daha üstünlük verir. Orta əsrlərdə cəlladlar tanınmasınlar deyə, üzlərinə

qara maska örtüdürlər və öz xidməti dövründə o, ən çoxu yüzlərlə adam haqqındakı ölüm hökmünü, başqasının verdiyi hökmü icra edir, məhkum olunanın boynunu vururdu. İndiki cəlladın əlində isə iki hüquq cəmləşmişdir: o, həm hökm verir, həm də həmin ölüm hökmünü icra edir. İkinci hüququn məhdudlaşmaması üçün o, birinci hüququndan maksimum istifadə etməyə, həm də istədiyi qədər sui-istifadə etməyə başlayır. Ona görə də vurulan başların sayı-hesabı olmur. Orta əsr cəlladı öz xidməti işini hamıdan, o cümlədən yaxın adamlarından, hətta ailə üzvlərindən gizli saxlayırdı, çünki o, intiqam hissindən, dənizin çəkilməsinin bir gün qabarma ilə əvəz olunacağından ehtiyat edirdi, qorxurdu. İndiki cəllad isə müasir kütləvi informasiya vasitələrindən, xüsusən “sehrli yeşiyin” insanların təhtəşüuruna göstərdiyi böyük təsirdən istifadə edərək öz “qəhrəmanlıqları” ilə xalq qarşısında təkrar-təkrar öyünür, vurulan başların statistikasını qalib sərkərdənin məğlub olmuş ordudan götürdüyü əsirlərin sayının qələbə raportu kimi iftixarla xalqa elan edir. Cəlladın “pərəstişkarları” isə Qədim Romada olduğu kimi hökmdara belə “parlaq qələbə üçün” zəfər, triumf mərasimi düzəltməyi tələb edirlər. Xalqın xeyli hissəsi bu itkilərə ağı demək əvəzinə, daha çox qan axıdılmasına tərəfdar olduqlarını bəyan edir və hökmdara bu fəaliyyətdə istirahət nə olduğunu bilməməyi arzulayır. Axı hər sahədə dağdıcı fəaliyyəti ilə məşhur olan hökmdarın bu sahədəki miqdar nəticəsi çoxlarının ilham və sevinc mənbəyinə çevrilir. Bununla kifayətlənməyən hökmdar təkcə uşaqlar içində deyil, valideynlər içərisində, qoca adamlar arasında da yeni satqınlar, çuğulçular nəslini yetişdirmək həvəsinə düşür və çox istəyir ki, kəsilən başları onların sahiblərinin valideynləri hökmdara itaət və məhəbbət rəmzi kimi, parfiyalıların teatrında səhnədə məğlub olmuş Roma sərkərdəsi Krassın başı tək dığirlatsınlar ki, hamı bu səhnəni alqışlamaqla, əslində, cəllada yenidən öz məhəbbətini və sədaqətini, günahsız qurbana isə nifrətini izhar etsin. Qəddar hökmdarın dövründə ailə üzvlərindən, qohumlarından və dostlarından imtina etmək və ya qəzəbə düçar olmuş ən yaxın adama nifrət yağdırmaq, heç bir əsas olmadan onu ən vəhşi cinayətlərdə günahlandırmaq ümummilli xəstəliyə çevrilir. Sovet adamları bunun bariz nümunəsini 1937-1938-ci illərin repressiya tüğyanı vaxtı görmüşdülər. Atasını satan yeniyetmə Pavlik Morozov gur sovet təbliğatı hesabına “milli qəhrəmana” çevrilmişdi.

Bütün xalqı buna sövq etməyin ən yaxşı yolu isə diktaturanın hakim kəsildiyi ölkələrdə televiziya vasitəsilə qurulan qiyabi mühakimə səhnələridir. Burada hər vasitə, ən iyrenc üsul belə kara gəlir. Şəxsiyyəti qəpiyə dəyməyən, bir qarın çörək üçün ən ağılsız alçaqlıqlara hazır olan adamlar seçmə qaydada tapılır və onlara çərənləmək üçün qeyri-məhdud miqdarda vaxt verilir və bu biabırçı səhnə dəfələrlə 4-5 saat və bəzən bütün gün ərzində televiziya ilə göstərilməklə, əslində, bir neçə gün davam edir.

Bizim eranın I əsrində Avqust müstəsna olmaqla Roma imperatorlarının çoxu hakimiyyətdən məhz zorla öldürülmək və ya özünü öldürməyə məcbur edilməklə vidalaşdı. Üç Fransa kralının atası olan kral II Henri məşqədə nizə yarasından, XIX əsrin birinci yarısında Böyük Britaniyanın baş naziri olmuş Robert Pil atdan yıxılıb ölmüşdü. Ümumiyyətlə, tarixdə dövlət başçılarından qətlə

yetirilməsi təkcə qədim dövrlərə və Orta əsrlərə aid olmayıb yeni tarixdə də tez-tez baş vermişdir. Amerikanın ən məşhur prezidentlərindən biri Abraham Linkoln 1865-ci ildə teatrda sui-qəsd nəticəsində həlak olmuşdur. Bu adam quldarlığın ən qatı düşməni olmaqla, adamlara münasibətdə də olduqca mülayim və yumşaq adam idi. Deyl Karneginin yazdığına görə, bir dəfə şimallıların generalı Medin səhvi ucbatından müharibə xeyli uzanmışdı, əslində iki il əvvəl başa çatı bilərdi və beləliklə nisbətən az insan qanı tökülərdi. Abraham Linkoln bir prezident kimi Medə azacıq məzəmmət ifadə edən bir məktub yazır, lakin generalın özü-özünü qınadığını nəzərə alaraq, o, məktubu göndərməkdən də imtina edir. Prezidentin ölümündən sonra bu ünvana göndərilməmiş məktub onun masasının gözündən tapılmışdır. Onun qatili olan teatr aktyoru Con Uilkis But isə Amerikada quldarlığı əbədləşdirmək istəyən Cənubluların marginal hissəsinin sifarişi ilə hərəkət etmişdi.

Bundan təqribən bir əsr sonra Amerikanın Dallas şəhərində (Texas ştatı) ən gənc və istedadlı prezident olan Con Kennedi 1963-cü ilin noyabrında snayper gülləsi ilə açıq maşında gedərkən öldürüldü və onun başı yanında oturmuş gənc və gözəl xanımı Jaklinin qucağına düşdü. Bu hadisədən beş il sonra isə mərhum prezidentin kiçik qardaşı Robert Kennedi prezidentliyə namizəd kimi öz seçkiqabağı kampaniyasını apararkən mehmanxanada öldürüldü. Ondən bir qədər əvvəl, elə həmin 1968-ci ilin əvvəlində ABŞ-da afroamerikanların hüquqlarının məşhur müdafiəçisi, istedadlı natiq Martin Lyuter Kinqə qəsd edilmiş və o, öldürülmüşdü. Sonralar isə Çili prezidenti Salvador Alyende xalqın mənafeyi naminə islahatlar aparacağı qorxusuna görə faşizmə yaxın olan sağçı mühafizəkarlardan ibarət olan qiyamçılar tərəfindən öldürüldü, Hindistanın baş nazirləri olmuş ana İndira Qandi 1984 –cü ildə, bir neçə il sonra isə oğul Raciv Qandi sui-qəsdlərin qurbanı oldular. Ən sakit ölkə sayılan İsveçdə baş nazir Ulof Palme kinodan qayıdarkən küçənin ortasında güllə ilə öldürüldü. Misirin prezidenti Ənvər Sadat Kemp-Deviddə israililərlə sülh müqaviləsi bağladıqdan bir az sonra Milli bayram günü hərbi paradı qəbul edərkən qiyamçı hərbcilər tərəfindən öldürüldü. 1995-ci ilin sonunda isə qətl bu dəfə İsraildə baş verdi. Radikal millətçilər Fələstinlə bağlanan sülh müqaviləsini bunun təşəbbüskarına bağışlamadılar və baş nazir İsxak Rabini mitinq başa çatdıqda qətlə yetirdilər.

XIII əsrdə başlayan və bir neçə əsr davam edən katolik kilsəsinin icad etdiyi inkvizisiya deyilən məhkəmə - polis idarəsi yaranmışdı ki, bunun da əsas vəzifəsi “kafirlərə” qarşı mübarizə olmuşdur. Mühakimənin gedişi gizli aparılır, işgəncə tətbiq edilməklə müşayiət olunurdu.” Kafir” kimi ittiham olunanlar, adətən, tonqalda yandırılmağa məhkum edilirdi. İnkvizisiya xüsusən, İspaniyada azgınlıq edirdi. Bu inkvizisiyanın çox quduz rəhbərlərindən biri Tomas Torkvemada XV əsrin sonunda İspaniyanın böyük inkvizitoru olmuş, minlərlə günahsız adamın qətlinə hökm vermişdi. Amerikanın kəşf edildiyi 1492-ci ildə o, sonuncu müsəlman sakinlərlə birlikdə yəhudilərin də İspaniyadan qovulmasının təşəbbüskarı olmuşdu. Böyük alman yazıçısı Lion Feyxvanqer özünün “Qoyya” əsərində inkvizisiyanın dəhşətli mənzərəsini təsvir etmişdir. İstənilən adam xristian dininə hörmətsizlikdə günahlandırılıb, bu məhkəmənin caynaqlarına verilə

bilərdi. Bunun üçün elə bir böyük sübut da tələb olunmurdu. Kiminsə çuğulluğu əsasında istənilən adamı dinə qarşı çıxışlarda və ya dini ehkamları düzgün izah etməməkdə təqsirləndirirdi.

Məhkəmə lap başlanğıçdan şəxsiyyəti, ləyaqəti alçaltmaqla, müttəhimin mənliliyini öldürməyə, onun müqavimətini bütünlüklə qırmağa müvəffəq olurdu. Müttəhimin başına çox uzun konusvari qalpaq qoyulurdu və hətta ən ucaboylu adam da bu qalpağın altında çırtan kimi görünürdü. Hökmün əsasını ittiham təşkil edirdi, müttəhimin özünü müdafiəsi ya nəzərə alınmırdı, yaxud da bundan onun əleyhinə istifadə olunurdu. Bu dövrdə istənilən adamla haqq-hesabı cürütmək, qisas almaq olduqca asan idi. Bu barədə inkvizisiyaya uydurulmuş bir məlumat vermək, çuğulluq etmək kifayət idi. Axı başda Torkvemada olduqda aşağıda minlərlə, on minlərlə kiçik torkvemadalar yaranır və onlarda ümumi atmosferin təsiri altında görünməmiş qan hərsliliyi, başqalarını bədbəxt etməkdən razılıq hissləri yaranır və belə alçaq hisslər cəmiyyətdə aparıcı mövqə tutur, hökmran rol oynayır. Hamı heç olmasa onun da iştirakı ilə bir damla əlavə qanın tökülməsinə can atır ki, qoy dinin mühafizəsinə onun da töhfəsi qeyd edilsin, ümumi hesaba daxil olsun. İnkvizisiya qarşısında dayanmış adamın qohumlarını və dostlarını da hər cür təhlükə gözləyirdi. Ən görkəmli yazıçılar da təqib edilirdi. Böyük dramaturq Lope de Veqa təqiblərdən güclə yaxasını qurtarmışdı.

Bədbəxtlikdən, bütün bu dəhşətli eybəcərliklərin əsasında heç kəsi incitməyən, bəşəriyyətin günahlarına görə özünü qurban verən İsus Xristin “yaxşı bar gətirməyən ağacı kəsib oda atırlar” kimi sözləri guya ədalətin zəfəri, dinin banisinin göstərişi kimi qələmə verilirdi. Kütləvi təqiblər və qırğınlar üçün belə rəhmdil və xeyirxah insanın – Allah oğlunun sözləri ideoloji əsas kimi qiymətləndirilirdi. Amma sadələvh olmaq lazım deyil, bu quduzluğu əsaslandırmaq üçün başqa sözlər də tapa bilərdilər. Fransa mütəfəkkirlərindən birinin, Volterin dediyi kimi: “Əgər Allah olmasaydı, insanlar onu uydurardılar”. Hər bir hərəkətə don geyindirmək lazım olanda o, hökmən tapılır. Hitler özünün qaniçən siyasətini xalqa təlqin etmək üçün, onun əvvəlki müharibədə - I Dünya müharibəsində təslim olduğdan sonra alçaldılmış, tapdanmış ləyaqətinə müraciət etdi və güclü əks-səda tapdı. İndi hakimiyyəti qoruyub saxlamaq üçün leksikada olan bütün sözlərdən - istiqlaliyyət, azadlıq, demokratiya, xalqın birliyi, xalqın, dövlətin mənafeyi, onun qorunma zəruriyyəti və sairə istifadə edilir. Hər oyunda, hər gedişdə atılan zərin üzü dəyişir, təkə oyunu davam etdirmək mümkün olsun.

Dörd apostolunun qələmə aldığı “İncil”də İsusun ana bətninə düşməsindən öləne və yenidən dirilib Göyə qalxmasına qədər bütün hadisələr ardıcılıqla təsvir edilir. Burada ibrətamiz əhvalatlar və pırıçalar da geniş yer tutur. İncildə İsus Xristin maraqlı möcüzələri, onun pırıçaları, həm də onun ölümünün acı səhnələri əks olunmuşdur. Matfeyin İncilindəki zinakarlıq etmək barədə onun ibrətamiz hekayəsi çox maraqlıdır: Sən eşitmişən ki, deyilmişdir: “Zinakarlıq etmə”. Ancaq mən isə sizə deyirəm ki, kim qadına şəhvətlə baxsa, o, öz ürəyində onunla zinakarlıq etmiş olur. Əgər sən sağ gözün səni günaha istiqamətləndirirsə, onu çıxar at, çünki sən üçün yaxşıdır ki, sən bədəninin bir hissəsini itirəsən, nəinki

bütün bədənin cəhənnəmə atılsın. Əgər sənin sağ qolun səni günaha batırırsa, onu kəs at, çünki sənin üçün yaxşıdır ki, bədənin bir hissəsini itirəsən, nəinki bütün bədənin cəhənnəmə atılsın.

Bir dəfə fariseylər və qanun öyrədənlər İsusun yanına gəlib ondan soruşdular: “Niyə sənin şagirdlərin böyüklərin qoyduğu adətləri pozurlar. Onlar yeməkdən əvvəl əllərini yumurlar?” İsus cavab verdi: “Bəs siz niyə Allahın göstərişlərini öz adətləriniz naminə pozdunuz? Siz ikiüzlüsünüz!” İsayya Sizin haqqınızda düzgün demişdi: “Bu adamlar dillərində mənə hörmət edirlər, lakin ürəkləri məndən uzaqdır”. İsus camaatı çağırdı və onlara dedi: “Eşidin və anlayın. Nə insan ağızına girirsə, o, onu natəmiz etmir, amma nə ağızdan çıxırsa, o, adamı natəmiz edir”. Şagirdləri ona yaxınlaşıb dedilər ki, fariseylər bunu eşitdikdə incidilər. O, cavab verdi: “Əgər kor adam kor adama bələdçilik edərsə, ikisi də çalaya düşəcək”. Pyotr ondan xahiş etdi ki, bu ibrətamiz hekayəti izah etsin. İsus cavabında dedi: “Siz belə küt beyinsiniz? Siz görmürsünüz ki, nə ağıza daxil olursa, o, mədəyə gedir və sonra bədəndən çıxır. Lakin bir şey ağızdan çıxırsa, o, ürəkdən gəlir və bu insanı “natəmiz” edir. Çünki ürəkdən şər fikirlər, qətl, zinakarlıq, cinsi əxlaqsızlıq, oğurluq, saxta şəhadət və quldurluq gəlir. Bunlar insanı “natəmiz” edir, amma yuyulmamış əllə yemək onu “natəmiz” edə bilməz”.

İsus yaxınlaşmaqda olan ölümünü qabaqcadan hiss edirdi. Hələ Mariya Maqdalina onun bədəninə ətirli su tökəndə o, demişdi ki, bu mənim dəfn edilməyim üçün hazırlanmışdır. Sonra on iki şagirdindən biri olan İuda İskariot keşişlərin yanına getdi və soruşdu ki, əgər mən onu sizin əlinizə versəm, siz mənə nə verəcəksiniz? Onlar 30 gümüş pul vəd etdilər və o vaxtdan İuda onu tutmaq üçün imkan tapmaqdan ötrü İsusunu müşahidə etməyə başladı. Ənənəyə görə tərkdilməyən Çörək bayramının birinci günü şəhərdəki bir adamın yanına şagirdlərini göndərdi ki, qoy o, hazırlıq görsün, şagirdləri ilə bayramı onun evində keçirəcək. Axşam düşdükdə İsus on iki apostolu ilə birlikdə süfrənin arxasında oturmuşdu. Onlar yemək yeyən vaxtı o dedi: “Mən isə həqiqəti deyirəm, sizin biriniz məni satacaqdır”. Onlardan hər biri qəmgin oldu və bir-birinin ardınca ona dedi ki, yəqin ki, o, mən deyiləm, sahib? İsus cavab verdi: “Kim ki, əlini mənimlə kasaya uzadacaq, o, məni satacaq. İnsan oğlu onun haqqında yazılan kimi tezliklə gedəcək. Yazıq o adamın halına ki, o, insan oğlunu satacaq. O, anadan olmasaydı, yaxşı olardı”. Sonra onu satacaq İuda dedi: “Yəqin ki, mən yox, rəbbi?”. İsus cavab verdi: “Bəli. O sənsən”. Onlar yemək yeyəndə İsus çörəyi götürdü, minnətdarlığını bildirib, onu doğrayıb şagirdlərinə verdi və dedi: “Götürün və yeyin, bu mənim canımdır”. O, fincanı götürüb onlara təklif etdi: “Bundan için! Bütün hamısı sizindir. Bu, çox günahları bağışlamaq üçün töküləcək mənim qanımdır. Sizə deyirəm, mən bu şərəbdən atamın səltənətində sizinlə içənə qədər ondan içə bilməyəcəyəm”. Sonra İsus onlara dedi: “Elə həmin gecə siz məndən uzağa qaçacaqsınız, necə ki yazılmışdır: “Mən çobanı vuracağam ki, sürüdəki qoyunlar dağılsın”.

Pyotr cavab verdi: “Kim sizdən kənar qaçsa da, mən heç vaxt buna yol vermərəm”. İsus dedi: “Mən sizə düzünü deyirəm, elə həmin gecə, xoruz

banlamamışdan əvvəl sən üç dəfə məndən üz döndərəcəksən”. Lakin Pyotr elan etdi: “Hətta mən səninlə bir yerdə ölsəm də, mən səndən heç vaxt üz döndərməyəcəyəm”.

Sonra İsus şagirdləri ilə Gefsiman bağı deyilən yerə getdi və onlara dedi: “Mən kənarda dua edəne qədər burada oturun”. O, kədərlənməyə və dərd çəkməyə başladı: “Mənim könlüm ölüm barədə kədərlə aşıb-daşır. Burada qalın və mənə qoruyun”. Bir az uzağa gedib o, üzünü torpağa tutaraq dua etməyə başladı: “Mənim atam, əgər mümkündürsə, mən sənə iradəyə uyğun hərəkət edəcəyəm”. O, şagirdlərinin yanına qayıtdıqda gördü ki, onlar yatır. “Adamlar bircə saat da mənim keşiyimi çəkə bilmədilər”. O, Pyotrdan xahiş etdi: “Bax və dua et ki, sən yoldan çıxmıasan. Ruh hazırdır, ancaq can zəifdir”. O, kənara çəkilib ikinci dəfə dua etməyə başladı: “Mənim atam, əgər mənim içməyim üçün bu piyaləni geri götürmək mümkün deyilsə, sənə iradəni icra ediləcək”. O, geri döndükdə onları yenə yatmış gördü. Üçüncü dəfə dua edib, həmin sözləri söylədi. Sonra şagirdlərinin yanına qayıdıb, onlara dedi: “Hələ siz yatırırsınız və dincəliirsiniz? Baxın, o saat yaxınlaşır və insan oğlu günahkarların əllərinə veriləcək. Qalxın, gəlin gedək!”

Hələ o, danışarkən onikilərin biri olan İuda yaxınlaşdı. Onunla birlikdə çoxlu qılınc və nizə ilə silahlanmış, keşişlərin başçısının göndərdiyi adamlar var idi. Xain onlara işarə vermişdi ki, mən kimi öpsəm, o, həmin adamdır və onu həbs edin. İsusun yanına birinci gələrək İuda onu salamladı və öpdü. İsus cavab verdi: “Dost, nə üçün gəlmisənsə, onu da elə”. Adamlar irəli gəldilər və İsusunu tutub həbs etdilər. İsusun dəstəsindən biri qılıncını çıxarıb, böyük keşişin nöqərinə vurdu və qulağını kəsdi. İsus ona dedi: “Qılıncını qaytar, öz yerinə qoy. Çünki kim qılıncını çıxarırsa, o da qılıncdan ölür. Sən fikirləşirsən ki, mən öz atamı çağırma bilməzdim?”

Sonrakı hadisələr İsusun qabaqcadan dediyi kimi oldu. Pyotrun özünün də təəccübünə səbəb oldu ki, o, qeyri-ixtiyari xoruz banlayanadək İsusunu üç dəfə tanımadığını söyləməklə, ondan imtina etdi. İuda günahsız qanı satmağından peşman olub, özünü asdı.

Sonra İsus işğal altında olan israildəki Roma prokuratoru Pilatın yanına gətirildi və vali vəzifəsini daşıyan bu adam ondan soruşdu: “Sən yəhudilərin çarısısan?” “Bəli, bu sənə dediyin kimidir” – deyərək İsus cavab verdi. Bu vaxt həbsxanada Barabas deyilən bədnam məhbus da saxlanılırdı. Bayram vaxtı prokurator camaatın seçkisi əsasında məhbuslardan birini azad edə bilərdi. Camaat yığılıqda, Pilat soruşdu ki, Barabası, yaxud Xrist adlanan İsusunu azad etsin. Lakin keşişlərin başçısının və ağsaqqallarının təkidi ilə camaat Barabas barədə xahiş etdi və İsusun cəzalandırılmasını və çarmıxa çəkilməsini tələb etdi. Pilat dedi: “Mən bu adamın qanında günahsızam, buna siz məsuliyyət daşıyırsınız”. Camaat isə cavab verdi: “Qoy onun qanı bizim və bizim uşaqların üstündə qalsın”.

Barabas azad edildi və İsus çarmıxa çəkilmək üçün adamlara təhvil verildi. Əsgərlər onu yol boyu ələ salırdılar, onun başına qaratıqandan düzəldilmiş tac

qoymuşdular. Onlar onun üstünə tüpürür, başına vururdular. Onlar Qolqofa deyilən yerə gəldilər, sonra İisusu çarmıxa çəktilər. Onun başının üstündə ona qarşı yazılmış ittihamı vurmuşdular.”Bu, İisusdur, yəhudilərin çarı.” Onun yanında iki qulduru da çarmıxa çəkmişdilər. “Sən ki, məbədi dağıdıb, üç günə tikə bilirdin, özünü xilas et də! Əgər sən Allahın oğlusansa, çarmıxdan aşağı düş də!” Keşişlərin başçısı, qanun öyrədənlər və ağsaqqallar elə bu sözlərlə də onu ələ salırdılar: “O, başqalarını xilas edir, özünü isə xilas edə bilmir. O, İsrailin çarıdır. Qoy o, çarmıxdan aşağı düşsün, onda biz ona inanarıq. O, Allaha inam bəsləyir. Allah onu istəyirsə, qoy xilas etsin. Çünki o, deyirdi ki, mən Allahın oğluyam”. Axşam saat doqquza yaxın İisus uca səslə qışqırdı: “Mənim Allahım, mənim Allahım, niyə sən məndən imtina edirsən?” O, bir də qışqıranda canını tapşırırdı. Bu, dünyanın ən günahsız insanının, bəşəriyyətin bütün günahlarını yuması üçün özünü qurban verməsi, müqəddəs bir insanın həyatla vidalaşması və ölməzliyə qovuşması idi.

Hökmdarın, sərkərdələrin böyük, güclü ağı müharibələrdə xüsusən özünü bürüzə verir. Böyük Aleksandr və Yuli Sezar dəfələrlə məğlubiyyət anında döyüşün taleyini dəyişib, öz qələbələrinə çevirə biliblər. Aleksandr qoçaqlığı ilə taleyə, mərdliyi ilə gücə üstün gəlməyə çalışırdı və hesab edirdi ki, cəsarətliyə üçün heç bir maneə, qorxaqlar üçün isə heç bir dayaq yoxdur. Aleksandr bütün Finikiyanı zəbt etdikdən sonra Tir şəhərini 7 ay mühasirədə saxladı. Başqa vasitə tapılmayanda o, adanı qitəyə birləşdirən dənizin içindən tökmə bənd tikdirdi. Bu tədbir şəhərin divarlarına yaxınlaşmağa və mancanaqlarla hücum etməyə imkan verdi. Böyük qurbanlar bahasına olsa da, şəhəri zəbt etmək mümkün oldu. Tarix dəfələrlə göstərdi ki, həm qələbə, həm də gələcək igidlərə məxsusdur.

Çingiz xanın və Teymurləngin 1925-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyası tərəfindən çap olunmuş avtobioqrafiya kitablarında onların hərbi dühası da geniş təsvir olunmuşdur. Teymurləngin tərcümeyi-halı - özü tərəfindən yazılmış kitabının müqəddiməsini yazan alimin iddia etdiyi kimi, tarixçilər uzun müddət Napoleonun taktiki ustalıqlarının sirrini öyrənməyə çalışmış və belə qənaətə gəlmişlər ki, onların bir hissəsini o, öz sələfi Tamerlandan əxz etmişdir.

Lakin hərbi tarixində ən qeyri-adi möcüzələrdən biri də Osmanlı sultanı, sonralar Fateh adlanan II Mehmetin adı ilə bağlıdır. O, uzun müddət Bizansın paytaxtı Konstantinopolu dənizdən mühasirəyə alıb, ona hücum etsə də, heç bir şey əldə edə bilmirdi. Bu vaxt sultan görünməmiş bir hiyləyə əl atdı. O, gecə ikən gəmilərin hamısını dənizdən sahilə çıxarıb, sahillə, quru yolla onları uzun və yoğun tirlərin üzərində dığıraltmaq vasitəsilə öküzlərlə başqa yerə gətirdi və bizanslıların gözləmədiyi halda, gecələrin birində daha əlverişli yerdən onları dənizə saldı və tam gözlənilməyən səmtədən Konstantinopola hücum etdi. Qəfil hücumlardan şəhərin müdafiəçiləri çəşmişdilər, lakin onlar şəhər divarlarının üstündə hücum edən türklərlə əlbəyaxa vuruşurdular. Bu vaxt sultanın “Yaqma” əmri elan edildi, bu, türk əsgərlərinə qarət etmək icazəsinin verilməsi idi. Türklər təzyiqli şiddətləndirdilər və şəhəri tutdular. Bu, 1453-cü ildə olmuşdu və həmin vaxtdan Osmanlı imperiyasının paytaxtı bura köçdü və Bizansın mövcudluğuna son qoyuldu.

Bu hadisə Osmanlı imperiyasının böyüməsinə və genişlənməsinə yol açmaqla yanaşı, dünyada yeni ərazilərin kəşf edilməsinə, yeni su yolları axtarışlarının güclənməsinə səbəb oldu. Avropanın ticarət edən ərəblərlə əlaqəsi kəsildiyindən onlar Hindistana yol axtarmağa başladılar ki, ticarəti birbaşa aparsınlar. Bu vaxt Hindistanı kəşf etmək üçün genuyalı Xristofor Kolumbun başçılığı altında ispaniyalılar səfərə çıxdılar. İspanların Kolon adlandırdığı bu səyyah ilk dəfə 1492-ci ildə özü də bilmədən Amerikanı kəşf etdi və bura Vest-İndiya adlandırılmağa başlandı. Daha sonra portuqaliyalı Fernan Magellanın İspaniya bayrağı altında olduqca cəsarətli dünya ətrafına dəniz səyahəti başladı. Kolumbdan sonra isə Vasko da Qama Afrikanı dolaşaraq Xoş Ümid burnundan keçməklə Hindistana gedən yolu tapdı. Bunu uzun yol hesab etdiklərindən, daha qısa yolu tapmaq üçün Şimal dəniz yolunu axtarmağa başlandı və Şimal Buzlu okeanın öyrənilməsinə diqqət artdı. Bir işğal böyük elmi kəşflərin, dünya üçün vacib olan yeni torpaqların kəşf edilməsinə səbəb oldu. Doğrudan da, müharibələr nə qədər dəhşətli olsalar da, bəşəriyyətin inkişafına xeyli təkan verirlər. Bir şəhərin zəbt edilməsi “domino” prinsipi ilə dünyada böyük dəyişikliklərin yaranmasına səbəb oldu.

Belə bir əhvalatı yada salmaq istəyirəm. İmperiya bir qayda olaraq öz məqsədinə çatmaq üçün makiavellizmdən, “Məqsəd vasitələrə haqq qazandırır” prinsipindən geniş istifadə edir. 1544-cü ildə türk sultanı Möhtəşəm Süleyman axşam yeməyinə macar dvoryanı Balint Toronu dəvət edir. Qonaq ev sahibinə o qədər də inanmadığından, bir neçə dəfə masanın arxasından qalxıb, evinə getmək istəyir. Hər dəfə sultan gülümsəyərək təkid edir ki, macar qalsın: “Axı Siz hələ qara şorbanı dadmamısınız” sözlərini, qəhvəni nəzərdə tutaraq təkrar edirdi. Nəhayət, axırda “qara şorba” verildikdə yeniçərilər macarın üstünə atıldılar və onu zəncirlə buxovladılar. O vaxtdan macar dilində “qara şorba” söz birləşməsi ən qara məkr idiomatik ifadəsi və xəyanəti mənalandırmaq üçün istifadə edilir.

Bəzən dəhşətli qətlər törədən, insanlığı bədbəxtliyə düçar edən adamlar tarixə daha çox bəzək vermişlər, nəinki nəhəng bəşəri ideyaları özünə rəhbər tutan və bu yolda özünü və bütün yaxın adamlarını qurban verən böyük şəxsiyyətlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən Şərq sarayları daha böyük məkr və cinayət yuvasına çevrilirdi. Burada saray adamlarının öz əcəli ilə ölməsi nadir hadisəyə çevrilirdi. Çar sülaləsindən olanların az bir hissəsinə müəyyən dövr üçün hökmdarlıq “səadəti” qismət olurdu, qalanları isə bu ailəyə mənsubiyyəti ilə elə bil ki, faciə qəhrəmanlarına çevrilirdilər. Türk sultanının vəliəhdliyi üstündə qan qardaşları arasında hər cür iyrenc vasitələrdən istifadə edilməklə ölüm-dirim müharibəsi gedirdi. Bir oğul ölən sultanın yerini tutduqda, onun taxtına sahib çıxdıqdan sonra bütün qardaşlarını, hətta öz istəyindən asılı olmayaraq sıradan çıxarmalı, müxtəlif yollarla qətlə yetirməli idi ki, iddiaçı pretsedenti heç cür yarana bilməsin, hətta formal iddiaçı təhlükəsi belə mövcud olmasın. Sultan Səlim öldükdən sonra hakimiyyətə gələn onun oğlu Sultan Süleyman bütün qardaşlarını məhv etmək məcburiyyətində qaldı və bu kök salmış “adət”i yaxşı başa düşən anası ikinci oğlunun başqa analardan olan ögey qardaşlarının taleyini təkrar etməməsi üçün onu öz vətəninə qaçırdı. Axı vəhşi qaydalarla daha çox hesablaşmaq lazım gəlir.

Bu qadın saray həyatının nə demək olduğunu yaxşı başa düşürdü. O bilirdi ki, burada hakim kəsilən yazılmamış qanunlar ən dəhşətli yollar və vasitələrlə icra olunur. Burada yeyilən xörəyin hər tikəsindən insan qanının iyi gəlir. XIX əsrin birinci yarısının Rusiyası haqqında yazan markiz Astolf de Kyustin yaxşı qeyd edir ki, “həbsxana gözətçisinin həyatı mənim gözümdə heç də məhbusun həyatından yaxşı deyil”. Axı hər ikisi həbsxananın öldürücü havası ilə nəfəs alır, onun üfunətindən qidalanır. O, Şlessburq həbsxanasını müşahidə edərkən bu qənaətə gəlmişdi. Ona görə də öz xalqına, millətinə bir ölkə həcmində həbsxana yaradanlar heç də azad olmur, onlar dərk etməsələr də, özlərini də bu ağır cəzaya – katorqa məhbusluğuna məhkum edirlər. Bəşəriyyət quldarlıqla həmişəlik vidalaşdıqdan sonra da insanlığa zidd olan bu eybəcərliyi bərpa etmək cəhdinin özü cinayət sayılmalıdır. Jan Jak Russo çox düzgün olaraq qeyd edirdi ki, insan azad olmaq üçün doğulur, ancaq daim qandalda olur.

Adamlara, xalqa qarşı edilən cinayətlərin hamısı, kimin tərəfindən törədildiyindən, onun əvvəllər hansı xidməti və ya igidliyi olmasından asılı olmayaraq, öz cəzasına çatmalıdır. Burada Viktor Hüqonun məşhur “93-cü il” romanındakı epizod yada düşür. Olduqca fırtınalı suları olan Biskay körfəzində gəmi royalistlərin inqilabçılara qarşı mübarizəsinə başçılıq etmək üçün İngiltərədən Fransaya göndərilən general Lantenakı aparır. Tufanlı dalğalar gəmini atıb-tutanda gəmidəki çoxsaylı toplardan biri açılır və göyertədə gəmi divarının bir tərəfindən digər nöqtələrinə sürətlə hərəkət etməyə başlayır. Bütün topların onun zərbəsindən qopub açılması və gəmini batırması, məhv etməsi təhlükəsi yaranır. Bu vaxt bir nəfər böyük igidlik göstərərək və öz həyatını təhlükə altına qoyaraq, bir böyürə yaxınlaşanda zənçiri topa keçirir, onu yenidən bağlamaqla ram edir və gəmini labüd məhvədən xilas edir. Olduqca hiddətlənmiş general gəmi kapitanına əmr edir ki, bu qoçağı onun yanına gətirsinlər və o, kapitanın döşündəki ordeni çıxarıb, həmin dənizçinin sinəsinə taxır. Sonradan isə soruşur ki, həmin təhlükəni yaradan və açılan topun topçusu kimdirsə, onu da gətirsinlər. Kapitan izah edir ki, elə indi təltif eqdiyiniz həmin topçudur, o, günahını başa düşərək belə fədakarçasına hərəkət etmişdir. Lantenak əmr edir ki, aparın onu güllələyin və bu hökm yerinə yetirilir. Sonra qayıqla onu sahilə aparən dənizçi, azacıq əvvəl qardaşının ölümünə göstəriş verdiyinə görə generalı qisas naminə qətlə yetirmək istəyəndə, Lantenak belə cavab verir ki, o, hər iki dəfə ədalətli hərəkət etmişdi, igidliyinə görə topçunu mükafatlandırmış, məsuliyyətsizliyinə görə isə onu cəzalandırmışdı. Dənizçi generalın məntiqə söykənən bu sözü ilə razılaşmalı olur və ona sədaqət andı içir. Başa düşür ki, bu, qardaşının xırda xətasına görə cəza idi, ancaq ağır cəza idi və bununla barışmalı oldu .

Taxt-tacı qoruyub saxlamaq üçün hökmdarlar böyük qəddarlıq nümayiş etdirir, hətta öz yaxınlarının məhvindən də çəkinmirlər. İngiltərə kralı VIII Henri iki arvadını edam etbirmişdi. Rusiya çarı Böyük Pyotr öz oğlu Alekseyin edam edilməsinə göstəriş vermişdi. Qəddarlıqda Osmanlı sultanları heç bir hökmdarla müqayisəyə girə bilməzdi . Atası II Bayazid sultan Səlimə taxt-tacını verməsi alicənablığına qarşı, o, kişi cinsindən olan bütün qohumlarının edam edilməsi əmrini vermişdi. Səbəb ondan ibarət idi ki, onlar Səlimin taxt-tacına iddia edə

bilərdilər. Buna görə o, “Yavuz” ləqəbini almışdı, bu “hiddətli”, “heybətli” mənasını verir. Öz praktikasında çox adam öldürsə də, qəddarlıqda onu ötənlər də var idi. Sultan III Mehmet bir gecədə 19 qardaşını öldürmüşdü.

Sultan Səlim 1513-cü ildə Anadoliyada şiyələrin qırğını təşkil etmişdi, 7-70 yaşlarında olan 40-55 min adam öldürülmüşdü. Şərqdə qanlı müharibələr apararaq ölkəsinin ərazisini xeyli böyütmüşdü, 4 il ərzində Osmanlı imperiyasının ərazisini iki dəfə böyütmüşdü. 1519-cu ildə isə Əlcəzair şəhərini işğal etmiş dəniz qulduru Hayraddin Barbarossanı vassallığına qəbul etmiş, onu donanmaya komanda təyin etmiş və ona Paça titulu vermişdi.

Osmanlı saray ailəsində kişi cinsindən olanların qətlə yetirilməsini ingilislər “fratricide” adlandırırlar. Belə qətlərin siyahısına çox vaxt qardaşlar və ögey qardaşlar daxil idi, çünki guya onlar taxt-taca iddia edə bilərdilər. Osmanlı sülaləsinin banisi I Osman öz qardaşını öldürmüşdü. Fratricide-ni XV əsrin ikinci yarısında sultan II Mehmet (1451-1481-ci illər hökmranlıq etmişdi) başlamışdı. Sultan Süleyman (1520-1566-cı illər) böyük oğlu Mustafanı öldürmüşdü ki, taxt-tac ukraynalı kənizi, sonra arvadı elan etdiyi Roksalanadan olan oğluna çatsın. Osmanlı sultanları qəddarlıqda Qədim Roma imperatorları Kalikulya və ya Nerona bənzəyənlər də, onlar kimi müstəqil hərəkət etmirdilər, çünki onların fəaliyyətini üləma (əsas dinin başçısı), ordu və administrasiya yoxlayırdı.

Hakimiyyətə kəməğillik olanlar yiyələndikdə, ən ağılsız hərəkətlərdən, dəhşətli cinayətlərdən belə çəkinmirlər. Avqustdan sonra Roma imperatoru olan Tiberi Kapri adasında orgiyalar təşkil edir, şıltaqlığına rəğmən bir az əvvəl kef çəkdiyi gənc adamları hündür yerdən dənizə atdırıb, onları məhv edirdi. İmperator Kalikulya atını Senatın üzvü təyin etmişdi, minik heyvanını hətta konsul etmək istəyirdi, buna yalnız qətlə yetirilməsi mane oldu. Filosof imperator Mark Avrelinin oğlu Kommod atasının ölümündən sonra taxt-taca yiyələnməklə hər cür eybəcərliklərə əl atırdı, Rəmanın adını dəyişib, şəhərə öz adını vermək istəyirdi. Neron, atası Klavdinin anası Aqrippina tərəfindən zəhərlənib öldürülməsi ilə, imperator olmuşdu. Neronun cinayətlərinin sayı-hesabı yox idi, Romanı özü yandırsa da, günahı xristianların üstünə yığıb, onları daha sərt qaydada təqib etməyə başladı. Qətlə yetiriləcəyi qorxusu altında özünü intihar etdi. Onun ölümündən sonra 169-cu ildə hakimiyyətə gələn imperatorların üçü də qətlə yetirildilər.

Qədim Romadakı eybəcər imperatorların elədikləri biabırçılıqlar Avropanın bəzi kral saraylarında da öz əksini tapdı. XVIII əsrin ikinci yarısında Danimarka kralı olan VII Kristian dəliliyi ilə seçilirdi, O, sevimli iti Qurmanı Kral Şurasının fəxri üzvü təyin etmişdi, qanuna əlavə etmək istəyirdi ki, ölkənin qızları bayram günü lüt gəzsinlər. Axı belə bir qayda var idi ki, xalq kralın əhval-ruhiyyəsini nəzərə almalıdır.

Adamlar isə çox vaxt iri cinayətlərə diqqət yetirmirlər, Napoleonun bu prinsipi ilə hərəkət edirlər ki, siyasətdə səhvlər olur, cinayət olmur. Əslində, bu, olduqca yanlış fikirdir. Çünki ağılsız siyasət, cinayətkar siyasət, xalqa qarşı yönəldilmiş siyasət ölkədə ən qatı cinayətkarlıq atmosferi yaradır, bu siyasətin

aparıcıları yırtıcı vəhşi heyvanlara çevrilərək güman edirlər ki, onlar üçün heç bir mühakimə ola bilməz və qanunlar onlara xidmət etməlidir. İraq prezidenti Səddam Hüseyn və Liviya prezidenti Müəmmər Qəddafi məhz belə fikirləşirdilər və cəzalarına çatmaqla, həyatı tərk etdilər. Axmaq düşüncələr, sadələvh və səfeh təsəvvürlər belə hökmdarları sonda layiq olduqları finala çatdırır.

Yaxud, XX əsrin son rübündə Cənubi Koreyanı 14 il ərzində idarə etmiş iki prezident ağır cinayətlərdə ittiham edilərək həbs edilmişdi. Onlardan biri hərbi qiyam yolu ilə hakimiyyətə gəlmiş və hakimiyyətini saxlamaq üçün onun əleyhinə olan mitinqin iştirakçılarını gülləbarana tutmuş, insan qanı axıtmışdı. Diktator Çon Du Xvan bunlarla kifayətlənməyərək, xeyli rüşvət də almışdı. Ondan sonra prezident seçilən Ro De U qüdrətli Koreya korporasiyalarından iri məbləğdə rüşvət alaraq, özünün gizli hesabına keçirmişdi. Bu rüşvətin məbləği 600 milyondan yuxarı idi. Ölkənin rəhbərliyinə yüksəlmiş bu adamlar özlərini müdafiə etmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atmışdılar, əvvəlki hərbi diktator onu müdafiə etmək iqtidarında olan adamın hakimiyyətə gəlməsinə köməklik göstərmiş, sonra isə rahib kimi qaçıb monastırda gizlənmişdi ki, onunla heç kəsin işi olmasın. Və yaxud 80-cı illərin sonunda hakimiyyətə gələn Ro De U da özünü mühafizə etmək üçün özündən sonra kimlərin hakimiyyətə gəlməsinə biganə qalmamışdı. Lakin bunların heç biri onlara köməklik göstərməmişdi, köhnə cinayətlər kimlər tərəfindən bağışlansa da, xalq tərəfindən unudulmamış, xalq onlara heç bir amnistiya verməmişdi. Hər şeyə rəhmdil olan xalq haqsızlığa bir müddət dözsə də, sonra ən azı, onun cəzalandırılması ilə təsəlli tapır. Hər şey yuyulub təmizlənsə də, burada ən müasir yuyucu vasitələr köməyə gəlsə də, qana batırılmış əli yumaq olmur və bir də millətin əzabları, açlığı hesabına qazanılan böyük rüşvət məbləğləri hökmən öz sahibinə geri qaytarılır, ,dövlətin timsalında xalqa çatmalı olur.

Böyük var-dövlət ona görə yığılır ki, sonrakı ömrü təmin etsin, övladların, nəvələrin bəxtəvər həyatına təminat yaratsın. Lakin əksər hallarda bu ümid doğrulmur. Romanovlar sülaləsinin 300 illik yubileyi münasibətilə Kırmda, dəniz sahilində Böyük Livadiya sarayı tikilmişdi, lakin çar II Nikolayın ailəsi burada o qədər də çox və rahat istirahət edə bilmədi və ailənin üzvləri öz acı sonluğunu Yekaterinburqda, onların bədənini dəlik-deşik edən güllələrdə tapdı. Yaxud Fransa kralı XVI Luinin arvadı kraliça Mariya Antuanetta xoşbəxt həyatını 1793-cü ildə əri ilə birlikdə, ondan bir neçə ay sonra edamla bitirdi, gilyotina bıçağı onların yaraşlıq boynunu axırıncı dəfə bədənlərindən ayırmaqla sığallamalılı oldu. Və yaxud ondan böyük olan adaşı Mariya Styuart XVI əsrdə Şotlandiya kraliçası idi, sonra İngiltərəyə qaçdı, burada əvvəlcə həbs edildi, sonra da 1587-ci ildə Londonda edam edildi. Avqustdan Trayana qədər olan quduz imperatorların çoxu ya sui-qəsdlərin qurbanı olurdu, ya da özünü öldürməklə həyatla vidalaşırdı.

İran şahı Məhəmməd Rza Pəhləvi istefa verib, sürgünə yollanan atasının yerinə çox cavan vaxtı şah titulu qəbul etdi, lakin xalqın qəzəbinə düşər olanda o, ölkədən qaçmaq üsulundan iki dəfə istifadə etdi və son dəfə qacarkən yaşamağa yer tapa bilmirdi, ən dəhşətli isə odur ki, heç bir ölkə ona ölümündən sonra da uyumaq üçün bir parça torpaq vermək istəmirdi. Şahlığının sonunda o, həyatını

səhrada azmış karvana bənzətmişdi. Yəqin ki, artıq həmin günlərdə o, öz taleyinin necə olacağını təsəvvür edirmiş ki, bunu səhrada susuzluqdan, çarəsizlikdən və ilğım dalınca dəlicəsinə qaçan adamın dəhşətli ölüm anları ilə müqayisə etmişdir. Görəsən, karvanı azan, lakin bunu hiss etməyən adamların aqibəti necə dəhşətli olacaq, yaxud da bəlkə, onlar güman edirlər ki, qədim romalılar öz diktatorluğunu tərk etmiş və böyük vəhşiliklər törətmiş Sullaya göstərdikləri biganəliyi, müasir adamlar da öz münasibətlərində təkrar edəcəklər. Mənə belə gəlir ki, bu, yanlış təsəvvürdür və suda boğulanın saman çöpü gördükdə özünə verdiyi axırıncı təsəlliə bənzəyir.

Yaxud, Filippin prezidenti Ferdinand Markosun taleyini götürək. Yapon işğalçılarına qarşı İkinci Dünya müharibəsi illərində müqavimət hərəkatının qəhrəmanlarından biri olması barədəki gur təbliğatın yaratdığı təsəvvürün saxta olduğu aşkar edildi. Bu şəxs hakimiyyətə yiyələndikdən sonra çoxlu var-dövlət toplamağa, demokratik prinsipləri tapdalamağa başladı. Ölkənin gözəli sayılan İmelda ilə evləndi və sonralar bu qadın Böyük Manilanın qubernatoru oldu. Böyük təzyiqlər nəticəsində Markos müxalifətin rəhbəri, mühacirətdə yaşayan Beqninto Akinonun vətənə qayıtmağına və seçkilərdə iştirak etməsinə razılıq verdi, lakin paytaxt aeroportunda təyyarədən çıxarkən ona sui-qəsd edildi və öldürüldü. Böyük haqsızlığı və ədalətsizliyi görən xalq Markosdan qisas aldı və mərhum siyasi xadimin xanımı Korasan Akinonu ölkəyə prezident seçdi. Markos mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı, onun milyard dollarla hesabları hökumətin tələbi ilə dünya banklarında donduruldu və bir az sonra eks-prezident dünyasını dəyişdi. O vaxtdan indiyədək onun gözəl xanımı məhkəmələrdən, hökumətlə apardığı pul davalarından yaxa qurtara bilmir. Yığılan pulların bir hissəsi əldən getmişdir, digər hissəsi isə İmelda Markosu müdafiə edən vəkillərə xərclənir, mühakimələrin isə ardı-arası kəsilmir.

İkinci Dünya müharibəsi dövründə Fransanın iki məşhur sərkərdəsi – Birinci Dünya müharibəsində yaxşı ad qazanmış marşal Peten və general Veyqan ən iyrenc yola – faşistlərlə əməkdaşlığa əl atdılar və mənfur Vişi hökumətini yaratdılar ki, bu da təslim hökuməti olmaqla faşistlərlə əlbir idi. Onların hər ikisi şərəfsizlik yolunu seçdilər və sonra qazandıqları ad altında tarixdə qaldılar. Peten 1945-ci ildə ölüm hökmü ilə cəzalandırıldı, sonra isə bu, ömürlük azadlıqdan məhrum edilməklə əvəz olundu. 1940-cı ildə təslimçilik hökumətindən yaxa qurtarmaq üçün İngiltərəyə qaçan Şarl de Qoll isə az sonra Vişi hökuməti tərəfindən ölüm cəzasına məhkum edilməsinə baxmayaraq, böyük çətinliklə Fransa müqavimət hərəkatını yaratdı və fransızların faşizmə qarşı mübarizəsinə başçılıq edərək, Parisi azad edənlərdən biri kimi 1944-cü ilin avqustun 26-da Zəfər Tağından Konkord meydanına, oradan isə qələbə duası üçün Paris Notr-Dam kilsəsinə yollandı.

Afrika ölkələrinin müstəmləkəçilikdən azad olunması da qan tökülmədən ötüşmürdü. Milli Azadlıq hərəkatının görkəmli liderləri fiziki cəhətdən sıradan çıxarıldı. 1960-cı illərdə hakimiyyət davası üstündə Konqonun (Zairin) baş naziri, Milli-Azadlıq hərəkatının rəhbəri olmuş Patris Lumumba qətlə yetirildi. Elə Zairin

göylərində o vaxtkı BMT-nin baş katibi Daq Hammarşeldin təyyarəsi vuruldu və o, həlak oldu.

Hakimiyyət prinsiplərə deyil, özünü qorumağa, əleyhdarlarını məhv etməyə, gücə, zora arxalanır. Əgər bir nəfər sənə qarşı çıxış edirsə, onun bütün ailəsini, yaxın qohumlarını, dostlarını, kim onun evinə gəlib-gedirdisə həbs etmək adi profilaktik tədbir kimi qiymətləndirilir. Bir əyalətdən tək bircə nəfər başını qaldırmışdırsa, bütün bu regionu quldurlar yuvası elan etmək olar ki, istənilən vaxt bu yuvadan canavar balası adı altında istənilən qədər quzu götürə biləsən. Axı bu yolla istənilən kütləvi təqib metodlarından istifadə etmək olar, çünki başqa regionlar onlara növbə çatana qədər sənə müdafiə edəcəklər, sənə təriflər söyləyəcək, alqışlar yağdıracaqlar. Ölkə böyük olsa, onda kütləvi sürgünlər də yaxşı cəza tədbiri olardı, təəssüf ki, bəzi ölkələrdə ərazinin kiçikliyi buna imkan vermir. Çünki Stalin metodundan istifadə edib, bütöv xalqları sürgün etmək olardı. Əgər bu imkanlar yoxdursa, həbs düşərgələrinin sayını artırmaq və dustaqxanalardakı sıxlığı artırmaq lazımdır ki, oradan çıxanların hekayəti başqaları üçün ibrətamiz dərs olsun, heç kəs səsini çıxara bilməsin. Bir də ki sənə əleyhdarlarını cəzalandırmaqla yanaşı, tərəfdarlarından, sənənin yolunda çoxlu qan axıtmağa, bəzən öz qanını da axıtmağa hazır olanlardan geniş ailə yaratmaq lazımdır. Qoy bəy atı kimi onların axuru həmişə ən qidalı yemlə dolu olsun. Hökmdarın yolunda özünü fəda etmək istəyənlərin uzaqda yaşaması o qədər də əlverişli deyil, çünki hər hansı bir təhlükə yarandıqda onlar ləngiyə bilirlər, gecikə bilirlər. Ona görə də ən yaxşı yol onları yaxında yerləşdirmək, ətrafına yığmaqdır. Özü acından ölsə belə, millətin hamısı çalışıb bu parazit erkək arıları yedizdirməlidir. Bu yolla elan etmək olar ki, biz müstəqilliyi, azadlığı, demokratiyanı qoruyuruq. Kim bunu həzm edə bilmirsə, tək cə onun mədəsində deyil, onun bütün orqanizmində cərrahi əməliyyat keçirmək lazım gələcəkdir. Çünki millətin “azadlığı və müstəqilliyi” naminə onu müvafiq qaydada yeniləşdirməlisən, uyğunlaşdırmalısan, şüuruna, əqidəsinə, ağına “ata” əli çəkməlisən. Belə tərbiyə olunmuş millət isə azadlıq əvəzinə, köləlik əldə etsə də, razı qalacaq, çünki şəraitə öyrəşmişdir, tabe olmuşdur, təslim edilmişdir, onun şüurunu heç kəs üsyankarlıq kimi pis xüsusiyyətlərlə, ləyaqət kimi dəyərdən düşmüş xassələrlə korlaya bilməz.

Çünki belə “xilas” üçün millətin yeni “moiseyləri” nə qədər əziyyət çəkmişlər, hətta az qala, özlərini “qurban” vermək ərafəsində olmuşlar, ancaq milləti “xoşbəxt” etmək üçün onlar salamat qalmışlar ki, milləti “ağ” günə çıxarsınlar, onu tərbiyə etmək üçün müasir qamçı metodundan istifadə etsinlər ki, millət heç də ram olmayan ata bənzəməsin. Atın dəlisovluğu və ya sakitliyi onun belində oturandan, onun sərtliyindən çox asılıdır. Belə milləti kölə kimi istənilən vaxt kimə istəsən təhvil verə bilərsən, çünki onu elə tərbiyə etmişən ki, heç vaxt çiyinə mindiyi adamın şəxsiyyətinə, dələduzluğuna, hiyləgərliyinə, məkrinə fikir verməyəcək, onun xoşbəxtliyi onda olacaq ki, tərbiyəçisinin məsləhət gördüyü və ya onun yolunu davam etdirən süvarini gəzdirsin. Xəm xəyallarla yaşamaq onu reallıqdan ayırmaqla bədbəxt edə bilər. Mərkəzi Asiyanın iki dövlətində vəlihedlik üçün bütün hazırlıq tədbirləri görülmüşdür və onlardan birində sağlam ata artıq öz

hakimiyyət kreslosunu oğluna ötürmüşdür və özünə də konstitusiyada nəzərdə tutulmayan bir ali vəzifə icad etmişdir.

İndi isə faciəli hadisələrdən paradoksal xarakterli məsələlərə keçək. Doğrudan da, dünyada belə hadisələr baş verir ki, onların həqiqiliyinə böyük şübhə yaranır. Fransanın keçmiş prezidenti Jiskar d'Esten öz memuarında yazır ki, o, Qərbi Almaniyanın 70-ci illərin ortalarında kansleri olmuş Helmut Şmidtə yaxından dostluq edirmiş. Bir dəfə Şmidt ona söyləyir ki, o, milliyyətə alman deyil, yəhudidir. Hadisə belə baş vermişdir. Onun gənc anası ərdə ola-ola varlı bir yəhudi ilə sevişmiş və ondan Helmutu doğmuşdur, hətta Hitler Almaniyası dövründə də dönə-dönə oğluna tapşırırmışdır ki, o, familiyasını daşdığı adamın deyil, məhz həmin yəhudinin oğludur. Şmidt əlavə edib demişdir ki, tarixin istehzasına bax ki, hazırda dünyada mövcud olan iki alman dövlətinin hökumətinin başçısı yəhudidir – bunun biri onun özü, digəri isə həmin dövrlərdə Avstriyanın kansleri olmuş Bruno Krayski idi. Şmidtə fərqli olaraq Avstriyanın kansleri heç vaxt öz milli mənsubiyyətini gizlətməmişdir. Böyük rus şahri A.A.Fetin də taleyi Şmidtinkinə bənzəyir, onun anası da ölüm yatağında olarkən ona vida məktubu yazmış və bildirmişdir ki, oğlu yəhudi ilə məhəbbətindən yaranmışdır. Fetin özü öləncə qədər bu sirri gizli saxlamış, yalnız öldükdən sonra anasının məktublarından onun damarlarında yəhudi qanı axdığı məlum olmuşdu.

Əlbəttə, dövlət başçıları, siyasətçilər arasındakı münasibətlərdə səmimiyyət nadir hallarda baş verir. Bu “səmimiyyət” təzahüründən də çox vaxt dövlət mənafeyi üçün istifadə edilir, lakin müdrik adamlar, hətta bir-birinə düşmən mövqeyində olduqda belə, bir-birinə qiymət verməyi bacarırlar. İkinci Dünya müharibəsindən xeyli əvvəl Moskvaya gəlmiş nüfuzlu ingilislərlə söhbət zamanı onların içərisində olan ledi Astor Stalindən soruşur ki, niyə o, Lloyd Corcu ölkəsinə dəvət etmir, onunla yaxşı münasibətlər qurmağa cəhd etmir. Stalin cavabında bildirir ki, axı o, bunu necə edə bilər ki, Lloyd Corc 1918-ci ildə gənc Sovet Rusiyasına müharibə elan etmişdi. Çörçillin ən kəskin rəqiblərindən biri olan bu qadın deyir ki, yox, bu belə deyil, müharibəni Çörçill başlamışdı, burada Lloyd Corcun heç bir günahı yoxdur. O, liberaldır, Sizə yaxındır, Çörçillə qaldıqda isə o artıq siyasi səhnədən silinmiş kimidir. Buna etiraz edərək Stalin demişdir ki, bu, belə deyil, necə ola bilər ki, hökumətə başçılıq edən adamın müharibəni başlamaqda heç bir günahı olmasın, günah ancaq hökumətin bir üzvünün üzərinə yıxılsın. Digər tərəfdən də ingilis xalqı təhlükə hiss edən kimi yenə Çörçillə ehtiyac duyacaq, onu hesabdan belə tez silməyin. Stalin Çörçilli hərbi ata bənzətmişdi, müharibə başlandıqda bu ata böyük ehtiyac yaranır. Sonrakı hadisələr bunu bütünlüklə təsdiq etdi, müharibəyə başlandıqdan 9 ay sonra Çörçill baş nazir və müdafiə naziri təyin edildi.

Qəribə bir hadisə də 1943-cü il noyabrın sonunda üçlüyün konfransı zamanı Tehranda baş vermişdi. Çörçill yazır ki, kiçik məclisdə Stalinin yanında nahar edirdik. Burada Ruzvelt, Molotov və digər rəsmi şəxslər var idi. Çoxlu tostlar deyilirdi. Ruzveltin köməkçisi Harri Hopkinsin yazdığına görə, bu vaxt Stalin Çörçillə sataşmağa başladı, lakin o, bunu sakitcə qəbul edirdi. Lakin birdən

vəziyyət dəyişdi və bu vaxt Stalin faşist Almaniyasının rəhbərliyini cəzalandırmaq kimi ciddi və müdhiş bir məsələyə toxundu. “Alman Baş Qərargahı məhv edilməlidir” – dedi. Hitlerin güclü ordusunun bütün qüvvəsi təqribən 50 min zabit və mütəxəssisdən asılıdır. Əgər bu adamların hamısını müharibədən sonra tutmaq və güllələmək mümkün olsa, Almaniyanın hərbi qüvvəsi kökündən məhv ediləcəkdir. Bu vaxt Çörçill deyir ki, İngiltərə parlamenti və ictimai rəyi kütləvi edamların tətbiqi ilə razılaşmaz və buna imkan verməz. Hətta hərbi ehtirasların qızıdığı dövrdə, birinci kütləvi qırğın baş verdikdə İngiltərə parlamenti və ictimai rəyi buna və bunu edənlərə qarşı çıxacaq. Qoy Sovet nümayəndələri bu barədə başqa fikirə düşməsinlər.

Lakin Stalin, bəlkə də, zarafat naminə davam edirdi: “50 min güllələnməlidir”. Hirsələnən və özündən çıxan Çörçill deyir: “Mən istərdim ki, mənə bu saat bağa çıxarıb güllələsinlər, lakin mən öz namusumun və ölkəmin namusunun ləkələnməsinə yol verə bilmərəm”. Bu vaxt prezident Franklin Ruzvelt söhbətə qarışır və kompromis variant təklif edir. Güllələmək lazımdır, ancaq 50 min yox, yalnız 49 min adamı. Bununla, o, yəqin ki, söhbəti zarafat müstəvisinə keçirməyə cəhd edirdi. Bu vaxt prezidentin oğlu Elliot Ruzvelt ayağa qalxıb Stalinin planı ilə tam razı olduğunu bildirir və göstərir ki, heç şübhəsiz, Amerika ordusu buna hər cür yardım göstərəcəkdir. Bu vaxt Çörçill dözmür, stolun arxasından qalxır və qaranlıq qonşu otağa yollanır. Heç bir dəqiqə keçməmiş o, kimlərsə əlinin onun çiyinə vurulduğunu hiss edir. Bunlar Stalin və Molotov imiş və gülərək bildirirlər ki, bu ancaq zarafatdır və heç bir belə ciddi şey barədə hətta fikirləşmədiklərini söylədilər.

Yaxud 30-cu illərdə ingilis qadınları sərxoşluğa və alkoqolizmə qarşı mübarizəyə başlayırlar və bu işdə Çörçillin nüfuzundan istifadə etməyi qərara alırlar. Böyük siyasətçi onları iri, hündür bir otaqda qəbul edir. Onların xahişini eşitdikdə deyir ki, mən otağın müəyyən həcmi ölçüsündə, Sizin başınız hündürlüyü səviyyəsinə olan qədər spirtli içki içmişəm, Sizə söz verirəm ki, ölənə qədər bütün otağın həcmi qədər içim. Qadınlar kor-peşman qayıdır və təşəbbüslərinin nəticə verməyəcəyi qənaətinə gəlirlər.

Macar diplomatı Dyerd Banlakinin, keçmiş Amerika prezidenti, mərhum Riçard Niksona söylədiyinə görə, İkinci Dünya müharibəsi dövründəki həmin konfransların birində Stalin Çörçilli şam yeməyinə dəvət edir. Burada onlardan başqa, Stalinin tərcüməçisi iştirak edir. Onlar gecə saat üçə qədər yeyib-içirlər, axı ikisi də “bayquş” hesab olunurdu, gecə oyaq qalmaqı sevirdilər. Səhər saat 11-də öz iqamətgahında yuxudan ayılan Çörçill çox mütəəssir olur ki, görəsən, bu tipə mən gecə nələr söyləmişəm. Tez katibini çağırtdırıb, bu məktubu diqtə edir: “Hörmətli marşal Stalin! Mən dünən axşamkı şamdan çox böyük həzz aldım. Güman edirəm ki, bizim müzakirə etdiyimiz və razılığa gəldiyimiz məsələlər barədə də bunu demək olar”. Bir saat sonra o, Stalindən cavab məktubu alır. O yazırdı: “Hörmətli cənab baş nazir! Dünən axşam nə danışmağınız haqqında narahat olmayın. Mən də sərxoş idim”. Məktubun sonuna bu sözlər əlavə edilmişdi: “Tərcüməçi güllələnməmişdir”.

Yaxud başqa bir misal. Çörçill seçkilərdə məğlub olduqdan sonra, 1945-ci ilin iyul-avqustunda keçirilən Potsdam konfransında İngiltərə nümayəndə heyətinə leyborist baş nazir Klement Eтті başçılıq etməyə başlayır. Nümayəndə heyətinin tərkibinə xarici işlər naziri Ernest Bevin də daxil idi. Stalinlə Eтті arasındakı ikitərəfli görüşdə Bevin bütün nəzakət qaydalarını və mövcud protokolu pozaraq tez-tez Stalinə “Co dayı” deyə müraciət edir. Ədalətən demək lazımdır ki, Ruzveltə Çörçill öz məktublaşmalarında Stalinin bu ləqəbini çox işlədirdilər və onlar bunu Stalinə demişdilər. Lakin rəsmi söhbətin, danışıqların getdiyi və olduqca ciddi məsələlər müzakirə edildiyi bir şəraitdə belə müraciət ancaq hörmətsizlik əlaməti kimi qəbul oluna bilərdi. Ona görə də Stalin təkrar belə bir müraciəti eşitdikdə, kəskin şəkildə onun sözünü kəsir və deyir: “Cavan oğlan, burada dayı, cavan qohum məsələləri yoxdur, burada ciddi danışıqlar apardığımızı görə belə qeyri-ciddi münasibətlərə yer olmamalıdır”. Belə qəti və kəskin cavab alan Bevin bir də həmin sözləri işlətməmişdir, amma ümumən, o, ingilislərə bənzəməyən kobudluğu ilə məşhur idi və bəlkə də, bu, onun ictimai mənşəyindən irəli gəlirdi. Bu barədə isə bir başqa əhvalat da danışıqlar.

Bir dəfə müharibədən sonrakı illərdə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasındakı kəskin mübahisə və müzakirədən sonra Ernest Bevin o vaxtkı SSRİ Xarici İşlər naziri A.Y.Vişinskiyə yanaşır və deyir ki, nə fəhlə-kəndli hökumətinizlə öyünürsən, sən zadəgan silkindən olduğun nalda, fəhlə-kəndli hökumətininin nazirisən, mən isə dəmirçi oğlu olduğum və fəhlə sinfindən çıxdığım halda (o, leyborist partiyasından idi) klassik kapitalist ölkəsinin naziriyəm. Vişinski bu vaxt ona olduqca sərrast cavab verir: “Bizim təmsil etdiyimiz siniflərin burada heç bir təqsiri yoxdur, təqsir sənənlə mənədir, ikimiz də öz siniflərimizə xəyanət etmişik”.

Amerika qəzetləri 1944-cü ildə, ölümündən bir qədər əvvəl Franklin Delano Ruzveltə tənqid atəşinə tutmuşdular ki, Aleut adalarında yaddan çıxıb qalmış Feyla adlı itini gətirmək üçün hərbi gəmi – esminets göndərmişdir. Ruzvelt bu tənqidlərə bircə kəlmə ilə son qoydu: “Mənə və mənim ailəmə olan bu hücumlar məni narahat etmir, onlar Feylanı hiddətləndirir”.

Yaxud uzun müddət SSRİ-yə rəhbərlik etmiş Leonid İliç Brejnev öz xalqından hər şeyi gizlətməyə çalışdığı halda, başqa dövlətin başçısına onu qarşılayarkən xərcəng xəstəliyindən böyük əziyyət çəkdiyini, müalicənin isə olduqca iztirablı getdiyindən şikayətlənmişdi. Ölkəyə rəhbərlik edən adam, əlbəttə, bu sahədə heç də o, müstəsna təşkil etmir, şəxsi problemindən az əhəmiyyət kəsb etməyən qızının ən iyrenc hərəkətlərinin, oğlunun isə sərxoşluğunun qarşısını ala bilmirdi.

Çərənləmənin mövzusu iki yerə bölünür: hökmdarın Allahdan yüksək və ya ona bərabər olduğunu, xalq üçün həqiqi xilaskar olduğunu qeyd etmək – yaxşı ki xristianların messiyasını - İsus Xristi heç kəs vəçinə almır, ona qeyri-adi mədhlər söyləməklə yanaşı sonra ölkədən kənarada olan bir qrup adam üçün elə bu gün də dar ağacının qurulmasını və özünü müxalifətdə göstərən başqa qrup adamların da səsini kəsməyi tələb etmək istəyi yaranır. Bütün çıxışların tonu, tembri bunları nəzərə almalıdır. Bayağılıq, səfehlik, şüursuzluq çıxışı daha çox rəvnəqləndirən

amillər hesab olunur. Natiq nə qədər primitiv və ya axmaqdırsa, onun çıxışına daha böyük məftunluqla qulaq asılır və tamaşaya başçılıq edən hökmdar usta suflyor kimi öz replikaları və sualları ilə belələrini daha çox həvəsləndirir və bu həm də ona işarədir ki, çox səfehləyənləri daha böyük mükafat gözləyir. Bu tamaşalarda ədəbdən, haqdan, ədalətdən, ağıldan və obyektivlikdən başqa hər şey var və namus, vicdan nihilizmi tamaşanın quruluşunu verən və onu idarə edən tək adama böyük ləzzət və ruhi çəşqunluq verir, axırda isə aparıcı hökmü elan edir. Bu əcaib mühakimədə ittiham olunanlardan heç kəs iştirak etmir.

Onlar bu tamaşadakı təhqir və söyüşlərə nəinki cavab vermək, hətta onlara passiv etiraz etmək imkanına da malik deyillər, sadəcə olaraq onlar bu tamaşadan kənardadırlar. Ona görə də ittiham yağdıran natiqlər həyasızlıqda hər cür əl-qol açır, heç bir maneə hiss etmirlər. Vaxtilə qədim romalılar ölənlərin özlərini müdafiə etmək imkanından məhrum olduqlarına görə belə bir qayda qoymuşdular: “de mortuis aut bene, aut nihil” – “Ölülər haqqında ya yaxşı de, yaxud da heç nə demə!” Bu gün isə müdafiəsiz olan və qiyabi ittiham olunan adamların öz hüquqlarını deyil, yalnız öz şəərəflərini qorumaq imkanı belə onların əlindən alınmışdır. Tamaşadakı bu söyüş və təhqir yağışı təkcə onları yağdıranların yox vicdanının üzərində deyil, həm də vicdansızlıq rəmzi olan quruluşçunun şişirdilmiş, ancaq mənən cürük şəxsiyyətin üzərində qalır. Yəqin ki, gələcək ittihamçılar intiqam hissindən kor olub, onları təqib edənlərin priyomundan istifadə etməyəcəklər, müdafiəyə hər cür şərait yaratmaqla tək bir və ya bir neçə adamın deyil, bütünlüklə eybəcərliklərin məhz ədalətli mühakiməsini aparacaqlar və bu mühakiməyə bir qarın çörək xatirinə öz vicdanını və namusunu yemiş adamların yenidən libasını dəyişərək ittihamçı və ya şahid şəklində iştirakına yol verməyəcəklər. Mühakimə ancaq quru faktlara əsaslanacaq və mühakimə edilməli cinayətkar fəaliyyət üzərində qurulacaq, məhz bu şəraitdə çıxarılan hökm qisas, intiqam aktı kimi deyil, ədalətli mühakimənin məntiqi yekunu kimi qiymətləndiriləcəkdir. Bu hökm, yalnız ədalətə və obyektivliyə əsaslandıqda tək həmin dövr üçün deyil, tarix üçün də şübhəsiz düzgünlük və haqq olması qiymətini qazanacaq. Bu barbarlığın kökünü Rusiyada Böyük Pyotr kimi barbarlıq üsulları ilə deyil, sivilizasiyalı vasitə və üsullarla kəsmək lazımdır. Bu qaranlıq və cəhəlat dövründən sonra xalqın başı üzərində qaldırılan ədalət bayrağı onun amalının, məsləkinin, arzusunun və niyyətinin rəmzi kimi dalğalanmalıdır. Bu ədalət işığı elə parlamalıdır ki, ən qaranlıq ürəkləri və könülləri işıqlandıra və isindirə bilsin, onun hərərətindən hər cür qəddarlıq və əclafıq buzları əriyib yox olmalıdır. Elə etmək lazımdır ki, iyrenc xüsusiyyətlər ancaq ayrı-ayrı fərdlərin xasiyyəti olaraq qalsın, bütün dövlətə və xalqa aid edilməsin. Bunun üçün yalanı, məkri, ikiüzlülüüyü cəmiyyət xəstəliyi kimi müalicə etmək, onlara qarşı adamlarda ciddi immunitet yaratmaq lazımdır. Bunun üçün adamlar kiməsə deyil, yalnız həqiqətə səcdə qılmalı, ona can atmalıdırlar. Hər bir xəstə cəmiyyətdə belə mənəvi sağlamlıq əldə edilsə, onda despotizmin, avtoritarizmin gələcəkdə meydana gəlməsi imkanları azalar və heçə enə bilər. Əzab, əziyyət çəkən xalqlar isə bunu bir xilas, qurtuluş günü kimi bayram edəcəklər.

Yalan xalqa lazım deyil, o, həmişə hökmdarların güclü silahı olmuşdur. Yalanın qoyduğu ənənə bəzən yüz illərlə yaşayır. İngiltərə kralı I Eduard Uelsi zəbt etdikdən sonra uelslilər öz vətənlərində hökmranlığın ingilislərin əlinə keçməsinə qətiyyənlə istəmirdilər. Bunu bilən I Eduard Uelsdə, Karnavonda yerli əhali qarşısında çıxış edərək bildirdi ki, onlara hökmran kimi Uelsdə anadan olmuş və ingilis dilində bir kəlmə də bilməyən adamı təyin etmək fikrindədir. Uelslilər bunu məmnuniyyətlə qarşılayıb razılıq verəndə elan etdi ki, dünən onun burada, Uelsdə Eduard adlı oğlu dünyaya gəlmişdir və o, danışa bilmədiyindən ingiliscə də danışmır. 17 yaş olanda, 1301-ci ildə İngiltərə kralının prints oğlu “Uels prinsisi” tituluna sahib oldu və bu ənənə yeddi əsrdə davam edir. Mərhum kraliça II Elizabetin oğlu Çarlz da “Uels prinsisi” kimi yüksək titulu uzun müddət daşımış, anası öldükdən sonra kral taxt-tacına yiyələnmişdir. İndi onun böyük oğlu Uilyam bu titulu daşıyır.. Uelslilərin aldanişisi isə belə uzun, yeddi əsrdən çox sürdü.

İnsanlar çox vaxt həqiqət ənənələrindən tez uzaqlaşırırlar, yalan ənənəsi isə davamlı olur və nəsillərdən nəsillərə keçir. Bədbəxtlik gətirən bütün ənənələrdən, onların daşığılarından xilas olmaq vaxtı gəlib çatmışdır və buradakı ləngimə dünyaya kədər və qəmdən başqa heç nə vermir. Bundan sonrakı tarix xalqlar üçün faciədən xali olub məzəli əhvalatlarla bəzənsə, onda bəşəriyyət bu dəyişiklikdə həqiqi yeni atmosferin yaranmasına yəqinlik tapacaqdır.

Son

11.1.2024 –cü il

Müasir və Orta əsrlərdəki Yaponiya

Yaponiya elə bir cazibədar ölkədir ki, onun bugünkü özünəməxsus gözəlliklərini görmək, bir qədər fərqli sivilizasiyasını dərk etmək, 1960-cı illərdən sonra qazandığı nailiyyətləri ilə tanış olmaq nə qədər maraqlı kəsb edərsə, keçmişinə nüfuz etmək, yüz illər bundan əvvəl mövcud olan həyat fəlsəfəsini, mənəvi prinsiplərini, ümumiyyətlə mədəniyyətini öyrənmək də bu ölkəyə ən azı hörmətlə yanaşan adam üçün heç də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Sakit okean adalarında yerləşən həmin ölkə ilə tanışlığımız müxtəlif siyasi səbəblər ucbatından, əslində, fragmentar xarakter daşımış, qədim tarixə malik olan yaponlar barədə təsadüfən ələ düşən materiallardan istifadə etməklə maraqlı yangımızı az-çox söndürməyə çalışmışıq. Sistemativ və obyektiv biliklər qazanmaq üçün tutarlı mənbələrə malik olmadığımızdan, nisbətən az sayda olan məlumatlarla kifayətlənməli olmuşuq. Lakin bu heç də maraqlı azalmasına səbəb olmamış, öz həyat tərzini başqa planeti andıran ölkəyə dərinliklə nüfuz etmək ehtiyacı daha da güclənmişdi. Rus dilinin köməyi ilə Yaponiya ilə belə ardıcıl xarakter daşımayan tanışlıq mövcud olduğu dövrdə ondan bəhs edən hər kitabı və ya məqaləni acgözlüklə oxuyurdur. Rus yazıçısı İvan Aleksandroviç Qonçarov 1852-ci ildə Sankt-Peterburqdan gəmi ilə yola düşərək Yaponiyaya gəlib çıxmış, yol qeydlərini üzduyü gəminin adına müvafiq olaraq "Pallada frəqatı" adlı kitabında təsvir etmişdi. Ölkə müəllifdə nə qədər böyük təəssürat yaratsa da, səyahətçinin xatirələri səthi müşahidə xarakteri daşıyırdı, bu yad diyara onun lazımcına nüfuz edə bilmədiyini göstərirdi. XX əsrin 70–80-ci illərində bir-birinin ardınca Vsevolod Ovçinnikovun "Sakura budağı", məşhur televiziya jurnalisti Vladimir Tsvetovun "Ryoandzi bağı" əsərləri çapdan çıxdı, onlar kütləvi oxucunun Yaponiya barədə maariflənməsinə kömək etməklə yanaşı, ölkə haqqında həqiqətə daha yaxın olan biliklər almağa şərait yaratdı. Yaponist alimlərin əsərləri isə sırf elmi xarakter daşdığından elə bir populyarlıq qazana bilmirdi.

Bəzi müəlliflər isə ideoloji cəhətləri əsas götürərək, əsərlərini oxucu üçün az əhəmiyyət daşıyan məsələlərə həsr edirdilər. Konstantin Simonov 1946-cı ildə bir neçə ay ərzində Yaponiyada ezamiyyətdə olmuş, kitabını ölkəyə, xalqa deyil, buradakı mədəniyyətin kiçik hissəsini təşkil edən bədii keramika nümunələrinə, dulusçuluq sənətinə həsr etmişdi. Uzun müddət hərbi jurnalist kimi müharibənin dəhşətlərini yaxından müşahidə edən yazıçı yaponlarda onu heyrətləndirən bir cəhəti qeyd edir: rusların və digər slavyan xalqlarının nümayəndələrinin, müharibə başa çatanda aclıqdan əziyyət çəkən almanların taqətdən düşən kimi, cansız görüdükləri ilə müqayisədə, bəlkə də, daha ağır bəlalara düşərək olmuş yaponların görkəmində dözülməz həyat tərzinin nişanələrini görmədiyini qeyd edir və belə qənaətə gəlir ki, bu da yəqin ki, onların daim arıq, yığcam bədənlərə malik olmaları ilə əlaqədardır.

Jurnalist Ovçinnikovun kitabında bu ölkəni özləri üçün fəth etməyi bacarmış görkəmli şəxsiyyətlərin mülahizələri verilmişdir və rəngarəng fikirlər az qala həsr olunduğu ölkənin mənzərələrini əks etdirən rəsmlər albomuna bənzəyir. Müəllif, tətilliklərinə görə dərin şaxtanı tərki etməyən mədəncilərin arvadlarının öz ərlərinə həmrəylik naminə onların iş yerlərinə gəlib, bekar dayanmamaq xatirinə vaxtlarını gül dəsti-ikebana düzəltməyə sərf etdiklərini yazır. Burada iki cəhət diqqəti cəlb edir, həmin qadınlar gözəlliyə sitayiş etdiklərini belə çətin anda da bürüzə verirlər, digər tərəfdən işsiz dayanmağı, vaxtlarını boş keçirməyi özlərinə rəva bilmirlər. Tsvetov isə əslində şəhər-muzey xarakteri daşıyan Kiotoda yerləşən məşhur daş bağını təsvir edir. Tennis meydançası boyda olan kiçik bir ərazidə yerləşən bu parkda səthi hamarlanmış, dırmaqlanmış qumda azacıq basdırılan on beş daş vardır və onlar beş qrupa bölünmüşdür. Onlara üç tərəfdən baxdıqda (parkın bir tərəfini divar kəsir) yalnız on dörd daş görünür. Bu sadəcə tapmaca deyildir, yaponların düşüncə tərzinə, onların fəlsəfi təfəkkürlərinə uyğundur. Əlbəttə, avropalılar

mübahisə edə bilərlər ki, Romadakı Müqəddəs Pyotr meydanında böyük italyan memarı və heykəltaraşı Bernininin dühası ilə yaradılmış, meydanı əhatəyə alan ikitərəfli yarım dairəvi sütunlar sırası dördqat sütunlardan ibarətdir və meydanın ortasından baxdıqda sütunların yalnız biri – qabaqda olanı gözə çarpır. Ryoandzi parkında isə haradan baxsan da daşın elə bil ki, biri öz real mövcudluğunu itirir. Burada təsvir olunan səhnə dənizdəki hansısa qayalı adacığı andırır. Bağ barədəki təsəvvür isə onunla təmasda olduqda, birinci növbədə bu müəmmaya heyranlığa əsaslanır. Üstəlik, burada sakral assosiasiya yaranır, müqəddəs simvollar poetik düşüncələr əmələ gətirir. Ümumiyyətlə, yapon bağ memarlığında daşlara pərəstiş mərkəzi mövqe tutur.

Yapon bağları bizim təsəvvürlərimizdən kəskin surətdə fərqləndiyinə, Avropaya və Amerikaya böyük təsir göstərdiyinə görə daha ciddi olan diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Klassik yapon bağının estetikası bütövlükdə Çinin IX–XII əsrlərdəki bağ sənətindən yaranmışdır. Onun əsasında isə klassik Çin peyzaj rəssamlarının tablolarını yaratmaq məqsədi dayanır. Belə bağın gözəlliyi dörd elementdən yaranır, bunlar su, yerin relyefi, yaşıl bitki və arxitektura qaydasında tərtibətdir. Su gölməçə tipində olmaqla, onun klassik forması oval şəklində olmasıdır. Gölməçə elə şəffaf olmalıdır ki, onda sahillə birlikdə adacığ aydın əks olunsun. Sahildə isə kiçik köşk və salxım söyüd ağacları vardır.

Bundan əlavə sürətlə dağdan aşağı enən və köpüklənən su axını və şalalələr düzədilirdi. Xüsusilə qiymətli cəhət o hesab olunurdu ki, bağ dağ fonunda yerləşsin, oradan təbii və süni şalalələr tökülsün. Adacıq adətən süni qaydada üst-üstə yığılmış daşların olduğu tökmə təpəcik şəklində olurdu. Belə təpəciklər sahilə də mövcud idi. Klassik Orta əsr bağındakı bitkilər sırasına ancaq çiçəklənməyən kollar və ağaclar daxil idi, axırıncılar da hökmən həmişəyaşıl, budaqları qərribə şəkildə əyilmiş yapon şamı olmalı idi. Bağda heç bir çiçəyin olmasına icazə verilmirdi, beləliklə, rəng qamması olduqca kasad və ciddi olurdu – şamların tünd yaşillığı, sarı rəngə çalan qum, açıq su, mamırla örtülmüş boz daşlar. Adacıq kifayət qədər böyük olsa onun özündə, yaxud da sahilə hökmən söhbət köşkü olmalı idi ki, buradan şəffaf sudakı əks olunanlara və ya dağdan ağ köpüklə aşağı enən su axınına heyranlıqla tamaşa etmək mümkün olsun.

Belə bağın gözəlliyi əsasən xətlərin məharətlə seçilməsi və bəzən hətta özünün simvolik harmoniyası hesabına meydana gəlirdi. Bu xətlər hissələrin ciddi mütənəsbibliyinə – ağacların düzümünə, şamın əyriləndirilmiş budaqlarına, qərribə formalı daşlara, gölməçənin parlaq səthinə əsaslanırdı. Əlbəttə, belə bağlar fasilə verməyən qulluq tələb edirdi, çünki yerində bitməmiş kol, azacıq yerindən təsadüfən oynamış daş – bütün bunlar həmin xətlərin şərti harmoniyasını poza bilərdi.

Sonralar digər növ estetikanın təsiri altında yapon bağlarının sərt sadəliyi pozulmağa başladı. İlk pozuntu bu bağlara çiçəklənən ağacların daxil olması idi. Axı Yaponiyada çiçəklərə məhəbbət geniş yayılmışdı, yabanı albalının – sakuranın çiçəkləməsi, demək olar ki, ümummilliyə bayram hesab olunur. Yaponlar çiçəklənən albalıya, qlisinə, xrizanteməyə baxmaq üçün xüsusi olaraq parklara gedirlər və bu milli bayram tədbiri hətta “hanami” – “çiçəklərə baxıb həzz almaq” kimi xüsusi ad qazanmışdır.

Bütün bu “seyr etmələr” demokratik qaydada şeir qoşmaq tək, çox geniş yayılmışdır. Şeir qoşmaqla isə yaponların ən müxtəlif sosial zümrələrinin nümayəndələri məşğul olurlar. Yaponların XX əsrin əvvəllərində Kaliforniyaya gəlib, orada məskunlaşmasından bəhs edən “Golden hill” – “Qızıl təpə” povestində bu xalqın amerikalardan tam fərqli olan məişət və davranış qaydaları geniş təsvir edilməklə yanaşı, Yaponiyada uşaqlardan tutmuş ahi yaşlı adamlara qədər hamının şeir yazdığı bildirilir, ölkədə əvvəlcə məhəllələrdə, sonra rayonda, şəhərdə, nəhayət bütün ölkə üzrə ümummilliyə yarışlar keçirilir. Orta əsrlərdə üç sətirli, on yeddi hecalı hayku (və ya hokku) və renqa (haykay poeziyası da adlanır) yazmaq xüsusən geniş yayılmışdı. Əgər hayku 5-7-5 hecalarından, üç sətirdən ibarət idisə, buna iki yeddi hecalı sətir əlavə olunduqda onlar birlikdə 31 hecadan ibarət “tanka” şeir növünü əmələ gətirir. Bu sonluğa ikinci başlanğıc yazılır, bu başlanğıcın isə özünün sonu olur. Beləliklə, bu zəncirdə hər başlanğıc iki

sonluğa, hər sonluq isə iki başlanğıca malikdir. Bu zəncir də renqa adlanır. Şeirə ümumi vurğunluq sərgərdan poeziya müəllimlərini meydana gətirmişdi, onlar şəhərdən şəhərə, kənddən kəndə keçib öz müştərilərinə hayku yazmağı öyrədirdilər, buna görə haqq alır və ya sadəcə olaraq daldalanmağa məkan və qida əldə edirdilər.

Assosiasiya və simvolizm yapon bağının yaranmasında və qiymətləndirilməsində başlıca rol oynayır. Landşaftın miqyasının bağ ölçüsü səviyyəsində kiçildilməsi məntiqli olaraq elə bir nöqtəyə gətirib çıxardı ki, bu vaxt məcmələrdə miniatür bağlar düzəldilməyə başlandı. Onlar bir kvadrat fut ölçüdə olmaqla torpaq üzərindəki bağlar kimi gölməçələrdən, su axınlarından, adalardan, təpələrdən, körpülərdən, bağ evlərindən və real ağaclardan ibarətdir. Bu ağaclar inadkarlıqla nəzərdə tutulan ölçülərdə becərilir, miniatür ağaclar olmaqla, onlar “bansay” adlanır. Bu kiçik, səyyar bağlar Şərq bağçılığının rəsm ənənəsindəki xüsusiyyətini əks etdirir. Yapon bağları Qərbə də öz nəcib təsirini göstərmişdir, xüsusən Birləşmiş Ştatlarda onlar geniş yayılmışdır.

Xarakterik yapon üslubuna iki növ – Mücərrəd bağlar və Çay bağları daxildir. Mücərrəd bağın ən məşhur nümunəsi yuxarıda söhbət açdığımız Kiotodakı Ryoandzi (ingilislər Ryoanci kimi tələffüz edirlər) bağıdır.

Kiotodakı qeyri-adiliyinə görə məşhur olan bağlardan biri də Mamır bağıdır. Alçaq çəpər arxasındakı bu ərazidə mamırların məxmər səltənəti uzanır. Buradakı iti ucları olan daşlar mamırla örtülmüşdür. Günəşin şəfəqləri altında bu mənzərə gah qara, gah yaşıl görünür. Bağın ərazisində kiçik çay evləri vardır. Buranı seyr etməyə gəlmiş adamlar bağın gözəlliyindən həzz almaqla yanaşı, yorulduqda onda istirahət edirlər. Yaponlar həm də yuxarıda deyildiyi kimi, “bansay” adlanan miniatür ağac növlərinin yetişdirilməsi ilə də məşhurdurlar. Mən ilk dəfə Belqradada olarkən təsadüfən Yapon səfirliyinin pəncərəsinin arxasındakı “bansay”ı heyranlıqla seyr etmişdim. Bizə qərribə gələn bu mənzərənin cazibəsindən ayrılmaq istəmirdik.

Bütün bunlardan sonra belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, yapon dünyası musiqini dərk etmək kimidir. Yapon poeziyası özlüyündə bir rəngkarlıqdırsa, rəngkarlıq özü də poeziyadır.

Yapon ədəbiyyatına marağa gəldikdə, sonralar onun daha mükəmməl nümunələri ilə tanışlıq imkanı yarandı. XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış məşhur yapon şairi Matsuo Basyo hayku üslubunun ustası hesab olunur. O, öz məktəbini yaratmış, sonra isə guşənişin həyat tərzinə keçmişdi. Zen Buddizmin təsirinə məruz qalan şair, sonralar uzunmüddətli səyahətə çıxmış və bu səfərlərini təsvir edən şeir kitabını yazmışdı. “Şimalın içərilərinə doğru dar yol” adlanan bu kitab 1689-cu ildə çap olunmaqla poetik nəsrin və haykunun qarışığından ibarət idi. O, təbiətin hər xırda varlığından, nişanəsindən ilham alırdı. O, təxəllüsü “Basyo” sözünü də həyatında əkdüyü banan ağacının doğma dilində olan adından götürmüşdü. Buludların parıltısı, bambukun titrəməsi, sərçələrin cikkiltisi, küçədən keçən adamların sifəti – bütün gündəlik xırda şeylərdən o, həzz almaq imkanı tapa bilirdi. Lakin əhəmiyyətsiz şeyləri sevmək üçün xırda məsələlərə görə də izzirab çəkməlisən. Onun zahirən, bəlkə də, primitiv görünən məşhur bir haykusunda deyilir:

Köhnə gölməçə

Tullandı qurbağa -

Suda şappıldı.

Bu haykuda dərin mənə, təbiətin gözəlliyinin kvintessensiyası, şairin könlünün və ətraf dünyanın sakitliyi və harmoniyası çox qısa şəkildə əks olunmuşdur.

Bağdakı köhnə gölməçəyə hoppanan qurbağa yüzillik kədəri dağıtdı. Yazıçı Akutaqava, Basyonun bu kiçik şeirinin fəlsəfi məzmununu çox ustalıqla açıb təhlil edir. Axı nəzərə almaq lazımdır ki, köhnə gölməçədən tullanan qurbağanın özü də yüzillik kədərə malikdir. Deməli, istənilən baxışda bu, Basyonun özünün də həyatı, həm də izzirablarla dolu həyatı idi. Gülümsəyərək həzz almaq üçün, gülümsəyərək də izzirab keçirmək lazımdır.

Yapon poeziya nümunələrinin hamısı müəyyən fəlsəfi yükə malikdir. Ona görə də burada bədii söz təkcə fiziki ölçülərdə çərçivəyə salınmaqla kifayətlənməyib, həm də həyatı, təbiət hadisələrini anlamağa, dərk etməyə, izah etməyə kömək edən məna yükünü daşmalıdır. Yapon şeiri təzadların təsvirindən ibarət olmaqla hər bir kəpənəkdə, hər bir yarpaqda əks olunan kosmosun sirrlərinə bələd olmağa cəhd göstərmək yoludur.

Akutaqava Ryunoskenin novellaları insan talelərinin tədqiqinə həsr olunmuş kiçik həcmli, ancaq böyük bədii dəyərə malik olan yazılardır. Nobel mükafatı laureatı Kavabata Yasunarinin Kioto həyatından bəhs edən povestləri, xüsusən “Köhnə paytaxt” əsəri şəhər həyatının keşməkeşli reallıqlarını göz önündə canlandırır.

“Meydzin” romanında isə milli Qo oyununun məşhur ustasının ölümündən əvvəl öz peşəsinə sədaqəti, axırcı oyunu ilə əlaqədar keçirdiyi hisslər təsvir edilir. “Dağ ölkəsi” adlı romanında isə paytaxtdan əyalətə gəlmiş adamın tanış olduğu iki qadının tənhalıqdan qaçmaq üçün etdiyi əbəs cəhdlər və onlardan birinin – geyşanın yanan evin balkonundan yığılıb ölməsi hadisəsini qələmə alınmışdır.

Digər Nobel mükafatı laureatı Kendzaburo Oenin “Məni könlümə qədər su ilə islatdılar” romanında oğlu ilə birlikdə zahidlik həyatına qurşanmaq istəyən yaşlı adamın maqnitofonda yazılmış quş səslərini dinləməkdən həzz alması göstərilir. Bu yolla o, özünü xilas etməyə çalışırdı. Bunu müəllif səkkiz ayaqlı ilbizin özünü yeməsi ilə müqayisə edir. Onun ayaqları xarici qüvvə tərəfindən kəsildikdə yenidən böyüdüüyü halda, özü özünü yedikdə bir daha bərpa olunmur.

Matsumoto Seytenin “Torpaq-səhra” əsərində cavan qızın portretini çəkən rəssamın qəflətən özünü öldürməsi nəql olunur.

“Narayama əfsanəsi” adlı qəmli bir hekayədə isə acliqdan əziyyət çəkən ailələrdə yeyən ağızların sayını azaltmaq naminə öz qoca anasını belində aparıb dağ üstündə ölmək üçün tənha qoyan oğulun ağır düşüncələri təsvir edilir. Əsərdəki qəm, kədər səhnələri oxucunun da laqeyd qalmasına imkan vermir.

Dünyada xeyli oxucu populyarlığı qazanmış Haruki Murakaminin əsərlərində real həyat hadisələri sürrealist dünyabaxış nümunələri ilə qarışıq şəkildə verilir. O, özünü təvazökarcasına “Mahiyyətə mən ən adi adamam” adlandırırsa da, yazıçı peşəsinə bir professiya kimi yanaşır və milli həyat fəlsəfəsinə sadıq qalaraq, cəmiyyətin və ayrıca bir insanın müəmmallarla, təzadlarla dolu yaşamının bədii tədqiqinə girir.

Yaponların hətta detektiv janrında yazılan əsərlərində təsirli bir səmimiyyət haləsində, dərдин yaratdığı hisslərin olduqca canlı təsvir edilməsi ilə, bədii cazibədarlıq naminə janrın xüsusiyyətlərini də arxada qoya bilir. Ona görə də bu əsərlər bədbəxt insanların taleyinə həsr olunmuş elegiyanı xatırladır. “Həsir şlyapa” əsərində zənci amerikan əsgərinin müharibə başa çatdıqdan sonra yapon qızı ilə intim yaxınlığından doğulan uşağın bədbəxt taleyi təsvir olunur. Əsgər vətəninə dönərkən yapon qızı onunla getmək istəmir, qara uşağı da saxlamaqdan vaz keçdiyindən, bu balaca yeni məkana köçsə də, anasını unutmur. Qəza nəticəsində ölən atanın vəsiyyətinə əməl edərək, o, anasını axtarıb tapmaq üçün Yaponiyaya gəlir və burada bədbəxtliklər seriyası davam edir. Detektiv əsərə xas olan cinayətlərin törənməsi və onların açılması fonunda bu bədbəxt ailənin faciəli taleyi elə təsiredici qaydada təsvir olunur ki, hadisələrin detektiv xətti, taleyin acı sonluğunun təsviri xatirinə öz təsir gücünü itirir. Artıq varlı yaponun arvadı olan ana qara rəngli oğlunun üzə çıxması ilə biabır olacağı və dəbdəbəli həyatdan mərhum olacağı qorxusundan ən rəzil cinayətə əl atır, onunla görüşmək üçün Amerikadan Tokioya gələn oğlunu ilk görüşdə öldürtdürür..

Müasir yapon nəsrinə köhnə ənənələrin təsiri altında bütünlüklə qalmasa da, bu əsərlərdə məhz doğma xalqa xas olan ruh, cəmiyyətin problemlərinin hərtərəfli təhlili, psixoloji analiz aparıcı rol oynayır. Ədəbiyyatın başlıca ifadə vasitəsi olan metaforalar yapon nəsrində çox güclüdür, dəqiq tapılmış təşbehlər isə yalnız bədii təsir gücünün xeyli artmasına kömək edir.

Bir vaxtlar oxucular arasında çox populyar olan Kobe Abenin “Qumlarda yaşayan qadın” romanı sürrealist aləmin dəhşətlərini, insanın azadlıqdan məhrum edilib, cansıxıcı və məhvedici məkana məhkum edilməsi, belə şəraitə düşmüş adamların iztirablarını tükürpərdici səhnələrlə canlandırır. Əsərdə realizmlə fantastika aləminin elementlərinin vəhdəti qeyri-adi təsir gücünə yiyələnir.

Yaponiyanın tarixi, dünyaya açılması, daha doğru deyilsə, yaponların dünyanı özləri üçün açması barədəki kitablar bu ölkənin və xalqın keçdiyi yol barədə geniş məlumat verir. Uzun müddət ərzində ətraf dünyadan təcrid olunmuş qaydada yaşamağa üstünlük verən yaponlar, hələ qədim zamandan öz sivilizasiyalarını yaratmışdılar. Onların seçdiyi izolyasiya yolunun mənfə cəhətləri ilə yanaşı, müsbət tərəfi ondan ibarətdir ki, bu sivilizasiya, həmin xalqın mədəniyyəti, demək olar ki, yad təsirlərə məruz qalmadan öz bakirə təmizliyini qoruyub saxlaya bilmişdi. Xalqın əxlaq prinsiplərinin formalaşmasında və qorunub saxlanmasında təcrid olunma şəklində yaşamaq olduqca böyük rol oynayır, bu sahədə qədim yaponlar adını belə eşitmədikləri Sparta çarı və bu ölkənin ilk qanun yaradıcısı olan Likurqun təlimlərinə spartalılardan da artıq dərəcədə əməl etmişdilər.

Əlbəttə, bu işdə ölkənin adalarda yerləşməsi də az rol oynamamışdı. Yaponlar qonşuluqdakı materikdə yaşayan çinlilərin mədəniyyətindən çox şeyi əxz etmişdilər, lakin onlar sadəcə təqlidçi kimi deyil, götürdükləri hər şeyə yaradıcılıq, özünüküləşdirmə prizmasından yanaşaraq, onları xeyli dəyişdirərək doğmalaşdırmışdılar. Bu xalq qonşuluqda yerləşən Koreyanın və Çinin ərazilərini işğal etmək üçün müharibələr aparsa da, özü heç vaxt real cizgilər almağa müvəffəq olan təcavüz həmlələrinə məruz qalmamışdı. Yalnız 1274-cü və 1281-ci illərdə Çində öz sülaləsini yaradan Monqol hökmdarı, Çingizxanın nəvəsi Xubilay xan Yaponiyanı işğal etməyə cəhd göstərsə də, hər iki dəfə uğursuzluğa uğramışdı. Monqol işğalçılarının təhlükəsindən qurtulmaqda yaponlara “İlahi Külək” – “Kamikadze” adlandırdıqları tayfun xeyli köməklik göstərmiş, monqolların əslində çinlilərin və koreyalıların nəhəng donanmalarını darmadağın etmişdi. Lakin bu o demək deyildir ki, yapon qan tökülməsini, müharibələrin nə olduğunu bilmirdi, ölkədə iri torpaq sahibləri olan daymyolar bir-birinə elə etimadsızlıqla, elə düşmənçiliklə yanaşırdılar ki, əhali xarici düşməndən qorxmıdığı halda, öz həmvətənlərindən qorxurdu.

Yaponlar yalnız tarixdə ilk dəfə 1945-ci ildə yadelli xalqlar tərəfindən məğlubiyyətə uğramışdı. İkinci Dünya müharibəsində Asiyanın xeyli hissəsinə hökmranlıq etmək eşqinə düşən yapon militarizmi müharibənin Sakit okean teatrında Birləşmiş Ştatların ağır zərbəsinə məruz qalmış və Yaponiya qeyd-şərtsiz sülh müqaviləsini imzalamağa məcbur edilmişdi. Müharibə həm də imperator Hirohitonun özünün mifik ilahiliyindən imtina etməsi ilə nəticələndi. Müharibədən sonra ABŞ-ın göstərdiyi maddi və siyasi yardım hesabına Yaponiya dövləti dirçəlməyə başladı, onun yeni konstitusiyası ölkədə demokratik cəmiyyət qurulmasına yol açdı. Müharibənin yaralarını qısa müddətdə sağaldıqdan sonra, Yaponiya böyük inkişaf və tərəqqi yoluna qədəm basdı, 1960-cı illərdə isə ölkənin sənayesinin nəhəng inkişaf sürətinə qiymətdən yaranan “yapon möcüzəsi” barədəki həqiqətə tam uyğun olan ideya bütün dünyaya yayıldı.

Yaponiyanın tarixinin öyrənilməsi ölkədə Meyci bərpasına qədər altı əsr ərzində hakimiyyəti ələ keçirmiş şoqunat üsul-idarəsinə də marağı artırır. Balzakin sözlərinə istinad edərək demək olar ki, bəzən bədii əsərlər öz təsvir gücü ilə neçə-neçə tarixi kitabları kölgədə qoyub, tədqiq olunan, daha doğrusu, təsvir olunan dövr haqqında oxucuya daha əhatəli məlumat verə bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən mərhum amerikan yazıçısı Ceyms Klavellin “Şoqun” romanı (rus dilində “syoqun” kimi səslənir) 1600-cü lildə Yaponiyada baş vermiş hadisələri canlandırmaqla, təsadüfən bu ölkəyə düşmüş ingilis dənizçisinin macərələri əsasında insan talelərini, hakimiyyət uğrunda gedən ölüm-dirim mübarizəsini, coşan ehtirasları təsvir edir. Ölkədə daymyolar arasında addımbaşılı çıxan münafiqşələrə samurayların cəlb edilməsi, hakimiyyət uğrunda arası kəsilməyən toqquşmalar daim, müasir dillə desək, elektrikləşdirilmiş mühit yaradır. Bunların fonunda müəllif ölkədə hakim kəsilən iyerarxiya qaydalarını və prinsiplərini təsirli səhnələrlə açıb göstərir.

Həmin əsər əsasında 1980-ci ildə Hollivudda yazıçının öz prodüserliyi ilə eyni adlı film çəkilmişdi və filmdə məşhur amerikan aktyoru Riçard Çemberlenlə birlikdə tanınmış yapon sənətkarları da iştirak edirdi. Öz növbəsində yaponlar filmə nümayiş etdirilən Orta əsr mühitinin yaradılması üçün lazım gələn hər şeyi etmişdilər. Ona görə də çoxseriyalı film də olduqca maraqlı alınmışdı. Bu yaxınlarda fransız kanalında nümayiş etdirilən bu ekran əsərini ikinci dəfə gördükdə kitabı oxumaq həvəsim artdı və yalnız İnternetin köməyi ilə onunla orijinalda diqqətlə tanış olmaq imkanı qazandım.

Bundan əvvəl mən həmin yazıçının “Tay-Pen. Honkonq haqqında roman”ını oxumuşdum. Kitabda Tiryək müharibəsindən sonra Çin imperatorunun Honkonq buxtasının ingilislərə verməsi və bu liman şəhərinin yaranıb, inkişaf etməsi geniş təsvir olunur. Bu cəhət də müəllifin başqa əsərinə marağımı artıran amilə çevrilmişdi.

Yeni kitab isə XVII əsrin əvvəlindəki Yaponiya barədə geniş məlumat verməklə, əslində bu ölkə həyatının rəngarəng panoramasını yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Əsərin qəhrəmanı, “Erazm” adlı holland gəmisində şturman işləyən və uzun müddət okeanlarda üzdüyündən sifəti köhnə palıd rəngində olan ingilis Con Bləksorn naməlum ölkəyə gəlib düşdükdən sonra, onun həyatla ölüm arasındakı ardı kəsilməyən mübarizəsi daha real cizgilər almağa başlayır. Onlar Atlantik okeanında üzərəkən ölümcül təhlükə gözlədikləri ispan gəmilərinin hücumundan qorunmaq üçün Magellan boğazından keçib, Sakit okeanla Honsyu adasındakı daymyo Toronaqanın paytaxtı olan Edo şəhərindən yüz mil aralıda olan Anciro buxtasına gəlib çıxmışdılar. Holland gəmisinin heyəti ticarət yolu ilə qızıl əldə etmək, varlanmaq məqsədini güdüdü, lakin reallıq onlara eybəcər sifətini göstərməyə başladı. Sahilə qədəm basdıqdan sonra əvvəlki arzularından əsər-ələmət də qalmadı, yeganə qayğı həyatlarını qoruyub saxlamaq oldu. Kəndin valisi onları dustaq kimi saxladı ki, yalnız bu məkanın sahibi daymyo Yabudan göstəriş aldıqdan sonra gəmi və onun heyəti haqqında nə etmək lazım olduğunu bilsin.

Bləksorn yerli adamlarla ünsiyyətdə təcüməçilik edən portuqaliyalı iezuitin də onlara loyallıqdan çox uzaq olan münasibəti ilə üzləşdi. İspanlarla hollandların və ingilislərin düşmənçiliyi uzaq yad ölkədə də özünü büruzə vermək imkanı əldə etmişdi. Bu vaxt Portuqaliya İspaniyanın tərkibində olduğundan və dünyada katolik dinini yaymaq missiyasını öz üzərinə götürən ambisiyalı iezuitlərin protestant ingilislərə və hollandlara nifrəti təcüməçi keşişin timsalında özünü qabarıq şəkildə göstərirdi. Protestant niderlandlılar dörd onillikdən çox bir müddətdə katolik İspaniyanın aqalığından xilas olmaq üçün onunla müharibə aparmalı olmuşdu. İngilislər isə vətənlərini işğal etməyə gəlmiş Məğlubedilməz İspan Armadasını biabırçı məğlubiyyətə uğratmış, onlara da yaponlar kimi qasırğa çox kömək etmişdi.

Portuqaliyalı keşiş onların tezliklə öldürüləcəklərini bildirdi və o, özü də bunun reallaşması üçün əlindən gələn hər şeyi etməyə hazır idi. Axı iezuitlər bu gəmi heyətini Yaponiya ilə ticarətdəki inhisarlarına təhlükə hesab edir və onları dəniz quldurları kimi qələmə verirdilər.

Hiddətlənən ingilisin, keşişin boynundan asılmış xaçı qırılıb yerə atması onun intiqam hissini daha da gücləndirmişdi. Həm də keşişin hədyanlığına cavab olaraq bildirdi ki, Hollandiyada aqalıq edən ispan Alva bu ölkə üçün bir vəba idi və katolik keşişlər özlərini necə qələmə versələr də, o, yaxşı bilir ki, onlar nə Allahın qulağına malik deyillər, nə də onun səsi ilə danışa bilməzlər. Axı ingilis öz vətəninə də katolik dininə mənsub olan kraliça Qanlı Mariya Tüdorun protestantları təqib və edam etdirməsinə görə biabırçı şöhrət tapdığını yaxşı bildirdi və həmin vaxt onun əri gələcək ispan kralı Qəddar Filipp adlanan II Filipp idi. Yalnız kraliça Elizabet taxt-taca yiyələndikdən sonra İngiltərədə bu Valpurgiya gecəsinə son qoyulmuşdu.

Yaponlara gəldikdə, buddizm onları tolerantlığa öyrətsə də, onlar insan ömrünə qənim kəsilməyi elə bir ciddi şey hesab etmirdilər. İngilisin sahilə aldığı ilk təəssürat onu bu qənaətə gətirib çıxarmışdı. Bu ərazinin sahibi olan daymyonun qardaşı oğlu və kəndə görə məsuliyyət daşıyan Omi-san barbar hesab etdiyi bu adamı qorxutmaq üçün kəndlilərdən birinin ona lazımı

səviyyədə baş əymədiyini hiss etdikdə, qılıncın bircə zərbəsi ilə onun başını bədənindən ayırdı. Öz növbəsində o, Bləksornu da bu ölkədə ən dözülməz təhqir sayılan bir qaydada, üstünə hamının qarşısında işəməklə, alçaltdı, lakin dənizçi gözləri önündə baş verən hadisəni yadına salıb, həm də yoldaşlarının taleyini düşünərək həmin təhqirə dözməyi qərara aldı. Axı o, günahsız bir adamın belə qəddarlıqla qətlə yetirilməsini heç vaxt görməmişdi və bunu heç ağına da gətirə bilməzdi. Yerli adamların əhatəsində, piqmeylərin yanındakı nəhəng kimi görünən ingilis beləliklə, şəraitə görə təhqirlə barışmalı oldu.

Gəmi heyətinin başçısı kimi, onun kapitanı ölümcül xəstə idi, həm də portuqal dilini bildiyindən ona nisbətən yaxşı münasibət bəsləyirdilər və onu bir kəndlinin evində ayrıca yaşamağa gəndərdilər. Şturmanın qaldığı evin sahibi isə ilk növbədə ondan hamam qəbul etməyi tələb etdi, ingilis onun təklifinə əhəmiyyət vermədi, həm də o çox yorğun idi, yatmaq istəyirdi. Yapon isə təkidlə bildirdi ki, əvvəlcə hamam qəbul etməklə özünü təmizlə, yalnız bundan sonra yata bilərsən. Əlavə etdi ki, bütün portuqalialılar kimi səndən də iy gəlir və bir daha ona evindəki hamama girməyi əmr etdi. Dənizçi onun göstərişinə əməl etmədikdə yapon cüdo və karate qaydasında ona zərbə endirdi. O, huşunu itirib yerə yıxıldı və sonra ev sahibinin göstərişinə əməl etməli oldu.

Yaponların hamam qəbul etməsi onların həmçinin geyzer fəvvarələrindən yaranan isti su gölməçələrində – onsenlərdə çimmək ənənəsinin yaranmasına və bunun indiki dövrə qədər gəlib çıxmasına səbəb olmuşdur.

Yaponun ona tanış olmayan qaydada zərbəsinə gəldikdə, 1588-ci ildə hakimiyyətdə olan şoqun Yaponiyada əhali arasında silahların çox yayılmasından ehtiyat edərək, samuray olmayan kəndlilərin hamısının silahlarını müsadirə etmişdi. Həmin silahlar samuraylara və döyüşçülərə verildi. Bu vaxt əllərindən qılıncı alınıb kəndlilər silahsız döyüş növləri ilə məşğul olmağa başlamışdılar.

Samuraylar isə üstlərində iki qılınc gəzdirirdilər, bunlardan biri uzun döyüş silahı, ikincisi isə gödək xəncər idi. Bundan əvvəlki dövrlərdə isə samurayların silahı ox idi.

Samurayların digər imtiyazları da var idi, belə ki, yalnız bu zümrədən olanlar çayın üstündən salınmış körpüdən keçə bilirdilər, kəndlilər isə çayın o biri tərəfinə bərələrdə keçməli idilər. Samuraylar müharibə üçün doğulmuşdular. Bu borc və öz ağalarının iradəsinə itaət onların həyatının mənasını təşkil edirdi. “Samuray” yapon dilində “xidmət etmək” mənasını verirdi. Sədaqətli samurayları o ailələrdən seçirdilər ki, orada oğul öz valideynlərinə qayğı göstərirdi. Bunlarla yanaşı, digər qəribə cəhətlər də göstərirdi ki, Yaponiya tam başqa bir dünyadır, ikinci kainatdır.

Bləksornun hamam qəbul etmək istəməməsi də onun həyat təcrübəsindən gələn səbəblərlə bağlı idi. Digər şimal xalqları kimi ingilislər də yuyunmaq üçün çimməyi xəstəlik mənbəyi hesab edirdilər, axı şimalın soyuq havasında çimməkdən sonra adama soyuqdəymə ehtimalı, sətəlcəmlə xəstələnmə təhlükəsi xeyli artırdı.

Hətta kraliça Elizabetin sarayında işləyən bir məmur yazırdı ki, o, ömründə bircə dəfə çimməmişdir. Evləyəndə arvadının çimdiyini görüb, o da bunun sadəcə olaraq nə olduğunu bilmək istəmişdi.

Yapon da öz hərəkətinə haqq qazandıra bilirdi. Necə olur ki, onun evində yaşayan bir adam ev sahibinin düzgün sayılan istəyinə əməl etməsin. Yaponiyada davranış qaydalarına əməl etmək çox vacib sayıldığından, hamı ehtiyatlı hərəkət etməyə borclu idi. Digər tərəfdən yadellilər barbar sayılmaqla, onlara münasibət də o qədər ürəkəçən deyildi. Gəminin və onun göyertəsində olan topların müsadirəsindən böyük qazanc və nüfuz əldə edəcəyi gümanı ilə Edodan mülkiyyəti olan kəndinə gələn daymyo Yabu da ingilislərin çoxunu mavi gözlərinə görə Siam pişiklərinə bənzətmişdi. Ümumiyyətlə, yaponlara görə mavi göz və kürən saç İblis əlaməti idi. Həm də onlar barbarlara iy vermələrinə və natəmizliklərinə görə nifrət edirdilər, bu adamların ət yemək adətlərindən, səfeh dinlərindən, cəhalətliklərindən və iyrenc qaydalarından

yaponların zəhləsi gedirdi. Böyük daymyo Toranqanın yanına gələn qüdrətli düşməni İşido da, balaca oğlan uşağı da Bləksornu ilk dəfə burada görəndə ikrahla onu eybəcər adlandırmışdılar.

Lakin portuqaliyalılar Yaponiya torpağına qədəm basa bilmişdilər və kommərsiya ucbatından yaponlar onları öz ölkələrinə buraxmışdılar. Bu ölkə ilə qonşuluqda yerləşən Çin onlarla heç bir ticarət aparılmasına icazə vermirdi. 1542-ci ildə ilk dəfə buraya gələn portuqaliyalılar, yaponlarla çinlilər arasındakı ticarət əlaqələrində vasitəçi olmaqla, bu əməkdaşlığı canlandırdılar. Çin öz ipəyini gümüşə satırdı. Yaponiya isə bol gümüş ehtiyatlarına malik idi. Həm Çin, həm də yapon dilində danışmağı öyrənən missioner keşişlər hesabına portuqaliyalılar onların arasında vasitəçi rolunda danışıqlar aparır, həm də tərcüməçilik edirdilər, bunlar isə ticarət aparmaq üçün zəruri şərt idi. Portuqaliyalılar həm də yaponları müşkət və güllə barıtı ilə tanış etmişdilər, bu ölkəyə 20 top və beş min top mərmisi gətirmişdilər.

Xristianlığı qəbul etmiş çox sayda mühüm daymyolar və yüzlərlə xristian yaponlar Çinlə sərhəddə yerləşən və ən cənub ada olan Kyuşyuda yaşayırdılar, burada o vaxtkı portuqaliyalılardan dörd əsr sonra üzərinə atom bombası atılması ilə məşhurlaşan Naqasaki limanı da mövcud idi. Praqmatik xalq olan yaponlar holland gəmisinin heyəti barədə də belə qərara gəldilər ki, barbarlar, güman ki, bizim üçün ölü olmaqdan daha faydalı olacaqlar. Axı gəmidəki toplar da hakimiyyət və nüfuz uğrunda gedən münaqişələrdə az əhəmiyyət kəsb etməyəcəkdi. Zəhərdən, xəyanətdən silah kimi istifadə edən adamlara daha dağıdıcı silaha da sahib olmaq vacib idi. Lakin yaponlar vuruşmağı da bacarırdılar. Burada müharibə aparmaq üsulu, demək olar ki, ritual xarakter daşıyırdı, bu vaxt fərdi əlbəyaxa mübarizəsi gedirdi. Qılınc ən yüksək hörmətli silah hesab olunurdu. Tüfəngdən istifadə qorxaqlıq və şərfəsizlik sayılırdı və bütünlüklə samuray kodeksi olan buşidoya zidd idi. Buşido isə “Döyüşçünün Yolu” demək idi, samurayı şərfəflə vuruşmağa, şərfəflə yaşamağa və şərfəflə ölməyə sövq edirdi. Qorxmadan ölmək, hətta bunda öz xidmət yolunu aramaq – kiminsə adı naminə iftixar hissi keçirmək və bu adın təhqir olunmasına yol verməmək idi. Bəzi hallarda harakiri adlandırılan seppuku öz qarnını yarıb bağırsaqlarını çölə tökmək yolu ilə özünə sui-qəsd ritualı olub, samuray üçün yeganə yol hesab olunurdu. Biabırçılıq baş verəndə, günahkar olanda və ya şərfəflə əlaqədar səhvə yol verəndə bu özünü cəzalandırma növü tətbiq olunurdu. Ona görə seppuku yeganə olaraq samuray kastasının preroqativi hesab olunurdu. İstər kişi, istər qadın olmasından asılı olmayaraq bütün samuraylar körpəlikdən özləri üçün bu aktı icra etmək və ya sekondant kimi mərasimdə iştirak etmək üçün hazırlanırdılar. Qadınlar seppukunu yalnız boğazlarına bıçaq soxmaqla icra edirdilər.

Şoqun isə Yaponiyada həyatda əldə edilən ən yüksək rütbə hesab olunurdu. Şoqun Ali Hərbi Diktator demək idi. Yalnız bir daymyo həmin vaxt bu titula sahib ola bilərdi. Və yalnız İmperial Əlahəzrəti – hakimiyyətdə olan İmperator, Göyün İlahi Oğlu öz imperial ailəsi ilə Kioto şəhərində təcrid olunmuş qaydada yaşamaqla yanaşı, bu titulu verə bilərdi.

Şoqun təyin olunma mütləq hakimiyyətə yiyələnməyə aparıb çıxarırdı. İmperatorun möhürü və mandatı ilə Şoqun onun adından idarə edirdi. Bütün hakimiyyət imperatordan gəlirdi, çünki o, mənşəyini birbaşa Allahlardan götürürdü. Bununla yanaşı Şoquna müxalif olan hər bir daymyo avtomatik qaydada taxt-taca qarşı qiyamda iştirak etmiş kimi qiymətləndirilirdi. Və elə həmin vaxt o, sürgün edilir və onun torpaqları müsadirə edilirdi.

Hökmrənlik edən İmperatora ilahi qüvvə kimi sitayiş edilirdi, çünki o, öz mənşəyini Günəş İlahəsi Amaterasu Omikamidən qırılmayan xətt əsasında götürürdü, İzanaqi və İzanami adlı Allahların uşaqlarından biri idi. Onlar Yaponiya adalarını göy qübbəsindən əmələ gətirmişdilər. İlahi hüquqa görə hökmrənlik edən İmperator bütün torpaqların sahibi idi və ona heç bir şəkkə yol vermədən itaət edirdilər. Lakin praktiki olaraq altı əsr ərzində, 1867-1868-ci illər inqilabına qədər real hakimiyyət taxt-tacdan kənar qalmaqla, Şoqunlara məxsus idi. Ümumiyyətlə, hakimiyyət bu ölkədə yeganə vacib şey hesab olunurdu.

İmperator və bütövlükdə İmperial saray bütünlüklə təcrid olunmuş qaydada saxlanırdı, Kiotodakı divarlarla əhatə olunmuş kiçik ərazidə yerləşən, bağlı olan saraylarda yaşayırdı.

Onların ömrünün çoxu ehtiyac içərisində keçirdi və fəaliyyətləri isə yalnız Yaponiyanın daimi animistik dini olan Şintonun davam edən rituallarını seyr etməklə məhdudlaşdı. Əqli əyləncələrə gəldikdə onlar kalliqrafiya ilə, rəsm çəkməklə, fəlsəfə və poeziya ilə məşğul olurdular. Bəzi imperatorlar isə öz imzalarını ərzaq almağa dəyişirdilər, belə qərribə barter əməliyyatı aparmağa məhkum idilər. Çox vaxt hətta tac qoyulması mərasimi üçün də pul çatışmırdı. İmperator daha çox daymyoların yaratdığı şəxsə çevrilirdi. Axırıncılar o qədər qüdrətli idilər ki, Kiotonu da fiziki qaydada öz mənsubluqlarına keçirə bilərdilər. İmperatorlar Şoqunatın istəyi ilə evlənir, taxt-tacdan əl çəkir və ya taxt-taca yüksəlirdilər.

Beləliklə, Şoqun devrilənə qədər olduqca böyük qüdrətə sahib olurdu. Lakin onlar da təhlükəsiz həyat yaşamırdılar. Şoqun İkaua Yukkinsin aşpazlarını min gümüş parçası məbləğindəki rüşvətlə ələ alıb, onu zəhərləmişdilər.

Yaponlar tez-tez bədbəxtliklərlə üzləşməli olurdular, zəlzələlər böyük dağıntılarla və insan itkisi ilə müşayiət olunurdu. Axı Yaponiya səlzələlərin bolluğu ilə seçilən Sakit okean sahillərini əhatə edən “Odlu dövrə”də yerləşirdi. Bu dövrlər vaxtaşırı bu xalqın üstünü alırdı, ən qorxulusu aclıq illərinin baş verməsi idi. Ərzaq çox qıt idi, demək olar ki, hamı əsgər idi. Banditlər bataqlıq ağcaqanadı kimi çox olmaqla əhaliyə əziyyət verirdi. Kəndlilərin imtiyazı isə balıq tutmaq, torpaq əkib-becərmək, məhsulu yığmaq və bir də vergi ödəmək idi. Bir kəndlilin böyük qızı altı yaşına çatanda gözəl olduğundan onu satmaq üçün əlverişli imkan yaranmışdı. Yaponlar üçün, ümumiyyətlə, həyatın heç bir dəyəri yox idi. Tarixi qanun belə idi. Oğlan uşağı on beş yaşına çatanda o, artıq yaşlı və varis hesab olunurdu.

Yaponiyaya ilk dəfə gələn yad adamların birinci vəzifəsi buradakı davranış qaydalarını öyrənmək idi. Ölkə əhalisi həmişə qaydalara əməl etməyə və nəzakətə çox yüksək qiymət verirdi. Etiketin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi bu ölkədə davranışda azacıq ehtiyatsızlıq təhqiramiz hərəkət kimi qəbul oluna bilərdi, bu isə öz növbəsində həyatı itirməyə də aparıb çıxarırdı. Onlar, ümumiyyətlə, barbarları nəzakət qaydalarından xəbəri olmayan, qeyri-adi adamlar kimi qəbul edirdilər, xristian dininin mənəvi prinsiplərini də bəyənmirdilər. İsus Xristin “Bir-birinizi sevin” çağırışına istehza edir, çünki bu normada adamlara borc və şərəf haqqında heç nə öyrədilmədiyini, yalnız sevginin təbliğ edildiyini vurğulayırdılar. Xristianların dini cərəyanlara görə bir-birilərinə düşmən kəsildiyindən təəccüblənsələr də, özlərindəki buddist sektaları da bir-biriylə düşmənçilik edirdilər.

Daymyo Yabu qardaşı oğlu Omiyə dənizçilərlə necə lazım bilirsə, elə davranmağa icazə verdikdən sonra ona həvalə etdi ki, onlardan faydalı bir şey öyrənə bilsə, məlumatı ona çatdırsın. Beləliklə, Bləksorn kənddə digər yoldaşlarından ayrı məskunlaşdırıldı. Onun müşahidə imkanları daha böyük idi, çünki ona kənddə sərbəst gəzməyə icazə vermişdilər. Samurayların özlərini necə apardığını gördükdən sonra belə qənaətə gəldi ki, xidmət onların borcudur, borc özü samuray deməkdir, Samuray – ölməzdir. Onu təəccübləndirən xüsusiyyətlərdən biri, burada heç bir zəncirin, qandalın və heç bir qulun olmaması idi. Qərblilər Şərqi nə qədər qəddar adamlar məskəni kimi qələmə verməyə çalışsalar da, tarixçilər sübut etmişlər ki, Şərq ölkələrində quldarlıq ötəri xarakter daşıyırdı, inkişaf etməmişdi, hətta iri imperiya olan Çinin özündə də çox az sayda qul var idi. Avropada isə quldarlıq qədim tarixə malik idi. XVII əsrdən başlayaraq isə qul ticarəti Afrika zəncilərinin Amerikaya və Karib adalarına daşınması hesabına yeni vüsət aldı, həmin biabırçı ticarət və quldarlıq praktikası Yeni Tarixin ən qara səhifələrindən biri hesab olunur.

Lakin adamlara qarşı haqsızlıq, zorakılıq bu ölkədə öz xüsusiyyətlərinə, öz standartlarına malik idi. Yaponiyada ən aşağı dərəcəli samuray belə, istənilən samuray olmayan adamı, kişi, qadın və uşaq olmasından asılı olmayaraq, öldürə bilərdi. Bu vaxt hansısa səbəb ola da, bu, olmaya da bilərdi. Bütövlükdə samuraylar hindlilər kimi kastalara bölünürdü. Samuray yüksəkdə dayanırdı, kəndlilər isə mühümlük iyerarxiyasında sonrakı pillədə idi. Yalnız kəndlilər torpağa sahib ola bilərdi. Lakin samuraylar istehsal edilən məhsulun hamısına sahib olurdu. Onlar düyünün bir hissəsini kəndlilərə geri qaytarırdılar. Yalnız samuraya əvvəllər icazə verilirdi ki,

özü ilə ox gəzdirsin. Sonra onu əvəz edən qılınc samurayın ruhu, könlü idi, onu yaddan çıxarsa və ya itirsə o, heç vaxt bağışlanmazdı.

Yaponların qidalanması da avropalılarınınkindən tam fərqli idi. Onların hamısı çiy balıq, şirin sirkədə saxlanmış çiy tərəvəz yeyirdilər.

Yaponlar indi də dəniz məhsullarına başqa xalqlara nisbətən üstünlük verirlər. Dünyada yapon restoranlarında və öz adı altında yayılan xüsusi barlarda çox satılan suşi də belə qədim ənənəyə əsaslanır. Qiymətli okean balığı olan tunesin dünya üzrə ovunun bütün həcmnin 80 faizini yaponlar istehlak edirlər. Müxtəlif qadağalara baxmayaraq, balına ətinə də həvəs bu ölkədə azalmır.

Buna görə onlar avropalılara həm də ət yemələrinə görə nifrət edirdilər. Düyü yaponların həyatında mühüm rol oynayırdı, əsas ərzaq idi. İlahə Amaterasu öz nəvəsini göndərmişdi ki, yaşıl düyü tarlaları olan ölkəni idarə etsin. Düyü bu adamlara yeyilmək üçün qida, yatmaq üçün tatami (həsir), ayağa geyinmək üçün səndəl, yağışdan və soyuqdan qorunmaq üçün paltar verirdi. Küləşdən düzəldilən dam yaponların evlərini isti saxlayırdı, düyü həm də yazmaqdan ötəri olan kağız istehsalı üçün xammal verirdi. Onlar düyüsüz mövcud ola bilməzdilər.

Həmin dövrdə Yaponiya çox əhalisi olan ölkə hesab edilə bilərdi. Bütün İngiltərədə bu vaxt üç milyondan artıq adam yaşamadığı halda, burada 12 milyon adam var idi. Kyuşyu adasında isə əhalinin sayı 3-4 milyona çatırdı. Çində isə o vaxtkı bütün dünyada olduğundan daha çox əhali yaşayırdı.

Bləksornun bəxti onda gətirmişdi ki, tayfun vaxtı ölümdən xilas etdiyi ispan dənizçisi Rodriges və Osakada dustaqxanada olarkən məhbus avropalı rahib yerli xalq barədə çox şeylər danışmış, onu bəzi məsələlər barədə aqah etmişdilər. İspan şturmanı ona demişdi ki, yaponların altı sifəti və üç ürəyi vardır. Əlbəttə, ispan da yaponları eyni qaydada təqlid edərək əvəzində onlara yuxandan aşağı baxdığına görə bu qənaətə gəlmişdi. Öz fikrini izah etmək üçün əlavə etmişdi ki, belə deyirlər ki, onlar bütün dünyanın görməsindən ötəri ağızlarındakı saxta ürəyə, tam xüsusi dostlarına və ailələrinə göstərmək üçün döş qəfəslərindəki digər bir ürəyə və həm də özlərindən başqa heç kəsə məlum olmayan, gizləndiyi yeri yalnız Allahın bildiyi, real, həqiqi və gizli bir ürəyə malikdirlər. Bununla yanaşı xəbər dar edirdi ki, yaponlarla sən kral kimi hərəkət etməlisən. Öz ləyaqətinin qayğısına qalmayanları onlar heç adam hesab etmirlər. Onların səsi isə intonasiyanı və daxili mənanı biruzə verən fəvqəltəbii bir güzgüdür. Yaponların dilində “1” səsi yoxdur.

Həmin il iki böyük daymyo – Toranaqa və İşido şoqunluğa yüksəlmək uğrunda bir-biriylə kəskin mübarizə aparır, amansız düşmənçilik edirdilər. İşidonun təsiri yanğın kimi yayılırdı. Toranaqa isə Makiavelli kimi ağıllı, hun sərkərdəsi Attila kimi rəhmsiz idi. O, düşmənlərini və dostlarını yaxşı tanıyırdı. Əvvəlki ağalarına xəyanət etməklə, cəbhədən cəbhəyə keçməklə şoqunluğun kandarına gəlib çıxmışdı. İşido isə güman edirdi ki, öz düşmənlərini hökmən əzəcəkdir. Qəti qələbə çalmaq üçün yalnız bircə vacib həmlə qalırdı, ölkənin səkkiz əyalətinə nəzarət edən Toranaqa yeganə maneə idi. Ona görə də iki düşmən Osakada görüşdükdə İşido özünü nəzakətdən kənar apardıqda, onu vurmaq üçün irəli yeriyən mühafizəçi samurayı ev sahibi Toranaqa ona aid olmayan söhbətə qulaq asdığına görə cəzalandırmağı qərara aldı: “Bu adam səhvən samuray kimi doğulmuşdur. Onun adına son qoyulmalıdır”. Ən yaxın silahdaşının kürəkəni olan bu samuraya seppuku etməyə icazə verildi və onun körpə oğlu da cəzanın bir hissəsi kimi öldürüldü.

Yaponlara görə həyat yalnız şəhcik daxilindəki şəhcikdir. Axı şəh günəş çıxan kimi yoxa çıxır. Bu xalqa məxsus olan əxlaq qaydalarından birində deyilirdi ki, “Yaddan çıxarma ki, tale və talesizlik göydən və təbii qanundan asılıdır. Onları dua etməklə və ya istənilən adamın və ya özünəməxsus müqəddəsin düşüncəsindən yaranan hiyləgər icadla satın almaq mümkün deyildir”. Hind sözü olan “karma” yaponlar tərəfindən özünüküləşdirilmişdi. Buddizm fəlsəfəsinin bir hissəsi olmaqla o şəxsin bu həyatdakı taleyini müəyyən edir, bu sarsılmaz bir qaydada fiksasiya

edilirdi, çünki insanın əməlləri əvvəlki həyatda baş vermişdi, yaxşı əməllər bu həyat plastına ən yaxşı mövqe kimi verilmiş, bəd əməllər isə əks qaydada keçmişdi. Yalnız bu həyatın əməlləri tam şəkildə sonra gələn yeni doğulmaya verilir. Şəxs o vaxta qədər bu dünyada göz yaşları içərisində doğulacaqdır ki, dözməklə, əzab çəkməklə və çox sayda həyat zamanlarından öyrənməklə o, axırda kamil insana çevriləcəkdir, Nirvanaya, Həqiqi Dinclik Yerinə gedəcəkdir və beləliklə heç vaxt bir daha yenidən doğulmanın əzabını çəkməyəcəkdir. Həyat, doğrudan da, nə qədər gözəl və nə qədər kədərlidir. Altı əsr ərzində bu səltənət həm də daim davam edən vətəndaş müharibələri ilə rəhmsizləşmişdi.

Toranaqa ingilis dənizçisi barədə də düşünürdü və belə qərara gəlmişdi ki, bu barbar heç vaxt onun ölkəsini tərk etməyəcəkdir, özü də nə diri, nə də ölü şəkildə. O, həmişəlik bu səltənətin bir hissəsinə çevriləcəkdir. Toranaqa öz təhlükəsizliyini qorumaq üçün hər cür tədbirlərə, hiylələrə əl atırdı. Qılıncını hazır saxlayırdı, bəxtinə güvənərək hər gecə yataq otağını, mühafizəçilərini, parolu dəyişirdi. Bunları daim gəlişini gözlədiyi qatillərə görə edirdi.

Yaponlar heç bir millətə, ümumiyyətlə, heç kəsə bənzəmədilər. Onlar öz adlarına malik deyildilər. Yalnız samurayların öz adı olurdu, adi yapon isə ad daşımağa icazə verilmirdi. Bu adamlar öz peşələrinin adı ilə çağırılırdı. Oğlanlar və qızlar isə birinci qız, ikinci qız, birinci oğul və buna uyğun qaydada adlandırılırdı. Fahişə qadınlar isə özlərinə balıq növünün adından götürülmüş Karp, Ay, Ləçək və ya Ulduz adlarını qoyurdular.

Adamlar küçədə başqası ilə qarşılaşdıqda gülümsünür, əyilir və nəfəslərini udurdular. Yapon sadə adam olmaqla yanaşı, çox sərt idi. Onlar, həqiqətən, yalnız bir cəzanı, qətlə yetirməyi bilirdilər – çarxıma çəkirdilər, boğurdular və ya boynunu vurmaq yolu ilə adamları öldürürdülər. Nəyisə yandırma cinayətinə görə isə adamlar diri-diri yandırılmaqla öldürülürdü. Qəddarlıqda onlar, miladdan əvvəl VII əsrdə qanun məəcəlləsi tərtib edən və özəl mülkiyyəti qəsd etməyin ən kiçik faktına görə ölüm cəzası qaydasını qoyan Afina arxontu Drakontun ardıcılıarı sayıla bilərdilər. Onlar, demək olar ki, başqa cəza növlərinə malik deyildilər, bəzən adamları sürgün edir, bəzi hallarda qadınların saçını qırıxdırırdılar. Lakin daim başlıca cəza ölüm idi. Dustaqxanalar bir neçə il əvvəl yaradılmışdı, onlar üçün yeni bir şey idi. Dustaqxana yalnız adamların hökm verilənə qədər müvəqqəti saxlandığı yer idi. Bura təqsirkarlar gətirilirdi, özü də çox qısa müddətə. Dustaqxana həmçinin cəhənnəmlə yer arasında istirahət yeri olmaqla əbədi davam edən Həyat üçün fasilə idi. Burada qaçmaq və gizlənmək üçün heç bir yer yox idi. Beləliklə, hər bir kəs edama gedirdi. Əvvəlki dövrlərdə burada dustaqxana olmamışdı, o vaxtlar adam tutulduqda öz cinayətini etiraf edir və edam edilirdi.

Portuqaliyalılar Yaponiyanı ilk dəfə kəşf edəndə tayfun bu ölkədən gələn tacirləri yolundan döndərərək, Kyuşyü adasında sahilə çıxmağa məcbur etmişdi. İlk dəfə idi ki, avropalılar yapon torpaqlarına ayaq basırdı. Bir neçə il sonra 1549-cu ildə iezuitlərin başçısı İznatus Loyolanın yaxın silahdaşı, ordendə ikinci adam sayılan Fransisk Xavyer buraya gəlib çıxdı. O, buraya xristian dinini yaymaq üçün, missioner fəaliyyəti göstərmək məqsədilə gəlmişdi. Sonradan Xavyer eyni missiya ilə Çinə keçmiş və Asiyaya gəlişindən üç il sonra orada da vəfat etmişdi.

İngilis dənizçisi öz ölkəsi ilə, yenicə məskunlaşmağa başladığı diyarı müqayisə etmək imkanına malik idi. Başlıca olaraq siçovullar, dəstə-dəstə sahibsiz itlər və pişiklər, həmçinin yanğınlardan Londonu təmizləmiş və milçəklərdən azad etmişdi. Toranaqa ilə görüşmək üçün onun bura gətirilib çıxarıldığı Osaka şəhəri isə vətəninin paytaxtından tam fərqli idi. Yenicə möhkəm tapdanmış küçə süpürülmüş və təmizlənmişdi. Ağacdən olan divarlar və evlər işıq saçır və təmiz görkəmdə idi. Burada hər bir xristian şəhərinin küçələrini dəstə-dəstə dolduran dilənçilər və çolaq-şil adamlar yox idi.

Adamlar nəzakətlə təzim etməklə küçədən keçir, bəziləri hətta diz çökürdü. Buradakı nəzakət qaydasında baş əymək, təzim etmək çox sayda davranış ənənələri kimi indiyədək qalır. Qadınlar isə sadəcə baş əymir, qamətlərini tamamilə bükürlər. Xanımlar, ümumiyyətlə, güman edirlər ki, onlar söyüd ağacı kimi incə olmalıdırlar, salxım söyüd kimi əyilmələri də bu oxşarlığı

daha da artırır. Keçən əsrin 80-ci illərində Tokioda işləyən sovet jurnalisti yazırdı ki, o vaxtkı baş nazirlə bir küçədə yaşadığından hər səhər onu maşınına qədər ötürən xanımının qaməti əyilmiş şəkildə yola salmasını, yalnız maşın döngədən itdikdən sonra qadının başını qaldırdığını müşahidə edirmiş. Qadınların daha nümayişkaranə surətdə təzim etməsinə mən özüm Nyu-Yorkun “Şeraton-Manhetten” hotelində rast gəlmişdim. Səhər tezdən liftdən çıxarkən hollda qarşıma çıxan yaponlardan qoca qadının çox aşağı əyilməsindən özümü bir qədər itirdim, onun yanındakı üç kişinin də baş əydiyini görüb salam verdiklərini anladım və səhvimi başa düşdüyümdən qarşılıqlı qaydada başımı əydim və “sabahınız xeyir” cavabını verdikdə həmin qadının düz görkəm aldığını gördüm. Dəqiqlik kralların zəifliyi olduğu kimi, nəzakət yaponların təbii adətlərinə çevrilməklə, onların xarakterini bürüzə verən cəhətlərdən biridir. Yaponiya parlamentində müxalif cəbhələrdən olan deputatların bir anlığa kəskin mübarizəni kənara atıb bir-birinə təzim qılmasını görəndə, bu bizi təəccübləndirməyə bilmir.

Yaponiyada illər kimi günün də öz adını daşıyan on iki hissəyə bölünməsi də ingilis dənizçisinə məlum oldu. Gün səhər saat 5-dən 7-dək davam edən Dovşan saati ilə başlayırdı. Sonrakı iki saatda Əjdaha adlanan, daha sonra, İlan, At, Keçi, Meymun, Xoruz. İt, Qaban, Siçovul və Öküz saatları gəlirdi, bu dövrə gecə saat 3-dən 5-ə qədər uzanan Pələng saati ilə başa çatırdı. Gün və gecənin hər biri altı bərabər hissəyə bölünürdü.

Toranaqa ingilisi dustaqxanadan yanma gətirdib, ona suallar verdi. Daymyonu daha çox maraqlandıran onun ölkəsinin qaydaları idi. Bləksorn ona qum üzərində dünyanın xəritəsini cızdı. Şimalda yaşayan xalq olan laplandiyalılar haqqında onu söyləməyi lazım bildi ki, onlar ovla məşğul olur, bütün başqa işləri isə qadınlar görür. Qadınların bir hissəsinin işi paltar tikməkdən ibarətdir. Bunu etmək üçün onlar xəzi dişləri ilə çeynəyirlər ki, tikmək üçün bir qədər yumşalsın. Laplandiyalılar kiçik dəyirmi formalı evlərdə yaşayırdı, bu evlər bütünlüklə qardan düzəldilir və bu adamlar ömründə bir dəfə də olsun çimmirlər. İngiltərənin özündə də hamama nadir hallarda rast gəlinir. Çünki adamlar hamamın səhhət üçün təhlükəli olduğuna inanırdı. İndi də o, özü hamamın sağlamlığa ziyan vurduğuna inanır. Bləksornun bəxti onda gətirmişdi ki, o, portuqaliyalı tərçüməçinin xidmətindən imtina etdikdə, Toranaqa gənc qadın Mariko-sanı tərçüməçi təyin etmişdi və ingilis sözlərinin artıq səhv çatdırılacağından qorxmurdu. Bu qadın portuqal dilində çox yaxşı danışır, latın dilini də bilirdi. Mariko-san ağasına ingilisin həqiqəti dediyinə inandığını bildirib, onun Toranaqa üçün çox faydalı olacağını dedi və bu uzaqgörənliyində o, yanılmamışdı.

Sonra şturman Toranaqaya katolik kilsəsinin dünyanı da Allah səltənəti kimi öz inhisarına almaq planlarından danışdı və bildirdi ki, 1530-cu ildə İspaniya və Portuqaliya kralları təntənəli müqavilə imzalamışdılar. Yeni Dünyanın onların arasında bölüşdürülməsi bu müqaviləyə əsasən aparılmalı idi. Həmin bölgüyə görə Yaponiya Portuqaliyanın payına düşürdü, rəsmi qaydada ona məxsus olurdu. Sizin özünüz, hər bir qəsər və hər şey Portuqaliyaya veriləcəkdir. Buna cavab olaraq yapon knyazı bildirdi ki, o da Çin imperatoru ilə özü arasında göyü bərabər qaydada yarı böləcəkdir. Katoliklərin bölgüsünə görə 1500-cü ildə Braziliya Pedro Kabral tərəfindən kəşf edildiyinə görə Portuqaliya bu ölkənin də sahibi olmuşdu. Roma Papası onlara bu hüququ vermişdi, o, özünü İsus Xristin Yer üzərindəki Keşişi hesab edirdi. Papa VI Aleksandr (onun özü və övladları iyirənc zinakarlıqda, qan qarışdırıcı əlaqələrdə ad çıxarmışdılar) ilk demarkasiya xəttini 1493-cü ildə, Xristofor Kolumbun Yeni Dünyanı, öz gümanına görə isə Hindistanı kəşf etdiyindən bir il sonra təsdiq etmişdi. Papa VII Kliment isə 1529-cu il Saraqosa müqaviləsinə icazə vermişdi. Bu müqaviləyə görə Yaponiya barədə, həmçinin Çindən tutmuş Afrikaya qədər Portuqaliyaya müstəsna hüquqlar verilirdi. Əvəzində isə bu ölkələrdə katolitsizm yayılmalı idi. Beləliklə, ingilis dənizçi bir protestant kimi katoliklərin iç üzünü açıb göstərdi, onların dünya ağalığına yiyələnmək cəhdlərini ifşa etməkdən də çəkinmədi.

Yaponiyada təkcə samuraylar at oynatmırdılar. Burada gizli onluq təşkilatı olan Amida Tonq fəaliyyət göstərirdi. Bu cəmiyyətdən heç bir kəs diri şəkildə tutula bilməzdi. Onlar ağalarının göstərişi ilə adamları öldürürdülər, bütöv məxfiliyə malik idilər. Muzdlu qatil öz qəsrinə geri dönüb, sonra böyük mərasimin müşayiəti ilə özünə sui-qəsd ritualını icra edirdi.

Romanda verilən ingilis dənizçisinə Toranaqanın tapşırığı ilə tərcüməçilik edən Mariko-san obrazı yapon qadınlarının təbiətini öyrənməyə çox kömək edir. Marikonun atası ağasına xəyanət etdiyinə görə seppuku icra etməklə həyatını başa vurmuşdu. Bu vaxt onun samuray əri öz həyat yoldaşından imtina etməmiş, onu uzun müddətə şimala göndərmişdi. Mariko özünü, ağası hesab etdiyi əri Buntaronun, çalmaq üçün istifadə etdiyi musiqi aləti hesab edirdi. Mariko ingilislə deyirdi ki, yaponlar üçün ölüm və həyat eyni şeylərdir. Bu, təbiətin sarsılmaz qanunudur. Buddizm dininə sitayiş edənlər inanırlar ki, biz çox dəfələrlə doğulmaq və yenidən doğulmaq qabiliyyətinə malikik. Bu o vaxta qədər davam edir ki, biz kamilliyə, qüsursuzluğa qovuşuruq və Nirvanaya – Göyə çatırıq. Qadınlar barədə isə deyirdi ki, kişilər onlardan üzr istəməzlər. Kişilər nə edirlərsə düzgün hərəkət etmiş olurlar. Ən azı buna biz qadınlar inanırıq. Əri öz arvadını ölüncə döyə bilər. Qadınların yeganə mükafatı göz yaşlarından əmələ gələn çaydır. Qadınların çoxu nifrət etdiyi adamlara ərə gedirdi. İntim yaxınlıq məsələsinə gəldikdə, bu əlaqəni yaponlar azərbaycanlıların əvvəllər çox işlətdikləri ifadə kimi yastığa (birgə) baş qoymaq adlandırırlar, bunu kişi və qadının fiziki birləşməsinin üsulu hesab edirlər. Bu, zinakarlıqdan daha nəzakətlidir. Burada haşiyə çıxaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, içdiyimiz çayı bildirən ifadə də, hansı dildən əxz etdiyimizdən asılı olmayaraq yapon dilindəki “ça” sözündən götürülmüşdür, ingilislər isə çayın əsl vətəni olan ölkənin sakinlərinin – çinlilərin dilindən onların “te” sözünü götürərək, onu “tii” kimi tələffüz edilən “tea” ifadəsi kimi işlədirlər.

Mariko ingilislə müraciət edərək deyirdi ki, “Ancin-san” (yapon dilində şturman “ancin” kimi tələffüz edilirdi) əgər bu üç qadından biri ilə, ya hamısı ilə yastığa baş qoymaq sənin üçün xoşdursa, bunu istəsən, onlar heç də bundan inciməyəcəklər. Həmin qadınların heç birinin əri yox idi. Əgər sən onlarla olmağı arzulamasan da heç bir inciklik olmayacaqdır. Axı sən qadınla yastığa baş qoymadan necə sağlam ola bilərsən? “Axı bu, kişi üçün çox vacibdir”. Bu rəy Çingiz xanın əbədi həyat, ən azı uzun ömürlülük barədə məsləhət umduğu çinli müdrikin sözləri ilə əkslik təşkil edir. Müdrik qoca Çingiz xana ölməzliyin mümkün olmadığını, uzun ömür üçün isə qadınla intim yaxınlıqdan uzaq olmağın məqsəduyğun olduğunu demişdi. Bibliyadan sodomlulara məxsus olduğu məlum olan iyərənc əlaqələr yaponlara da məlum idi. Və ingilislə belə intim yaxınlıq imkanı təklif edildikdə, o, bunu hiddətlə rədd etdi. Axı yaxşı bilirdi ki, belə eybəcər pozğunluğa görə Allah iki şəhəri — Sodomla birlikdə Qomorranı bütöv sakinləri ilə birlikdə məhv etmişdi.

Yastığa baş qoymaq Yaponiyada normal hal sayılırdı. İnsana həzz verən hər hansı bir şey necə günah sayıla bilər? Katolik ruhani xadimlərin tselibatına – nikahsızlığın zidd olaraq bəzi Buddist sektaları hətta intim yaxınlığı bir sitayiş forması kimi təklif edirdi. Allahın bunu lənətləməsinə demək ağılsızlıqdır. Mariko bunu, şübhəsiz, bir həqiqət kimi deyirdi. Yalnız geyşalar istisna təşkil edirdi, onlar heç vaxt yastığa birgə baş qoymağa məcbur edilmirdi. Geyşalar və bu sənətə yiyələnmək istəyən şagirdlər- maykolar toxunulmaz hesab olunurdular.

Qadınların sosial həyatda kişilərdən xeyli aşağıda dayanması isə bütün sahələrdə özünü bürüzə verirdi. Ərinin sözü qadın üçün qanun idi. Marikonun anası, qızın atasının öz saxladığı samuraylara maaş vermək üçün pulu olmadıqda, Kiotoya yollanmış və orada parik düzəldənlərə öz saçını satmış və əldə etdiyi pulu gətirib ərinə vermişdi. Qadın üçün borc hissi olduqca vacib idi. Əri və ya intim xidmət göstərdiyi kişi yatmayana qədər qadın oyaq qalmalı və səhər əri yuxudan oyananda onu qarşılamalı idi. Qadının borcu müstəsna olaraq ərinə xidmət etmək idi. O, daim səbirli olmalı idi. Ərli qadının başqası ilə intim yaxınlığı zinakarlıq hesab olunurdu və seppuku ilə nəticələnirdi. Ayrı-seçkilik bütün sahələrdə gözə çarpırdı. Fuci-sana, müqəddəs Fuci (və ya Fuciyama) dağına dırmaşmaq, onun kraterli zirvəsinə qalxmaq yaponlar üçün sakral xarakter daşıyır. 1868-ci ilə, Meyci Bərpaasına qədər qadınlara hətta bu dağa qalxmağa da icazə verilmirdi. Qadın yalnız oturmuş şəkildə kağız qapını-şocini açıb örtürdü.

Pula münasibətə gəldikdə, avropalılardan fərqli olaraq samuraylar üçün pul elə bir əhəmiyyət kəsb etmirdi. Sədaqət yaponların yüksək qiymətləndirdikləri yeganə xüsusiyyət idi, bu onların kultu, buşidosu idi. Onlar özlərini ağalarına xidmətə həsr edirdilər. Ağır yaralanmış samurayların hamısı, əgər onlar özlərini öldürməsələr və bunu bacarmasalar, öldürülürdü.

Samuray ləyaqətlə öldürdü. Samuray əsir götürülsə samuray kimi qala bilməzdi. Düşməne əsir düşmək ən pis şərəfsizlik hesab olunurdu. Adətə görə, digər samuray həmişə seppukunun icra edilməsinə köməklik göstərir, dizi üstə çökmüş adamın arxasında laqeyd dayanırdı ki, aqoniya artıq dözülməz şəkil almamış və nəzarətdən çıxdıqdan qabaq, onun başını bircə zərbə ilə kəssin.

Axırıncılar baş versəydi, bu, həyatının ali anında insanı çox biabır etmiş olardı. Sekundantın iştirakı olmadan az sayda adam biabır olmadan ölə bilərdi. Samuray qadınlar seppukunu boğazlarına öz bıçaqlarını soxmaqla icra etdiklərindən, onlara köməkçi lazım olmurdu. Çinlilər isə işgəncə verilməsindən həzz alırdılar.

Buddizm yaponları ətlə qidalanmaqdan çəkindirirdi. Buddanın vətəni olan Hindistanda yaponları “Şərqi şeytanları” adlandırırdılar və öz torpaqlarına onlar silahlı olduqda ayaq basmalarına icazə vermirdilər. Yaponlar isə hindliləri “Qaralar” və “İnsan olmayanlar” adlandırırdılar. Koreyalıları isə onları “Sarımsaq yeyənlər” deyər çağırırdılar və kannibala bənzəyən heyvanlar hesab edirdilər. Onlardan gələn sarımsaq qoxusu hətta bu adamlarla ünsiyyətdə olanların paltarına və saçına hopurdu. Yaponlar güman edirdilər ki, hər iki ölkəni – Koreyanı və Çini işğal etdikdən sonra onlar sivilizasiyalaşdırmışlar, lakin onu da etiraf edirdilər ki, Çin hələ qədim dövrlərdən sivilizasiyalaşmış bir ölkə idi və yaponlar ondan çox şeyi əxz etmişdilər və özləri də vurğulayırdılar ki, ən yaxşı şeyləri Çindən götürmüşdülər.

İngiltərə kimi Yaponiya da adalar ölkəsi idi, öz dənizlərində ağalığ etməsə, kənardan olan düşməndən müdafiəsiz qala bilərdi. Mariko-san ingilislə öz ölkəsinə iki dəfə müdaxilə edildiyini danışırdı. Üç yüz ildən çox bundan əvvəl Xubilay xanın monqolları Çini və Koreyanı yenidən işğal etdikdən sonra bizə qarşı hücumla keçdilər. Bu vaxt biz onun hökmranlığına tabe olmağı rədd etmişdik. Bir neçə min adam Kyuşyuda sahilə çıxdı, lakin bizim samuraylar onların qarşısını kəsdi və bir müddətdən sonra düşməni geri çəkildi. Bu hadisə 1274-cü ildə olmuşdu. Yeddi il sonra, 1281-ci ildəki müdaxilədə, demək olar ki, iki yüz min saydakı düşməni qoşunu yüklənmiş minə qədər Çin və Koreya gəmiləri iştirak edirdi. Qoşunlar monqollardan, çinlilərdən və koreyalılardan ibarət idi – əksəriyyəti süvari idi. Cənubdan gələn tayfun donanmanı və onun göyertəsində olan ordunu darmadağın etdi. Sahildə qalanlar tezliklə öldürüldü. Bu kamikadze və ya İlahi Külək idi. Kamikadzeni Allahlar, Allahlara məxsus olan bu torpağını xarici işğalçılardan mühafizə etmək üçün göndərmişdi. Monqollar bir daha geri dönmədilər və səksən il sonra və ya ona yaxın bir vaxtda onların yaratdıqları Yuan sülaləsi Çindən də kənara atıldı. Ona görə də yaponlar deyirdilər ki, “Onlardan bizi Allahlar qoruyur”. Mariko təkrar etdi ki, Allahlar daim bizi müdaxilələrdən qoruyacaqlar. İspan Məğlubedilməz Armadası da belə bir qasırganın köməyi ilə İngiltərə üçün əhəmiyyətsiz bir şeyə çevrilmişdi. Axırıncı hadisə 1588-ci ildə baş vermişdi. Monqollar, yəqin ki, avropalılara da rəhm etməzdi. Xubilay xanın babası Çingiz xanın ordaları, demək olar ki, Vyananın qapıları ağzına gəlib çıxmışdı, bu vaxt onların hücumu dayandırıldığından geri dönməyə məcbur olmuşdular. Bu Hannibalın Romanın qapısı ağzında dayanıb, geri dönməsinə bənzəyirdi.

Həmin günlərdə adamlar inanırdılar ki, Çingiz xanın əsgərləri Allah tərəfindən göndərilmişdi ki, dünyanı öz günahlarına görə cəzalandırsın.

Ümumiyyətlə, yaponlar ölümdən qorxmurdular. Bu qorxu torpağında ölüm adamların guşənişinliyə çəkilməsi hesab olunurdu. Ölüm yaponların havasının, dənizinin, torpağının bir hissəsi kimi qəbul edilirdi.

Bləksorn altı ay müddətinə əvvəlki kənddə yapon dilini öyrənməyə göndərildikdə daymyo Yabu kəndlilərə elan etmişdi ki, həmin müddətin sonunda ingilis dilimizdə danışa bilməsə, bütün kənd camaatını qılıncdan keçirəcəkdir. Tərcüməçi Mariko-san bunu dənizçiyə dedikdə, o, hiddətini gizlədə bilmirdi, axı kənd sakinlərinin onun dili öyrənilməməsi ilə nə əlaqəsi vardır. Axşam o, Yabunun qaldığı evə gəldikdə etirazını bildirib, əmrini ləğv etməyi xahiş etdi. Adətə görə daymyo öz əmrini geri götürə bilməzdi, bu, biabırçılıq hesab olunurdu. Bu vaxt kobud kənd valisinin yanında o, ar gətirəcək belə bir əmrə dözməyəcəyini əsas götürərək

seppuku etmək üçün xəncərini çıxarıb qarnına soxmaq istədikdə, vali tullanıb onun əlinin zərbəsini saxladı. Həm daymyo, həm də vaxtilə adamların gözü qarşısında Bləksornu nalayiqcəsinə təhqir edən onun qardaşı oğlu məəttəl qalmışdılar, onlar avropalıdan belə cəsərət və fədakarlıq gözləmədilər. Daymyo Yabu ələcsiz qalıb söz verdi ki, əgər o, ikicə söz də öyrənsə, kənd əhalisini cəzalandırmayacaqdır. İngilisə artıq heç də laqeyd olmayan tərcüməçi qadın da onun belə hərəkətinə təəccübünü gizlətməsə də, portuqal dilində ona dedi ki, siz artıq yenidən doğuldunuz, əvvəlki adam deyilsiniz.

Digər bir hadisə də Bləksornu olduqca məyus etmişdi. Yaponlar şahinlə ovladıqları qırqovulu ikinci dəfə ona göndərəndə, ətinin yumşalmasını əsas götürərək, quşu həyətdə boğazından kəndirlə asdı və tapşırırdı ki, özünün icazəsi olmadan heç kəs ona toxunmasın. Sonra qırqovulu, ümumiyyətlə, yadından çıxardı və qayıdanda ona xidmət etmək tapşırılmış dul gəlin bildirdi ki, o, günahkardır, qoy ona özünü öldürməyə icazə versin. Nəhayət, məlum oldu ki, uzun müddət asılı qalan quş iylenib, üfunət iyinə dözə bilməyən hər bir yapon kimi qadın onu götürüb basdırmaq istəyəndə, bağban özü quşun cəsədini açıb, torpağa basdırmış, sonra isə özünü öldürübmiş. Ağanın sözünü, əmrini heç kəs poza bilməzdi, buna cəsərət etsə, könüllü qaydada həyatdan getməli idi. Bləksorn da adi adam deyildi. Toranaqa onu qulluqçu səviyyəsində hatamoto təyin etmişdi. Ona görə də quşa əl vurmaq özünə ölüm hökmü elan etməyə bərabər idi.

Bləksorn yazıq bağbanın ölümünə çox kədərlənməklə yanaşı, bu günahsız qadını da öz qərarından döndərə, sakitləşdirə bildi və özünü məzəmmət etdi ki, xalqın qaydalarına bələd olmadan niyə belə ağılsız qəti göstəriş verirsən.

Mariko-san ingilisə dili öyrətmək üçün yapon dilində feilin ingilis dilində olduğu tək şəxsi əvəzlilərə görə dəyişilmədiyini, bəzən hətta gələcək zamanda və mücərrəd formada da eyni qaydada tələffüz edildiyini dedi. Hətta cəm və tək isimlər də eynidir. “Tsuma” ifadəsi həm “arvadı”, həm də “arvadları” bildirir. “Mən gedirəm”, ya “onlar getdi” ifadələri yalnız səsin tonunu dəyişməklə bir-birindən fərqlənir. Lakin hər ikisi eyni qaydada səslənir. Yapon dili qeyri-müəyyən dil hesab olunur. Çinlilər çox ağıllı idilər, deyə Mariko-san bildirdi ki, biz min il əvvəl onlardan yazını əxz etmişik. “Donuz” sözü üçün onlar xarakterik bir ifadə seçirlər. “Dam” simvolu “donuz” simvolunun üstünə əlavə edildikdə, bu, “ev” mənasını verir. Qədim dövrlərdə çinlilər düşünürdülər ki, “dam altında donuz” evdir. Onlar buddistlər deyildilər, ət yeyirdilər, ona görə də onlar üçün, kəndlilərdən ötəri donuz var-dövləti təmsil edirdi, deməli, yaxşı idi.

İngilis teatrından fərqli olaraq Yaponiyada aktyorlar və aktrissalar maska geyinirdilər, bunu onlar “No” teatri adlandırırdılar. Onlar musiqi çalır, bəzən rəqs edir, çox hallarda isə tamaşaya qəmgin, faciəvi və tarixi pyeslər qoyurdular. Bəzən komediya da göstərirdilər. Şekspirin pyesləri onlara yad görünə bilirdi. Ona görə də hətta XX əsrin ikinci yarısında yaponlar Şekspirin məşhur “Kral Lir” pyesi əsasında film çəkəndə xalqın mentalitetini nəzərə alaraq kralın həm xəyanətkar qızlarını, həm də sədaqətli qızını onun guya oğlanları ilə əvəz etmişdilər. Ümumiyyətlə, yaponların ifadə tərzlərini, düşüncələrini anlamaq asan məsələ deyildir. Ona görə də yapon qızı ingilisə deyirdi ki, əgər dinclik istəyirsənsə, sən hətta boş fincandan da çayı necə içməyi öyrənməlisən. Sən həm də qayaların böyüdüyünü müşahidə etməyi də öyrənməlisən. O, izah edirdi ki, yastığa birgə baş qoymaq da öz qiymətinə malikdir. Həqiqi məhəbbəti biz borc adlandırırıq, bu, könlükdən könlə körpüdür və elə bir ifadə tərzinə ehtiyac duymur – bəlkə, ölüm hədiyyəsi istisna olmaqla, heç bir fiziki ifadəyə də.

Yaponlar uşaqlıqdan öz içərisində itməyə, özünə kənardan nüfuz edilməsinə imkan vermədən böyüməyə öyrədilirlər. Divarların arxasında yaşayırlar. Əgər bunu bacarmasaydılar, hamı, çox güman ki, dəli olardı, hətta hər kəsi və özlərini öldürmək istəyərdi.

Yaponların dili elə çalarlara malikdir ki, cavab vermək istəmədiyi hansısa sualdan yayınmağa, nəzakətli olmağa imkan verir. Başlıca məqsəd həqiqi harmoniya əldə etməkdir. Bu sözləri dedikdən sonra qadın ingilisə bu sirri açdı: “Bizim təbəssümlərimizə və nəcib tərbiyəmizə, bizim seremonial qaydalarımıza və təzim etməyimizə, xoşhəlliyəmizə və bağlılığımıza inanıb, səfehə çevrilmə!”

Romandakı daymyo Toranaqa obrazı müxtəlif situasiyalarda təsvir edilir. Onun müdrikliyi addımbaşılı öz təsdiqini tapır. O, şahinlə ov etməyi də çox xoşlayırdı və bilirdi ki, bu yırtıcı quş onu tərkdən sonra başqa quşları və kiçik heyvanları öldürəcək, istədiyi vaxt öz ovunu yeyəcəkdir. Şahin vəhşi varlıqdır, özünə gəldikdə isə müvəqqəti olaraq yerə bağlı ağıdır. Şahinin caynaqları ölüm silahı olmaqla, onun gücü çatdığı canlıları məhv edə bilir. O öz qurbanını caynaqlarında tutub, onu yeməkdən əvvəl dimdiyi ilə tüklərini didməyə başlayır. Toranaqa Ancin-sanı geniş qanadlı şahin deyil, tələ yeməyə aldanan quzğun hesab edirdi. Toranaqa rəhm etməyi bacarmırdı, oğlunu və arvadını da öldürmüşdü. Onun özünü də xəbərdar edirdilər ki, İşido səni körpə uşaq öz anasının döşünü əmən kimi əməcəkdir.

Mariko-san ingilislə öyrədirdi ki, Allah və Şeytanın heç nəyə dəxli yoxdur. Daxili aləm və Zahiri aləmin də, həyat və ölümün də heç nəyə dəxli yoxdur. İndi özün kimi ol, üzərinə həyat dalğalarının əbəs yerə hücum edərdiyi qaya kimi ol. Bir şeirdə deyildiyi kimi, “Göy Günəş tərəfindən qarsalanır, göz yaşları ilə doludur. Ancaq meşə külək tərəfindən yaralanır, ölü yarpaqlarla ağlayır”. Əlavə edirdi ki, “Mən əgər sözlərdən xəzan yarpaqları kimi istifadə edə bilsəydim, mənim şeirlərim necə də tonqal qalayardı”.

Yaponların öz dini olan Şinto Kami yolu hesab olunur, min il bundan əvvəl Buddanın yolu olan Buşidoda fərqləndirilmək üçün bu seçilmişdi. Şintoistlər inanc gətirirlər ki, onlar öləndə kamiyə çevrilirlər. O, ruha bənzəyir, lakin həm də bənzəmir, Günəşə bənzəyir, lakin həm də bənzəmir. O, göylə yer arasında mövcuddur və Allahın da bu torpağına səfər edirlər və ya onu tərkdən, bunların hamısı eyni vaxtda baş verir. Şinto miflərin və əfsanələrin təbiət kultudur, bu əfsanələrdəkilərə heç kəs bütünlüklə ürəkdən inanmır, həm də hər kəs ümumi qaydada buna pərəstiş edir. Şəxs o vaxt Şintoda olur ki, o, yapon kimi eyni qaydada doğulmuşdur.

Ritual yaponların həyatını idarə edirdi, çünki səltənət itaət demək idi. Aşağı daymyolar daha vacib olanları görəndə atdan düşüb, ona baş əyməli idi. Bərabər səviyyədə olan daymyolar görüşdükdə, bu vaxt atdan düşməli və bərabər qaydada baş əyməli və özlərinin ayrıca yolları ilə getməli idilər.

Nəhayət, ingilislə Mariko-sanın məhəbbəti axırıncının özünü qurban verməsi hesabına zəfər çaldı. Ancin-sanın ehtirasına cavab olaraq bu gözəl, ağıllı və mərd qadın ona deyirdi ki, əgər mən səninlə tək qalsaydım, yalvarmaqla dolu qışqırığın kainatı tutana qədər səni öpərdim. Çünki mənim həyatım səninlə doludur. Görünür, doğrudan da, həyat yuxu içərisindəki yuxudur.

Mariko-san ingilislə sevgilisində görə ərinə xəyanət etmiş hesab olunduğundan öz ölümünə hazır idi və ərinə dedi ki, sənin həyatın mənim məqsədimdir. Əri onu döysə də, ölümünə razı olmadı.

Lakin Marikonun başı üzərindən ölüm buludu çəkilmirdi. Osakanı tərkdən etməmək barədə İşidonun əmri qarşısında ələcsiz qalıb, ağası Toranaqaya sədaqət naminə qadın özünü öldürməli idi. Seppukunu icra edərkən İşido son anda ona şəhərdən çıxmağa icazə verdiyi barədə imzaladığı sənədi göstərdi və onun özünə sui-qəsdə baş tutmadı. Lakin İşidonun hiyləsinə uyğun olaraq nindzuların hücumu vaxtı bomba partlamasından Mariko öldü, Bləksorn isə gözlərindən ağır yara aldı. Marikonun cəsədinin yandırılması mərasimində daymyolarla yanaşı, heç nəyi görə bilməyən onun ingilis sevgilisi də iştirak edirdi. Müalicə nəticəsində sonralar onun gözlərinin görmə qabiliyyəti bərpa olundu.

Ancin-sanın igidliyini Toranaqa da qiymətləndirirdi, adamlarına göstəriş vermişdi ki, ona hörmətlə yanaşsınlar. Axı ingilis onun özünün və Marikonun həyatını bir neçə dəfə xilas etmişdi. İngilis şturman Osakadan qaçmağa çalışan Toranaqanın həyatını ağılı və şücaəti hesabına başının üstünü alan ölümdən uzaqlaşdırmışdı.

Bləksorn Osakada olarkən gəmisinin yandırıldığını eşitdi. Bu onun vətənə qayıtmaq ümidlərini məhv edirdi. Həmin hadisənin səbəbini Marikonun hələ Edoda olarkən ona yazdığı ilk və axırıncı məktubundan öyrəndi. Yapon qadını xahiş edibmiş ki, ingilis sağ qalsa, məktub ona verilsin. Mariko latın dilində yazırdı: “Mən səni sevirəm. Bu məktubu oxumamışdan əvvəl mən

Osakada öləcəyəm, güman ki, mənə görə sənin gəmin də məhv olacaqdır... Mənim məhəbbətim, ya səni, ya da sənin gəmini seçmək lazım idi. Bağışla, mən sənə yaşamağımı seçdim. Başqa gəmi qayır və başqa həyat qur... Mənim yapon duam –“ hara” deyir ki, sonrakı həyatda necə olursa olsun, mən sənə sevinc gətirəcəyəm və nə qədər sən varsan, sənənlə olacağam”.

Toranaqa daymyo Yabunun ona xəyanət etdiyindən halı olsa da, buna uzun müddət dözmüşdü. Lakin əlverişli vaxt yetişən kimi onu seppuku etməyə məcbur etdi. Yabu ölümündən əvvəl kağız, mürəkkəb və fırça istədi ki, öz iradəsi və ölümü barədə şeir yazsın. Onu öz doğma qardaşı oğlu Omi Toranaqaya satmışdı. Şeirdə bu sözlər var idi:

“Nədir buludlar?

Göyə haqq qazandırmaq üçünmi?

Nədir həyat?

Yalnız ölümdən qaçmaq üçünmi?”

Toranaqa özünü təhlil etməyi də bacarırdı. Düşünürdü ki, onun doğulduğu həyat nadir nümunədir, səhrada qəflətən qarşıya çıxan çiçəyə bənzəyir, bunun karmadan başqa bir səbəbi yoxdur, bu çiçək tez açılır, tez də yoxa çıxır. İndicə ovcundan uçurduğu şahin ov üçün uçuş və şikarı ilə geri qayıdacaqdır. Bir ya iki mövsümdən sonra həmişəlik yoxa çıxmaq üçün o da özünü hava axınına atacaqdır.

Özünü aldatmağa dəyməz, bu, məhvedicidir.

Toranaqa ingilisin Marikonun yaxşı və faciəli vaxtlarda, hətta həyatının qışında da sevdiyini bilirdi. O qadın daim onun arzularının sərhədində idi. Və qadına haqq qazandırmaq üçün Toranaqa ürəyində deyirdi ki, Mariko-san, şərfəli ölmək və əbədi yaşamaq sənənin karman idi. Bu fikirlərinin sapını çözümlən ingilise müraciət edirmiş kimi dedi: “Ancin-san, sən mənim dostumsan, karmana görə sən heç vaxt bu torpağı tərk etməyəcəksən. Mən isə Şoqun olmalıyam”.

Toranaqanın öz məqsədinə çatması naminə çoxları həyatdan məhrum oldu.

Nəhayət, o, İşido üzərində də qələbə çaldı. Həmin ilin onuncu ayının bir səhər çığı Şimal yolunun kənarındakı dağlarda hava dumanlı idi. Toranaqa günortadan sonra döyüşdə qalib gəldi və qətl tufanı başladı. Qırx min baş yerə sərildi. İşidonun özü əsir götürüldü və camaata göstərilmək üçün öz şəhəri Osakaya zəncirlənmiş şəkildə gətirildi. Vaxtilə bu şəhərdə o, Toranaqanı öldürmək istəmişdi, lakin ingilis özünü dəliliyə vurmaqla axırıncını xilas edə bilmişdi. İşido boğazına qədər torpağa basdırıldı və yoldan keçənlər onun boynunu bambuk çubuğunun iti ucu ilə mişarlayırdılar. Üç gün sonra İşido öldü. Toranaqanın Şoqunluğa yolu açılmışdı və az vaxtdan sonra o, arzusuna çatdı.

Kitab orta əsr Yaponiyası barədə geniş məlumat mənbəyi olmaqla yanaşı, böyük maraqla oxunur. XVIII əsrin sonu, XIX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış böyük yapon rəssamı Hokusay Katsşikonun “Fuci dağına yüz baxış” tablolarına baxdıqca stixiyanın möcüzəli qüdrətinə heyran olduğun kimi, romanda təsvir olunan insan təbiətinin gizli cəhətlərinə, ehtirasların hədd tanımamasına da laqeyd qala bilmirsən. Yapon etikasının yad görünən cəhətləri belə, bu xalqın tarixinə olan marağı heç də azaltmır, əksinə, bu insanların müəmmalı görünən həyatına və davranış tərzinə daha yaxından nüfuz etmək istəyi yaradır.

Ceyms Klavellin əsəri tarixi faktlara əsaslanır. Baş qəhrəman Con Bləksorn obrazında, 1600-cü ildə ilk dəfə Yaponiyaya gələn britaniyalı dəniz səyyahı, şturman və tacir Uilyam Adams təsvir olunmuşdur. O, Toranaqa obrazında verilmiş şoqun Tokugava İeyasunun müşaviri olmuş və ona qərb gəmisini modelində ilk gəmini düzəltirmişdi. Şoqun İeyasu Yaponiyada mərkəzi dövlət yaratmış və Tokugava şoqunları sülaləsinin əsasını qoymuşdu. Kitabda cərəyan edən hadisələrdən üç il sonra – 1603-cü ildə o, imperatoru məcbur etdi ki, ona şoqun titulu versin və bu vaxtdan Edo dövrü kimi tanınan Tokugava şoqunatının 250 illik idarəçilik dövrü

başlandı. İki il sonra o, hakimiyyəti oğluna versə də, faktiki olaraq ölkənin idarə edilməsini davam etdirdi. Ancin-sama adı altında tanınan Uilyam Adams isə böyük nüfuz sahibinə çevrildi və bir daha vətəninə qayıtmadı, 1620-ci ildə 55 yaşında vəfat etdi. Axı İeyasu qərara almışdı ki, şkiper Uilyam Adams ölmüşdür və samuray Ancin Miura doğulmuşdur.

Lakin romanı heç də etnoqrafik məlumatlar məcmuəsi hesab etmək düzgün deyildir. Əsərdəki qəhrəmanlar müxtəlif əqidəli, mənəviyyatlı insanlardır, bu fərqli həyat tərzləri və talelər tam təsadüfi olaraq bir-birinə birləşmiş, qovuşmuşdur. Rəngarəng saplar hörülüb naxışlı xalça əmələ gətirdiyi kimi, romanda da düşüncələri və hərəkət prinsipləri bir-birinə bənzəməyən adamların dünyasından böyük bir həyat kəsiminin maraqlı mənzərəsi yaranmışdır.

Qədim tarixə və sivilizasiyaya malik olan bu xalqın özünəməxsus həyat fəlsəfəsi qəribəlikləri ilə yanaşı, ibrətamizdir. Təbiətin xeyli xəsislik göstərdiyi, ancaq sakinlərinin nəsillər boyu iradəsi və zəhməti ilə gözəlləşən və zənginləşən bu ölkəyə heyran olmamaq mümkün deyildir. Sadəcə olaraq bu ölkəyə açıq ürəklə yanaşmalısan, əvvəlcədən gəldiyin düzgün olmayan rəyi kənara atmalısan. Onu ağılla dərk etmək mümkün deyilsə, ürəklə anlamaq lazımdır. Ernest Heminqueyin bir gözəl şəhər haqqında dediyi sözləri bu ölkəyə şamil edib demək istəyirəm ki, oxucu, Yaponiya həmişə sənin üçün bayram olacaqdır. Ancaq bu ölkəni dərk etmək adama yalnız sevinc gətirəcəkdir. Təbiətə pərəstiş edən bir xalq, əgər bunu dini ehkama çevirmişdirsə, ən azı hələ min il əvvəl gözəlliyin dünyanı xilas edəcəyi mülahizəsinə gəlməyi bacarmışdı. Bu xalq insanın öz həyatının, öz xoşbəxtliyinin yaradıcısı olması barədə qədim yunan fəlsəfəsinin irəli sürdüyü ideyanı gerçəkləşdirə bilmişdir. Lakin yaponlar heç də sadə bir şəkildə olan, nəfsini saxlayan həyat tərzini, xarici aləmin həyəcanlarından uzaqlaşmaq, könül sakitliyinə qovuşmaq prinsipini qəbul etmirlər. Onlar əylənməyi, şadlanmağı da bacarırlar. Onların saldıdığı şəhərlərə, tikdirdikləri körpülərə, estakadalara baxanda elə təsəvvür yaranır ki, hər bir nəsil elə bil ki, əbədi yaşamağı düşünür, şənlik etmələrinə, əylənmələrinə, yeyib- içməklərinə, sakuranın cəmi bir həftə davam edən çiçəklənməsinə qibtə olunan bir heyranlıqla tamaşa etmələrinə baxdıqda isə, adama elə gəlir ki, onlar ömürlərindəki axırıncı fürsəti də əldən vermək istəmirlər.

Yaponiya təbiəti insana qarşı heç vaxt əliaçıqlıq göstərməmişdir, ona həyat nemətlərini asanlıqla verməmişdir. Belə şərait adamları zəhmətə alışdırırdı, zəruri yaşayış şərti kimi əməksevərliyə sövq edirdi. Təbiətdən heç nəyi hazır şəkildə ala bilməyən yapon daha çox öz qüvvəsinə, səyinə bel bağlamışdı, lap qədim dövrlərdən bu qaydada formalaşmışdı. Axı insan cəmiyyətinin uşaqlığı da öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Tərbiyəsiz uşaq da, yaşlı adamlar kimi ağıllı hərəkət edən uşaqlar da olur. Qədim yaponları, yəqin ki, normal uşaqlar saymaq olardı, çünki onlar öz gələcək inkişafı üçün belə möhkəm bünövrə yaratmışdılar. Bu gün də bu xalq müasir sivilizasiyanın inkişafına nəhəng töhfələr verir. Yaponların öz vətənlərini insanın firavan yaşaması üçün lazım gələn hər şeylə təmin edən bir diyara, az qala, yerüstü cənnətə çevirmək sahəsindəki fərasətinin birinci əlaməti və axırıncı təsdiqi bu ölkədəki progressin səviyyəsi, qazanılan nailiyyətlərdir.

Bir yapon müdrikinin kəlamına görə, qələbənin əldə edilməsi imkanı düşməndən asılıdırsa, məğlubedilməzlik sənin özündən asılıdır. Qabiliyyəti, yenilik hissəinə sönməz həvəsi və yaxşı ənənələrə sədaqəti, mübaliğəsiz deyilsə, bu xalqa öz hərtərəfli istedadını nümayiş etdirməyə imkan vermişdir. Kimsə kor-koranə qaydada əhəmiyyətsiz bir şeyə sitayiş edirsə, bu inancın özündə qüsurlu vardır. Təəccüblənmək üçün isə bu ölkədə çox şey vardır. Yapon xalqının müasir həyat fəlsəfəsi göz qabağındadır və ona haqq qazandırmaq üçün heç bir izaha da ehtiyac yoxdur. Ölkə isə təbii və insanların əli ilə yaradılmış gözəlliyinə görə valeh olmağa layiqdir və bu hissi etiraf edənləri qınamaq da haqsızlıqdır.

Son

25.12.2023 il.